HÍD

irodalom
művészet
társadalom-
tudomány

12

12 1975
DECEMBER

HÍD
IRODALMI,
MŰVÉSZETI
ÉS
TÁRSADALOMTUDOMÁNYI
FOLYÓIRAT
ALAPÍTÁSI ÉV: 1934.
XXXIX. ÉVFOLYAM

SZERKESZTŐ TANÁCS:

Dr. Pap József, elnök
Ács Károly, mb. fő- és felelős szerkesztő
Andruskó Károly
Dr. Bányai János
Blahó József
Bordás Győző
Dr. Bori Imre
Dr. Burány Béla
Burány Nándor
Deák Ferenc
Gál László
Lackó Antal
Németh István
Pándi Oszkár
Petkovics Kálmán
Sinkovits Péter
Srőder János
Szabó Ida
Szekeres László
Dr. Szeli István
Vicsek Károly

Műszaki szerkesztő:
Kapitány László

TARTALOMMUTATÓ

1279 BLAZSE KONESZKI VERSEI

1284 TOLNAI OTTÓ
VIZESNYOLCAS—TÜZESNYOLCAS

1291 SOMOGYI SÁNDOR
A 16-OS SZÁMÚ SZOBA

1297 SZOMBATHY BÁLINT
A HOLTPONT JÁTÉKAI 1973

1300 LACKÓ ANTAL
KESERŰ SZELETEK

1303 IVAN V. LALIĆ VERSEI

1313 SÁFRÁNY IMRE
AZ ATOMFÜRDŐ UTÁN

1327 BOLDIZSÁR K. LAJOS
GÓLYA, GÓLYA, GILICE
Részlet a készülő regényből

1338 PINTÉR LAJOS
PURGATÓRIUM VIII.

1350 CYPRIAN EKWENSI
JAGUA NANA
Regényrészlet

1359 FORRÓ GYÖRGY
AFRIKA ÜZENETEI
A Jagua Nana kapcsán

1365 BOSNYÁK ISTVÁN
A PALACKPOSTA ÉRKEZÉSE (II.)

1381 BÁNYAI JÁNOS
AZ ÍRÁS MINT NOVELLAHŐS

1388 DÉR ZOLTÁN
NAGY ÉLETREGÉNYEK FEJEZETEI

1404 BORI IMRE
A MAGYAR „FIN DE SIÈCLE" ÍRÓJA —
JÓKAI MÓR (II.)

1427 A SZERKESZTŐSÉG HÍREI

Műmelléklet: Sáfrány Imre rajzai

költők és versek

blazse koneszki versei

RETTEGÉS

Állj meg, kérlek, ne közelíts felém,
hisz máris rám tör a béna rettenet,
s bár lépteid könnyűk,
szenvedek — akárha szívemet tapodnád.
Olyan ez, mint a szomorúság és az ősz,
ha leveleket perget és néma könnyeket,
s mert szerelemhez még sose volt szerencsém,
kérlek, állj meg, ne közelíts felém.

MENEKVÉS

Ahol te vagy — ott én nem lehetek boldog,
nekem ott elkomorul a tekintetem,
s léptem is megkeményedik.
Jeges űr ez a közelség!
Járom a várost, járom a mezőt,
meghitt rejteket keresek.
De ott is kísért a rezgőnyárfa,
remegése akár a vállad,
s már ismét előtted állok, fáradtan, komoran,
előtted állok — boldogtalanul.

SZOMJ

Hogy majd elepedek, amíg nézlek,
nem tudja senki, s nem is fogja soha.
Álnok szomj ez — mondod te.
A szomjas kéz mozdulata
a csillagok felé — mondom én.

BOLEN DOJCSIN

Amikor feszült bennem az erő,
mint áradó folyó a medrében,
amikor páratlan tettre
lettem volna képes,
amikor a legtisztább szóra is megleltem hangom,
s kezemben a legsúlyosabb kardot is megforgathattam,
lábam meg szálfaegyenes járáshoz szokott,
akkor törtem össze.
Úgy rogytam le, mint cseresznyefa a túlbő termés alatt.

Egy csúfolódó árny még a nyomom is eltörölte,
akár a kígyó, úgy hatolt tudatom mélyére,
kárörvendőn megátkozott, gyásszá változtatta bánatom —
hogy hitetlen és kételkedő legyek.
Parányinak, szánalmasnak és porba sújtottnak éreztem magam —
erőm elszállt,
kezem lehanyatlott,
kardom lehullott,
én meg összerogytam.

Kilenc évig nyomtam az ágyat,
s kilenc ágyat nyűttem el.

Nem érzem többé a csuklóimat,
szétszóródtam a szikes parlagon
a rekkenő hőségben,
széthullott csont vagyok,
bordáim közt fű sarjadt,
s a fűben kígyófészkek.

Sötét és hűvös sírboltra vágyok —
dicső tett után más végzet illet.

Ismeretlen asszony, egyetlen a világon,
húgom és anyám, te, aki annyit szenvedtél,
te, aki tudod, hogy fáj a megkövezés,
hajolj le hozzám, szőke húgom,
szedd össze korhadt csontjaimat, ne irtózz,
rakj össze,
göngyölj be háromszáz rőf vászonba,
súgj egy gyöngéd szót,
emelj fel,
taníts meg ismét járni, anyám,
és add kezembe a kardot —
hogy elpusztítsam a Gonoszt.

Aztán már meghalhatok.

TÓPARTON ALVÓ GYERMEK

Alszol, gyermekem,
a tó pedig hallgat —
mint ki sorsodon mereng.
Alszol, s csendes kölyökhullámok

paskolják lelkedet,
akár az öblöcskében csillogó
kavicsokat.
Alszol, a tó meg
észrevétlenül változik,
mígnem feldörgő hullámai érted is kinyúlnak
De te csak aludj,
tó ringatja lelkedet
s ő gondoskodik közelgő riadalmadról is.

SZTERNA

Véneink ne félnének a Szternától, amelyet Marko királyfi építtetett az erődje alá, midőn ki tudja hány zsák gyapottal és palamárkötéllel torlaszolta el vizét, hogy a prilepi mező ne váljék olyanná, mint az Ohridi tó.

M. Cepenkov

Eltorlaszolom a Szternát, gyapotot,
rongyot,
homokot, agyagot,
követ és sziklatömböt
zúdítok torkába —
hogy elnémuljon.

Már végső ideje!

Eleget virrasztottam
késő éjszakákon,
míg füleltem moraját,
hörgését és zúgását a föld alatt,
akárha dühöngne valakire
— s bár szava érthetetlen —
kitörésre készül,
mint odújából a medve,
hogy űzőbe vegye a vadat.
Éjnek évadján.
Tudom: türelme végtelen,
és sorát kivárja.
Megvárja, míg az anya leteszi gyermekét,
megszűnik a bölcsőringatás,
s asszonyi kézből kihull a guzsaly;
és megvárja, hogy a szántóvetők is elköltsék vacsorájukat,

lábukról lerántsák a botost,
és szalmatörekkel megcsutakolják bocskorukat;
megvárja, míg az utolsó szikra is elhamvad
a hamu alatt,
az esztenában elhal a kolomp,
a kutyák vakkantásaival
és az asztmától, álmatlanságtól gyötört öregek
forgolódásával együtt —
s ha minden elcsendesedett,

ha béke és csend és sötétség honol a tájon,
akkor dübörög fel
Szterna,
mert kivárja sorát.

Elpihent már minden,
csak én silbakolok a kísértet-éjszakában,
mint valami prédára leső zsivány,
és konokul várok —
Szterna földmélyi morajától pattanásig feszülten,
s szinte beleborzadva, ha egyszer is elcsendesül —
mert ekkor készülődik a legrosszabbra.
Ilyenkor kellene fölvernem az alvókat,
és üvöltve kiáltanom riadót.

Aztán mégis másképp határozok:
Eltorlaszolom a Szternát, gyapotot,
rongyot,
homokot, agyagot,
követ és sziklatömböt
zúdítok torkába —
hogy elnémuljon.

Örömömben felujjongok,
hát mégiscsak kimerül,
s moraja is elvész
a föld alatt,
mintha máris irgalomért könyörögne.
Aztán meg dühre gerjedek,
s már-már puszta kézzel is rárontanék — ütném, verném,
káromolnám — csakhogy titkoljam elérzékenyülésemet.
S midőn zihálva és izzadva megállok,
és sáros kézzel letörlöm homlokom,
midőn felegyenesedek, mint a jegenye,
és teli tüdővel magamba szívom a levegőt, a csendet.
mélyen a föld alatt
valaki felkacag,
fuldokolva, mintha szájára tapasztotta volna a kezét.

Megborzongok.

Mert ismét koromsötét az éjszaka,
és mindenki elpihent, csak én silbakolok,
a Szterna meg zúg, morajlik, mint még soha,
szinte eggyé válik velem,
itt feszül a mellemben,
testüregeimben
és sötéten hömpölyög,
feltartóztathatatlanul,
akárha én vájnám a medrét
s én szólnék helyette.
Figyelem, hogy duzzad,
forrongva dagad.
Várja az idejét —
hogy ha tengermélycsönd és béke és sötétség
veszi körül,

torlaszát félrelökje,
és elsodorjon mindent
mi útjába kerül,
s ha kitombolta magát,
megnyugodjék és elcsituljon a végtelenben.

Szűcs Imre fordításai

vizesnyolcas–tüzesnyolcas

TOLNAI OTTÓ

„Utolsó üdvözlet a hanyatt fektetett nyolcasnak, ennek a némbernek, aki önnönmagát árboctalanul termékenyíti: mindkét ágyasát egyszerre. Senkit sem sért ezzel, bár szaporítja a sóhajokat a mosolyok és árnyak rovására."

Oskar Davičo: *Epitaf 10*

nyolc méter
rongyszőnyeget vett egy ruszin nénitől
a harmadik méternél levő lila sáv miatt
a lépcsőn hozta fel
mert valaki egy nagy hógolyót gurított a felvonóba
s nincs aki kituszkolná
szép vörös kék és fekete sávok is vannak
mégis miért hamuszín minden rongyszőnyeg
hallom felbúg a felvonó
gurul a nagy hógolyó
hátrálok végtelen
hátrálok végtelen a langyos szőnyegen
a ruszin néni majd segít nekem

egy légy
maradt a télben
szobáról szobára üldözik a gyerekek
mind kiürítették a gyufásdobozokat
hogy aki elcsípi azonnal bezárhassa
szerencsére már nem dohányzom
meggyújtani
felgyújtani sincs mit
egy légy
két légy
három légy
a nagy trapp újabb legyeket zavar elő
a rejtekhelyekről
réseinkből

nyolc gyufásdoboz
nyolc kis bányászkoporsó
s a családi gyufásdoboz tömegsírja
a télben

miron b.
micsoda szerencse című verseskönyvének
nyolcadik oldala
üres
ráteszem tenyerem
míg a kilencedik oldalt
olvasom
vezess búzatábla
a tizedik emeleten balra
az ablak tárva

miron te árva

hárfa

megkért bennünket
vegyünk neki csontfűrészt
sok kacsát
libát nyulat bárányt esznek
nem találtunk csontfűrészt
sosem is láttunk mi csontfűrészt
és akkor talált ő nišben
s nekünk is vett egyet
most itt a csontfűrész
a vadonatúj kis csontfűrész
beszélünk róla
ki kell jelölni helyét a polcon
használni kell
használni mert berozsdásodik
csiga-biga énekel a kicsi
add ide mondom
s máris kettéfűrészelem
kiengedem nyálkás lényét
megtörlöm szuvas csontban
a szuvas csont a legjobb csontfűrész-törlő
visszaheverek
riga
rigáról álmodoztam
lábaim a sekély öbölben tapsikolnak
beszélünk énekelünk róla
kis csontfűrész
és nyolc rigai csiga a polcon

szíjgyártó dolgozott a házunkban
szuroklabdán huzigálta a kendercérnát
halálakor vizesnyolcast hugyozott az inasa a porba
csak én tudom milyen súlyos a vadonatúj lószerszám
akárha porcukorba mártogatnám gyantalabdán huzigálom a vonót
csak én tudom milyen súlyos a vadonatúj hangszerszám
gyönyörű ostornyeleket sörétet árultunk a boltban

amikor kigyulladt a házunk a felsorakozott segédek vizesnyolcasokat
hugyoztak a tűzbe
csak én tudom a vadonatúj százas szögek mekkorák

egy vörös hintaszéket visznek
a havas füvön
nyolc c-vitamin volt a zsebemben
négyet már bevettem
kettőt este a teával
kettőt reggel a vécén
immár bizonyos
közeledem
kitűzött célom felé
melyet sosem tűztem ki
közeledem
közeledem a langyos szőnyegen
egy fekete hintaszéket hoznak
vörös zubbonyukon
nagy fehér pirulák a gombok
a ruszin néni majd segít nekem

nyolc éve hogy itt
vannak a szoba falán
e meztelen plakátok
great artists of erotic photography
nem is meztelenek
nem is meztelenek már e lányok
az idő felöltöztette őket
fel szép meztelenségükbe
a mezteleneket felöltözteti
a bebugyoláltakat lemezteleníti
az idő szépen
öt éve állnak a falak
három éve heverünk mi
téli gúnyában tankista gatyában egymáson itt
a ruszin néni majd segít nekünk

nyolcas
mi nyolcas
kérdem ijedten
ez a kis vasaló
közelebb hajolok
és valóban
a polc közepén egy kis rézvasaló
nyolcas
papi palástokat oltári csipkéket
vasaltak egykor vele az apácák
kihúzod csöpp rézfiókját
és bonbonnyi parazsat ejtesz
mekkora fiókja lehet a hetesnek
mekkora az egyesnek
mekkora parazsat kell az egyes fiókjába ejteni
az egyessel a kisgyerekek lelkét vasalják
majd kettőbe négybe
nyolcba hajtják

az első félidő négy:null
szimmetriaérzékünk azt mondja
a végeredmény
négy:négy vagy nyolc:null lesz
mi történik felettünk
hogy fű nő alá mennyezetünkből
mi történik
mi történik a pályákon
középen kettéfűrészelik a kapufát
s szétfordítják
hogyan kell négy akasztófára játszani.

a padlásról hoztuk le
ezt a nagy aranykeretes tükröt
hanyadszor mesélem már
nádtető gyufa
rossz volt a létra
és ahogy éjféltájt lehoztuk
azon nyomban hozzá is kezdett a festéshez
szeretem ahogy ez a lila valami immár velem tükröződik
hanyadszor mesélem
ha nem nyolcadszor akkor tizennyolcadszor
a tükörről hoztuk le
a tükörről
és nem tudtuk
nem tudjuk visszavinni
rossz
fogatlan a lila létra
a ruszin néni majd segíteni fog nekünk

újvidék
újvidék szólítom
újvidék
mi az kérdi
csak le akartam ellenőrizni
mit
mit akartál te leellenőrizni
hogy hallasz-e
hogy hallasz-e engemet
míg mironnal beszélgetek

gyönyörködöm a két négyzetméter
habszivacs-táblában
párnát akarsz belőle göngyölni
olyant mint amilyenen abban a kis
párizsi szállóban aludtunk
én írni óhajtok rá
írni mivel
valami vörössel
valami feketével
írni mit
írni mit
gyönyörködünk
azt hogy gyönyörködünk
a két négyzetméter szivacsban
gyönyörködünk
ha több lenne belőle
tíz-tizennyolc négyzetméter

már nem hemperegnénk rajta
mű
mondanánk émelyegve
a műszivacs-illattól
tizennyolc négyzetméter műszivacs-
táblára írni se óhajtanék
nem óhajtanék írni mit vörössel
óhajtanék nem írni mit feketével

édes kis órám
érzem ahogy szőrös bőrömhöz
lapulsz ketyegve
nyolc óra
a színpadon valaki azt mondja
érzed ugye
ahogy aranyozott
fenekedhez lapulok
s mind egyenetlenebbül ütök
a színpadon valaki azt mondja
édes kis karórám
lassan bőröm alá kerülsz
rubinlibikókáidra én
nyolc
nekünk nyolc pontosan
a színpadon valaki azt mondja

o. davičo nyolcasa
fa
óriás h. moore-szobor
kísértő témája a fekvő nőfigura
gyakran emlékeztet távoli hegyek-völgyek egybefolyó látványára
barlangrendszerekre de a természeti asszociációt ritkán engedi
kizárólagossá válni a moore által „absztrakt elem"-nek nevezett
hatalmas erejű szimbólum írja sík csaba
tehát h. read moore-monográfiája
a versem folytatása
fasimogatás
igen fát simogatva találta fel az ember
a tüzet
mi már nem tudunk feltalálni
nyolcas alakban simogatva

csak kifőzött
teakupacok mindenütt
könyvek tele poloskával
hol a szép dobozok
nem ihatta meg
nem adhatta el őket
hol a szép lila teásdobozok
a szomszédszobában a fényképész
résen
hol az én
hol az én énem

az új élet nagy kék komplettjei között
hátrál
a kutyaszar-világítótornyok mályvapislogásában

csak homályosan
emlékszem a kanizsai zsidótemplomra
hatéves lehettem
amikor lebontották
csak homályosan
emlékszem az újvidéki örménytemplomra
húszéves voltam amikor lebontották
csak homályosan
— hiába is erőlködöm
nyolc
lebontott kis egzotikus templomra
még homályosan sem
emlékszem
de nyolc
pontosan nyolc lebontott kis egzotikus
templomban
misézem egyszerre

zacskót
durrantott valaki a hátam mögött
liszteszacskót fülem mellett
cukroszacskót tar fejemen
ám váratlanul szembefordultam
zamisli: stanicli!
zacskót
durrantottam háta mögött
paprikászacskót füle mellett
mákoszacskót tar fején
ám váratlanul szembefordult
stanicli: zamisli!

még mindig tolja
az a kisfiú
új akácfadragacsán
az új akáckereszteket a télben
tolni is fogja amíg élek
hogy úgy mondjam nekem tolja
élt... évet
írja majd a dragacs szarván
és a húgyarany-nyolcas felragyog a hóban

mondom mironnak nem mondom
ne mondd mondja miron
nem mondom nem mondom
még véletlenül sem mondom
jól mondod mondja
jól mondod te is nem mondom mondom
így mondhatod mondja
így mondom így is mondtam

valaki vékony csíkokban
hasogatja rólam zakóm
mellényem ingem

a ruszin néni
a ruszin néni
azt mondja segít
terít nekem
hátrálásom alá
langyos szőnyeget
már csak tankista gatyában lépkedem

a 16-os számú szoba

SOMOGYI SÁNDOR

A FALRÓL

szóltunk már
a falról vastag
sík metszeteiről a pont
és az egyenes
vonalon száguldó időről
mondtuk élet mondtuk
halál mondtuk fekete
mint a zöld
mint
a zöld harlequin
Z. főterének járdáin akitől
élete szünetében
mondom
ÉLETE szünetében
műanyag- virágot vásárolsz
majd
a
sarkon
barátod rád talál
s újból elfeledtetek
a falról
beszélni
a síkról egyenesekről pontokról
halmazok törvényei alatt
a 16-os szoba felé mentél
egy szó nélkül
is de buzgón
beszélve
magaddal nem bizonyos
hogy minden rendben van
hogy minden
hangot beszédnek veszel

észre sem veszed
a falat
észre sem veszed
a saroktól sarokig utca
a sarok mögött
új tér e járdáin zöld
ruhákat vásárolsz ahol
ÉLETED apró
de gyakori szüneteiben
eladod mű- virágaidat
nekem
aki a szavak
mögött bújik meg
mint a zöld
gyászhuszár
újabb zöld terheket gördítve
felfelé a zöld dombon
a zöld nap
felé
amikor
zöldnek hívnak bőröm
a zöld és
ÉN meztelen
vagyok

szeretném
ha legalább egyike
a síkoknak hegy
lenne gömb
kicsücsürödése

de

a fal egyformán vastag mindenki
verseiben mély
visszhangzás

már
a síkról (fal) az égről
a falról (sík) a szemedben
épülő romokból amíg
te csak mész
kegyetlen lépcsőkön örökké
csak
vízszintes irányban örökké
forogva
a végtelen körül
por fogódzkodik a jövőre
(nincs itt már
„semmi) sem semmi"
a már a
még még mindig
elmosódott képek a

szivárvány- hártyádon
tehát
a 16-os szoba felé
mintha nem tudnánk
más nyelven beszélni
mondjuk rá csak
MAGYARUL vagy
voxtyoárul tűlt reina
magál ú la-tori vi
kszivár bund víz
s a vízen hab köd
között mintha
el- feledtünk beszélni
a térről melyből
most
ki- szakítottam ŐT
mint a szétszakított
isten egyöntetűsége
mint az utolsó
gondolom ars poetica
szét- té- pett
mondatai so- rai egész
szavakból
mondom s az ég ha
párhuzamos
e két
sík
padlód és mennyezeted
a falak
merőlegesek egymásra már
ismered az űr
börtönét
a 16-os szoba
a földszinten
első bejárat a térbe szorított
semmiség amíg ezt mind
hallgatod
a csönd zenéjét
(térzene és
kényszer- leszállás nélkül)
hogyan zúgnak
a fal
rombolóinak csákányai
ingovány
tavak vizein
(a tengerről nem álmodva)
lépteikkel
kapaszkodnak
az égbe mondom
hallgatod
az előadást a
semmiről mondjuk rá
négy
oszlopban a szavak
millió éve halott
testeddel zöld bőr-
tarisznyádban találkozol
ön- magaddal

mondod

szökdécselve
mezőségeidre
nélkül
között
várod

meg-
már

már

ÉLET

szeleket

legelő
a
a
hogy
lásd
ÚJ

ÚJ
ÉLETBEN

de

pedig
és
lélek-
értelmetlen
letérdelt
az
a
hab
ég
és fal
(fal
benne
és
négy

átkozottan
látod az éj
sebeit
mielőtt
tömörítesz:

előtt

rikoltva
a fénybe
híva zöld
zöld kerítések
marhák
hajnalba
tükröt

magad

fal

hang-
szín-
törése
viszonyok
ősz
avarban
vízen
köd
között
négy
zöld
vagy
a
rokon
szavak)
szavak

tűvel
még

testöltés

ez

vesztés
sötétben
között
lefejezik

között

a
színében
s a zöld

poharak

megöltek
forgácsból deszkát

szóltunk
a tengerről
a tengernek
a
alakú
mocsarak
templom

az élet
sebek

újból

már

az
vér
száradásban
szent
mennyezetek
át
fátyolán
között
ég
új

A TENGERRŐL

embernek
kép
szent
halála
résein

dagadt
újból
között
hang

ismert
unalmas játékban történt

átfúrtuk a falat

hosszú és mély
széles és magas
kockákat gördítünk előre
(zöld terheket)
órákig napokig évekig
sárga és kék
között a zöld
füvek örök léte
n.-edik kaszálás után
történt
hogy végre jutott
e születés
a falat- hogyan- kell-
átfúrni- tudomány
késeiben megbotlasz hátadra
esel s új már
előtted sík végtelen
tenger
ingovány tavak egybekelnek
melyek egyetlen hona
az út gyalogos
hullámok között a gömb
felszínén
óriás síkban
mondom reggel
ím vége
e végtelen születésnek
vajon
esés- e vajon
a le- és a
föl
zúzódhatatlan
kő szikrán át
át- fúrtuk a falat
és
a falon túl:

tenger
millió ősz körtáncot
jár titkos
zene- szóra
villám tenger eső
tenger nincs éj
reggel a tenger az új
unalom a régi szóból
a falon túl
a föld magmájában úszva
ledől minden fal
a szoba
izzásba emeli hangját kín

és röhej rázza
szét
szét
szét ti zöld
madarak
a mélyben és halak a magasban
a sehol a senki a sehol
gémbics véreb után ugrál repülünk-
e
vagy úszunk vagy álunk-e
egy
helyben
viharból

emelem
fejemet én ember
életem
mondom zöld életek
ÉLETEM szünete
életed reggele zöld
hordágyon zöld testemen
írott jelekkel sírom a véletlent
előzni tilos a bűnt
nem adom
senkinek
acél színekben éj
halála szirmaid között
hab köd között
ég között és fal
helyén a tenger félig
csak fény született
torzíthatatlan való
zöld remény

ki minden
16-os szobából
a karsztos útra
vérben de nem vakon
fát
ültetni

a holtpont játékai 1973

SZOMBATHY BÁLINT

1.

a múlt héten
azt a feladatot tűztem magam elé
hogy megörökítem „a" városi asszonyt

nem a természet nagyszerűségét
vagy szépségét
akarom ábrázolni
sokkal inkább egy-egy táj egyedülálló
félelmes voltát

2.

mint már többször előfordult
úgy látszik
némi késéssel
ismét megvetette lábát
nagyon élesen emlékszem
hacsak vissza nem fordulok

3.*

azt állítják
akár egyetlen is képes lenne
szétrombolni az eget
s ez kétségtelen
de mit sem bizonyít
az ég ellenében
hiszen az ég éppen azt jelenti
lehetetlenség annak
aki rámered

* Franz Kafka

4.

ők voltak azok
akik segítették
megfürdették
pólyába takarták
lefektették
az örökbe kapott
föld víz levegő
az élő természet
minden formája fölött

5.

egy ideig
hasznosnak és szépnek tűnhetett
de ez nem volt elég
alapjában
minden kötetlen maradt
mint a biblia
a korán és a tóra
a legrégibb ránkmaradt írás
azonban
a bhagavad-gita

6.

arról beszélnek
hogy krisztus felé

valami pontot kell találni
e korszak felett

7.

nem a költő lelke többé
hanem a másság
mélység
melyből a folyam ered

8.

meghalt a képzelet
már csak
lázálmok homályos agyrémei élnek
azután
már egyre inkább
összeomlik a szép épület

9.

nemcsak a papír korlátozott tere
és a rajta látható tollvonás
hanem a szüntelen elmélkedés
testeken túli világa

10.

az egy sokká válik
a sok eggyé
a rész maga az egész
az egész azonos a résszel
a tér maga a világ
az egy és a sok együtt

keserű szeletek

LACKÓ ANTAL

Néha az élet megszán és a véletlen tenyerén
elédlök egy pár szelet kenyeret,
már csak akkor érzed az igazi ízét
mikor szájadban feloldódott,
lenyeled, mégis élni akarsz.

SZAVAK A TÉRBEN

Közeg nélküli űrben
hangtalan hangok,
megfagyott szavak a térben.

Önmagukba visszatérő rezgések,
visszhang nélkül elvesző dallamok
néma hírnökei a küldetésnek.

Egymásra torlódó keservek,
neszezés a csönd üvegfalán,
magukért beszélő szavak légüres térben.

KESERŰ POHÁR

Csendülő poharak, szózagyvatag,
fénynyalábon olvadó füstfelhő,
pattanó dobhártyán kalimpáló akkordok,
dagadt pókhasak domborulatán
fénylő igazság,
minden rendben.
Verejtékgyöngyös pohár
„pih, büdös izzadság"
idd ki
keserű az üröm, benne a valóság.

POFONOK

Posta viszi a levelet,
postás nem hozza a levelet,
válaszul semmi.
Olvassák a sorokat
torkukon akad a szó,
hümmögésre fut az erőből
válaszul semmi.
Lapok hozzák a sorokat,
lapok nem hozzák a sorokat,
válaszul semmit.
Lapokban írják a sorokat
minden ékezet és vessző
hegyes tőrszúrás,
futnak az idegen tollak
és a tiédből nem marad semmi.

SZÁRAZ KÖNNYEK

Indulatok lecsapódása
a szem szögletében,
a szív szűrőjén fennakadt fájdalmak.
Befelé folyó keservek nedve
vizes keszkenő,
szárazon lobogtatja a szél
kicsavarták a hosszú szenvedések,
száraz vegyifolyamat
H_2O nélkül.

HÁZASSÁG

Napfényben villogó járomszögek,
felvérzett marjak,
kemény törésektől púposodó vállak,
felsebzett, hasított paták
nyomában
csikorog a szekér.
Estelenként tollad hegyén kérődzöl
az ihlet jászlánál
szabadon,
tátongó üresség a benső,
nem tudod teleszívni
nedvtelen tollszáradból.
Hajnalhasadtakor újra nyakadba
veszed a jármot,
mégis elfog egy jóleső érzés,
mert elnyelt tolladtól
dagad a bendőd.

KÖZSZEMLÉN

Bekeretezett majom az állatkertben
vigyorgó közszemlére kitéve.
Elméleteim a keret,
belül a majom én vagyok.
Nohát?
Először a keretet gyalázzátok meg,
hogy rám köpjetek.

ivan v. lalić versei

ORPHICA

Csak álmában szól a bölcsesség eredőjéről —
S lángra lobban a foszfor
Mihelyt a nappal levegője éri:
Amire én emlékszem, az a villanás alakja,
Benne a pontos szó a lángmag,
adat
A tiszta vízről (innom adjatok!) —

Szomjúságban az igazolásom;
szálltam
Romos alapzatok mélyére,
Szürcsöltem tócsából agyag színét,
Kóró ízét; tettem sziklaforrás
Élő tűzuhataga alá tenyeremet
Korty vízvirágért, itat hótejért
Tapasztottam horony kimarjult kövére ajkamat.
Hörpöltem eső sirálysírással,
Villámfénnyel derített vizét:

Szomjúságban az igazolásom;
ittam
A zavaros, véres Száva, az égi iszap
S nyersolaj ízű Duna vizét, habzsoltam
Csobogását a szendrői bástyák
Üregesre vájt tövén, ittam
Előd bölcsességét és könnyét
a Bregava és Ibar vizéből,
Ittam a tengerét is
az elnyelt hangokkal,
A szótagokra bontott osztályrész
Teljes krónikáját, szél sóhaját

Egyazon keserű víz magvaként,
Hörpöltem harmatot borostyánról,
Öltöttem sziklák hasadékába nyelvemet
Egy csöpp vízért (innom adjatok!) —

Ösmerem láncok csörrenését
Számtalan kútkáván,
vödör ha vizet ér,
Tudom a fiadzó visszhangot a nedves
Mélyben, amint a csigát forgatom
Szomjúság-igazolásomba fogazó figyelemmel —

Keserű már a szám
A térítő szomjúság tapasztalatától,
De csak zarándokoltat víztől vízig a szomjúság
(Holott vegyül mind a forrás gyűlöletben
És feledésben, akár a nemzedékek is),

Én azt a tiszta cseppet keresem,
Melyben eredőjére réved a víz
S tisztán és maradéktalanul
Osztódva végezetével

Sem változik,
de változtat
Értelmen és formán:
A szomjúságomén.

Innom adjatok.

ÁLMATLANSÁG

Fogy a virrasztó emlékkel a kortyolat
Pohár víz az asztalon;
rejtelmesen
Ágaznak kertedben az utacskák,
Anyám:
Minden kanyarulattal kevesebb
Az esély, hogy meg is oldjam ezt az éjt,
Rémiszt a tükörben virradatkor
Földerengő arcom mása —

Mintha már jártam volna ezen a helyen —
Átengedte s bokorba surrant a kígyó;
S miután sejtenem adtad a szeretetre
Nyíló kaput — látogatna el hozzánk
S másokhoz is a szóban talán elférő
Térségben, szememet mihelyt lehunyom
(Persze hiába);
szívemmel hogyan lépjek át
A te rejtelmed szívébe? hiszen
Szertezilálja kertedet a hajnal,
Már sejtem is hideg tűz kezét derengeni
A függönyön, a csillagok mind leperegtek
Nyugaton, mint homokóra falán a szemek,

És szűnik már egy kép fájdalma szemhéjam alól,
Helye beforrad hegetlenül,
mint a leműtött ököl:
Az álom nem megoldás, csak irgalom;
Rejtelmesen ágaznak kertedben az utacskák,
Anyám,
s kígyónyelv villog lecsukódó
Pilláim résén jó ideig,
Mielőtt álomba merülök.

BENZINKÚT

Műutak s vonuló felhők tarka szellemei
Meg a tulajdon éhes északa,
A *nulla* felé billent óramutató
Döntést hoztak: jobbra kanyarodunk:
Föl a kaptatón, a kopár lejtő
Harmadik lépcsején üresen meredő
Benzinkút elé;
azúr és habfehér a tenger,
Mint az iménti tábla nyila és betűi: DUINO.
Fény a szélben, sós nedves ollók szeldesik
A zászlót a vár tornyán, haránt lőtávnyira
A szemtől, és máris benne vagyunk az
Élmények fókuszában: *Minden angyal rettenetes* —
Hiszen a benzin szaga is a veszélyes egyensúly
Józan fényű lázára döbbent —
és gyúlékony minden,
Gyufaszál minden szó, szemernyi vér a feje;
Kiejtenéd, de hogyan? a jelszót
Hogy meg ne bolygasd a következő pillanat
Épp hogy meglelt ízét —
rettenetes, iszonyú —
De még iszonyúbban ér
Az ütközés az ürességgel, a hasfalba nyilalló
Ütés a szív alatt, a közeli csoda
Bizonyosságától megfosztottan vénülő szív alatt;
Iszonyúbb a hallgatás bölcsessége — a föladat,
A kimondható előtt;
... a gumikat? ...
Köszönöm, nem ...
Jó, hogy úton vagyunk.
Beindítom, nagyon figyelmesen, a motort
S vele a reményt: egy kulcsmozdulattal.

GENIUS LOCI

A táj — ha jó ideig gyakorlod a visszatérést,
Fölismer végül is
mint megátalkodott esetlegességet.
Ha váltig úgy keresed fel, hogy változót,
Képébe tartós árnyékként fogadna,
Ne lepődj meg, ha sustorgást vélsz hallani
Ciszterna mélyén s villanásnak rémlik
Angolna tükre, ázott rovar veszte még ha tudod is,

Repedezett falait por lepi s (Kígyó
Levedlett inge teng az alján) —
öregebb itt a bölcsesség
A látszat fondorlatnál: a lassú változásért
Különös ám olykor a hűség jutalma —

A kígyónyelv villáján lebegő idő
Visszahat önmagába:
így válhatsz látóvá
Irgalmas célzat gyanánt
Az emlékezetlen kép fénye szerint:
Tündököl a törpe píneák közén a tenger:

Egyetlen üdve a helynek, amit szeretsz.

A PÁRKÁKRA

Hölderlin halálának 130. évfordulójára

Egy nyarat adjatok, csak egy nyarat még, hatalmak!
De ne olyat, amely már kezdetben bomladó is —
Gyökértől koronáig hibátlanul halandót:
Nyílna mind idejében a kert ölén a rózsa,
Verőfény gazdagítsa naponta gömbölyűbbre
A sor szemközti boglár hűs fényű sátrait, míg
Gyümölcsöt garmadával fáimra kecses ékül
Aggat a soros évszak, mely változtatja villám
Színét s eső ízét;
szép hozamát nyaramnak
Meg ne zavarja dolgok, se emlékek viszálya,
A szomszéd ház tövéből ne bízza morc szelekre
Csont és rongy hulladékát az eltengő szemétdomb;
Kimondható és tiszta legyen a nyár merőben:
Néhány szót kell helyeznem árnyék és fény közé, hogy
Gyanútlan csapda várja... Ha jő kajánul: jöjjön —
Tőrbe esik a hírnök
s azonmód mosolyostul
Ott ég mint martaléka befejezett szavamnak.

1973. június 7.

FIESOLE, ESŐ

Talán megmaradhat tartós tulajdonodnak
E tájék mozzanata: felhő fényesedő szegélyén
Átdereng már az este:
ajak rajzolata ilyen
Üveglapon;
a kertek szálkabetűs
Kézírása is a hegy teraszain, meg a megeredt
Eső, amint közelebb hozza
A domb leheletének illatát —
Szerelem után a képek valóban szebben
Lépnek frigyre a holnapival:
Rá is ösmerek a pillanatra, egyenletesen
És makulátlanul illan el, akár az
Áhított beteljesülés. Akár egy pohár jég.

PALAZZO DEL TÈ

Nem mérhető az óriások ideje
Napórával, sem krónika száraz nyelvezetével;
Omlik a templom oszlopa s a zuhanás túléli
Ezt a szempillantást,
korábban történészek
Néhány boldog s boldogtalan nemzedékét
Éppúgy:
a villámot s a beomló boltozat
Robaját félelemmel köszöntő grimaszok
Tartósabbak a bizonytalanul
Rögzítő emlékezetnél:
Hiú a fénykép s mégis halovány,
Elsikkadt a mozdulat lényege —

Ami szenvedélytelenül fenyeget e falról,
Az a bizonytalan kudarc, a fájdalom határáig
Sarkított jelenetben:
nem evilági —
Világunkban a félelem úgy lép belénk,
Mint a hajdani isten is az állatába:
Szeretet végett.

A TÉLI TENGER

Friss forradásoktól fehér a téli tenger,
Csak délibáb a nyár a fenyőfák örvén —
Mondj valamit, mondd ki
Legalább a rózsa tövét —
tudhatod:
Az igazként vissza-visszatérő befejezetlen
Szükségképpen tűnik el tökéletlenül —

Amit teszel, felelet is holnap,
Minden elvétett szó ront az emlékezésen,
A habozás pedig megsemmisíti;
Mondj hát valamit, mondd ki
Ezt a pillanatot: leveles már a rózsa,
Sűrül a hamar virág helyén a levegő,
Vérzik a nyelv a tüske hallatára —

(Ösvényen megyünk lefelé a tegnapi szavak közt
A partszegélyre: ma lettek valóságosak,
Beszédünkben csupán, ahol is érintkeznek
A lelkek, mint szélben a falevelek.)

SIRÁLYFIGYELŐ

Kiállok reggelente a szirtre s onnan
Figyelem a sirályokat, amint villogó
Csőrrel s fényesen teszik mindennapi
Dolgukat a tengersík fölött.
Sokat tanulhatok: az éhség mértanát a
Köröző szárnyak mozdulatában, az ezüst
Pikkelyű áldozat rettenetét a víz és toll

Villanó frigyében, az üres képsíkot —
Csak pillanatra láttatja a lég, amint
Szakadozó fonala a következő szárny hegyét
Rögzíti éppoly pontos mozdulatban;
évek
Telnek, múlnak ezen a lesen,
s a kép
Mégsem teljes: középpontja mintha
Mind mélyebbre veszne a holnapba, s ott visszaréved:
Hogyan álltam ki először a szirtre a sirályok közé.

Még most sem tudom, kinek segítek voltaképpen —
Szedegetné össze a világ törmelékeit:
Sirálytollat, angyalpihét, ezt a szót...

A TERASZ

Árnyékos hegyoldal vágásaiban tavalyi hó
A tél maradéka a szívben (olvadatlan
A félelem, s a tapasztalat szúrására
Beteg vénaként sajdul az emlékezés) —
Pedig csupa virág a júliusi terasz,
Petúnia, geránium, s milyen féltékenyen
Ragaszkodik cingár kis kocsányával
A napos falhoz a göndör folyondár!
S csupa pihe körülötte a levegő
A gerleszerelem ittas hangzatától —

Mind veszélyesebb a gyorsuló körforgás,
A tiszta és elmosódott képek egymást érik
A romlatlan nyár rövidülő ívén,
Ha fogy is — a térköz (látom a teraszról a
Lassúbb villámfénynél) nyitva még
Szerelmi vallomásnak:
Mosoly, hamar hegedő hasadék
A fény ajka a fellegek közén.

SZENTENDREI FÖLJEGYZÉS

Tapasztalt utas szívében iránytű fájdalma —
Ez itt a sarkított észak,
A hét torony megannyi útmutató,
Mint változott a vándorlás iránya: innen
Egyenest a szélbe, mely madarak röptével
Kékíti az ég mezejét a lúdbőrző Duna fölött.
Hűlten vegyül az emlékezet a hársak illatával
És a gesztenyefák színpár virágával
A templomporta fölött;
induláskor
Itt tették le a fölöslegest: nevet és csontot,
De a hírnevet, a kereskedés ügyességét
S a csodatevő ikont magukkal vitték,
Szájhagyomány szerint a tükröt:
A jövő nemkézmívű arculatát.

MOZART SÍRJA

A szerény gyászkíséretet, mondják,
Ítéletidő szórta szét, mint szedő
A fölösleges mondat betűit;
Egy ázott kutya, a tökéletesen végbement
Egyetlen tanúja
eltűnik
Az esős alkonyat s a történelem sormetszetén:
Nincs tehát tárgyi bizonyíték arra, hogy
Mozart végképp elpihent,
Zenétől zsong a térség,
s a Vendég
Rémlő lépteire a kutya olykor
Olykor felnyüszít egy csillagon.

CASSIOPEIA

Hanyatlok, éjről éjre vészesen, a jel
Közelétől: olyan szenvtelenül rögzült
Küszöböm fölé, a nagy kőszeremlére,
Hogy lépni tőle tétovázik a szél,
Valahányszor szinterére, a tengerre
Indul a parti olajligeteken át,

Éjről éjre az északi ablakból
Kémlelem az égbolton: mágnestűkkel
Jelzi azt a tenyérnyi puszta csücskét, ahol
Folytatása csupán a büntetésnek a jövendő:
Egy nevet tűztek álmatlanságba
Az űrbeli lángok gombostűi —

Vajh, ki keresztelné át a csillagképeket,
Félreértést hogy ezen a
Tökéletesült nyelven ünnepeljen —?

KIRÁNDULÁS TORCELLÓBA

Némíthatatlan kiáltásként visszhangzik
Az üres bazilikában a *Rémisztő ítélet* —
ilyen töményen
Valóban csak a tévhitek éltetnek meggyőző és
Olvasható képeket: orgona lángszínében,
Pöttyös vadak fogán az igazság véget ér;
Az arkangyalok mérleggel és karddal érvelnek,
Megalvadt a trombitákban az idő,
Mindez a jövő villanatában zajlott le —
Holott az igazi kép, a fényre-árnyékra tördelt,
Odakint van, a türemlő láthatóban: nyári ruhák
A katedrális előtt — alapzatát zátonyként
Fogja körül a garázda gaz, a nádas vadona,
Korhadó csónakok roncsa;
(láp lidérces illatát
Leheli a bomladó város, tégla téglát elhagy,

Nő az iszap az öbölben, mint zsigerekben a fájdalom) —
Az ítélet, láthatod, lassabban megy végbe;
a hajón
Új filmet teszek a régi kamerába, van idő,
Szeldessük a sekély lagúnát, megbontjuk percekre
A kérlelhetetlen tükrök
Szimmetriáját;
távolban a Serenissima
Morzsolódik, mint nedves kartondobozban a sütemény.

CANTICO DELLE CREATURE

Száraz csontok, koporsóban, a pince
Pincéjében, ahol gyertyák mérgező
Sokasága serceg
s láthatatlan
Ventilláto" zúgása idézi
Légitámadások emlékeit —

Hunyorgunk, amint a színes utcán feljutunk
A hegygerincre, távozóban;
hamar éj támadt
A délután közepén, érezzük is fekete magvait:
Zarándokok jönnek velünk szembe
(Széltestvér, víznővér, tűzfivér)

Bélpoklos sebek mintha nyílnának —
Hátra van még a harag, a távollevő
Bölcsesség húgának ünneplése.

Dudás Kálmán fordításai

mai próza

az atomfürdő után

SÁFRÁNY IMRE

Az Atomfürdő húsz napja legalább száz napra visszavetett: az ottani tétlenség, no meg a radioaktív víz teljesen levett lábról, és lehet, hogy kétszáz napnak is el kell telni, hogy újra elérjem a régi formámat.

Rengeteg szép vigasz elhangzott, de szalad az idő, s rövidesen elérkezik a hazajövetel századik napja is.

Néhány napja érdekes látogatóm volt. Kategorikusan azt állította, hogy osztálytársam volt, sőt néhány nevet is említett, akikkel állítólag együtt jártunk.

Megállt az ajtóban a szoba félhomályában, szervuszt köszönt, mondtam neki, jöjjön közelebb, hogy felcsavarjam a villanyt és megnézzem, emlékszem-e arcára, mert Dravszki névre nem emlékszem.

Felkattintottam a villanyt, Dravszki közelebb lépett, nem emlékeztem reá, de leparoláztunk, lehajolt, és megcsókolt, így történt.

Beleült kerekes székembe, és megkezdődött a parádés beszélgetés.

— Mi bajod neked? — kérdezte.

Nagy magabiztossággal beszélt, miután meghallotta tőlem a diagnózist. Azt is megkérdezte, hogy milyen orvosságokat használok, és azt a benyomást keltette, mintha orvosféleség volna. Miután bevallotta, hogy nem végezte el vagy nem fejezte be az egyetemet, hirtelen átkapcsolt nagy témájára: hogyan gyógyította ki saját lábán a rákot.

Néhány csodálkozó kérdés a vendéglátók részéről, mire Dravszki elmondta, hogy találmányait nyugaton adta be szabadalmazásra.

Megkérdeztük tőle, hogy hol van állásban, mivel foglalkozik és miből él. Azt válaszolta, hogy fényképész, de nemsokára bevallotta, hogy mesterségét már régen nem űzi, találmányain dolgozik és közvetítésből él.

E beszélgetés folyamán többször mesélt azokról a régi iskolaévekről, melyeket állítólag együtt éltünk át, történeteket is említett velem kapcsolatban, de a tanárnőnek nem volt neve, és ha óráról volt szó, akkor nem határozta meg sem a tantárgyat, sem az iskolaévet.

Dravszki személyével belépett hozzám egy régi kalandos hangulatú,

majdnem gyermekes, majdnem hősies bizonytalanság, amely egy kicsit Topolovra emlékeztet.

Fényképet kért tőlem, mert állítólag van neki egy kitűnő parapszichológus ismerőse, aki fényképemről meghatározza, mi a bajom és hol gyógyulhatok meg. Nagyvonalúan hozzátette, hogy a parapszichológus majd portóval küldi a választ.

Dravszkinak megköszöntük jóakaratát, ő pedig megígérte, hogy azzal a portós válasszal rövidesen újra benéz hozzánk.

Újra parolázás, újra csók, és Asszonyomnak parádés kézcsók.

Dravszki elvonult, és nekem eszembe jutott Topolovnak az a régi kalandja, amikor barátja elvitte arra a Duna-szigetre, ahol kacsafarm volt. Topolov gyorsan visszatért a szigetről, kegyetlenül összecsipkedték a szúnyogok, és bevallotta, hogy úgy menekült meg a szigetről, hogy — nyár lévén — átúszott a Duna-ágon. Úgy látszik, nekem is így kell majd kiúsznom Dravszki szigetéről, hiszen az ő kacsafarmjához is sok-sok pénz kellene.

Lehet, hogy ez a dunai kaland azért jutott eszembe, mert ebben a nyolcemeletes házban is tegnap árvíz volt. Zápor zuhogott, fent a tetőn eldugult a lefolyó, és a lépcsőházon át folyt lefelé a víz. A háziak vödrökkel, lapátokkal, rongyokkal álltak a víz elé, hogy megakadályozzák az árt, nehogy betörjön a lakásokba.

A Dunán erősítették a gátakat, védekeztek az árvíz ellen, de itt nálunk föntről jött a veszély.

A veszély nemcsak a házban volt, nemcsak a folyók partjain, hanem úgy látszik bennem is.

Tegnap megint befutott Dravszki. Először beszólt az ablakon, bemondta nevét, és megkérdezte, hogy hogyan juthat be hozzám. Mondtam neki, hogy dugja be kezét a lyukas szúnyoghálón, vegye ki az ajtókulcsot és jöjjön. Újra megállt a szobám ajtajában, én meg visszaküldtem, hogy zárja be az ajtót. Utána leült az ágyam mellé, kerekes székembe. Ezúttal elmaradt a csók, de nagyon megörültünk egymásnak.

Elmondta, hiába várja a híres parapszichológus levelét, de be kellett jönnie hozzám, mert teljesen hatalmába kerítette az új, a legújabb felfedezésének izgalma.

Kérdésemre elmondta, hogy most úgy érzi, végleg nyomára bukkant a rákgyógyítás leghatásosabb módszerének.

Újabb kérdésemre elmondta, hogy a nyáron a Fekete-tenger partján nyaralt, Várnánál.

— Csodálatos a Fekete-tenger partja. Amikor kelet felől fúj a szél, hatalmas hullámokat hömpölyget a nyílt tengerről be a partra, és ott a hosszú komokparton fürdőzők ezrei várják a nagy hullámokat, hogy azokat meglovagolva kijussanak újra a homokpartra. Ezek a hatalmas hullámok nemcsak ezeket a játékos kedvű nyaralókat sodorják a part felé, hanem mást is. Tudod, a tengerből, bentről, a jó fene tudja, milyen mélységekből és milyen távolságokból. Nagyon jól éreztem magam ott, azon a hosszú homokos parton. Volt egy kedves élményem is, mert lefényképeztek egy ócska teve hátán, mégpedig úgy, hogy amerről fényképeztek, fehér lepedőt terítettek rám és turbánt a fejemre, hogy beduinnak látsszam. De mégsem ott, a teve hátán jutott eszembe, hogy

saját felfedezésemet megcáfoljam. Ez egy másik, kisebb öbölben történt, ahol gyönyörű sziklák várják a hullámokat. Rémítő látvány volt. Mert jó, rendben van az, hogyha a tenger kidob a partra valami faágat vagy hulladékot, de megrémített, hogy a növényszerű, ágszerű valami, amit a tenger kidobott a partra, egyszerre megmozdult.

Dravszki megállt a mesével, rám nézett, és várta a hatást. Én alighanem mosolyogtam, mert felugrott a székből, és hadonászni kezdett.

— Mosolyoghatsz, de ez szent igaz. Mozgott az a kísértés, de nem kapálódzott, hanem valami lelassított ritmikus ingásokat láttam, annyira lassút, mintha nem is lehetne idővel mérni azt az életet.

— Nem lehet mérni a mi időnkkel — mondtam —, mert amit te ott láttál, az egy időtlen tapogatózó szakállas volt, melyet a tenger hullámai egyenesen a te megijesztésedre tálaltak fel.

— Te is láttad?

— Nemrég láttam a Deltát, és kimerítő magyarázatot kaptam arra, hogy te mitől rémültél meg Várna mellett.

Dravszki leroskadt a székre. Nagyon nagyot csalódhatott. Úgy ült, mintha összedőlt volna a világ.

— Mi bajod? — kérdeztem.

— Láttad a Deltában? Hülyéskedsz vagy komolyan beszélsz?

— Komolyan.

— Utalt-e ez az adás arra, hogy ezt az élőlényt orvostudományi célokra is fel lehet használni?

— Nem utalt.

— Öregem, én kigyógyítottam a saját lábamat, de ezzel a tengeri élőlénnyel ki fogom gyógyítani a világ összes rákosait.

— Megkontrázod a saját szabadalmadat?

— Nem kontrázom: tökéletesítem. Ne haragudj rám, hogy most elrohanok, belefáradtam ebbe a párbeszédbe. Szervusz!

Utánakiabáltam, hogy égve hagyta a villanyt. Szótlanul visszafordult, benyúlt a kapcsolóhoz, eloltotta a villanyt, és elrohant.

Az éjszaka Dravszkival álmodtam. Egy nagyvárosi falatozóban álltam, kevergettem kávémat, amikor szemben velem Dravszki is odatámaszkodott a magas asztalhoz. Rumot ivott. Furcsa szemüveg volt a szemén, jó sötét, és újra egy ajánlattal jött. Színes fényképeket kínált. Mondta, hogy illetlenség festőnek színes képet ajánlani, de ő nekem, mint régi osztálytársának, még ha festő vagyok is, bátorkodik színes fényképeket mutatni. Kíváncsi a véleményemre.

Felhajtotta a rumot, odajött mellém, és táskájából egy halom színes fényképet vett elő. Egymás után rakta elém a képeket, amelyek eltértek a szokványos színes fényképektől, még azoktól a legeslegjobb színes fotóktól is, melyeket a népszerű és világhírű színes folyóiratok közölnek. Nem hasonlítottak ezek a felvételek egészen a természetre; mintha valami változott volna a természetben, vagy valamivel eltért volna a szokványostól a lencse?

Kérdeztem Dravszkit, hogy hol fényképezte. Visszakérdezett, hogy mit gondolok, hol. Hallgatva néztem rá.

— Kitalálod?

— Nem.
— Legalább a helységet nevezd meg.
— Nem.
— Legalább a kontinenst.
— Nem tudom.
— Nincs ilyen kontinens.
Dravszki nagyon elégedetten bólintott.
— Én változtattam valamit a gépemen, és változtattam valamit az előhívás technológiáján.
— A képek jók.
Láttam, hogy el akarja rakni a képeket, de én hirtelen rámutattam a legfelső naplementére, és elkértem tőle. Nekem adta.

A postás nem álmomban jött. Az ápolónő engedte be, és aláírta, hogy átvette az ajánlott levelet.

Nagy boríték. Repülőposta. Ez Topolov!

„Sidney, 1975. november

Mr. Crocus!

Elnézést kérek, hogy meglatinosítottalak, de itt ezen a furcsa kontinensen találkoztam egy pókkal, aki erdőmérnök, és amikor hallotta, hogy annyit emlegetlek a neveden, megtanított rá, hogy latin néven is szidhatlak.

Már hallom a kérdésedet: mit vétettem?

Válasz: egy kicsit lopónak tartalak, mert mielőtt búcsút mondtam annak a síkságnak, ahol Te még mindig tanyázol, rád bíztam egy halom kéziratot. Az a halom lehet, hogy pici halom, de azért nem illett volna, hogy azt a pici halmot Te egyszerűen átültessed a saját kéziratodba.

Ne meressz akkora szemeket, mert még több dioptriára lesz szükséged, és ne csodálkozz, hogy rajtakaptalak ezen az újabb turpisságon, mert ezen a kontinensen, ahol latinosítottalak, minden dolgodról értesülök, és nem is akárhogy. Írásbeli bizonyítékom is van bűnödről, mert ez a levelecske, amelyre most írok, a szeptemberi Híd-on pihen.

Látod szömöddel, mik vagymuk? Már ideért a Híd, melyben azt a Te piszkos húsznapos trepcsai naplódat publikálták.

Furcsák nekem ezek a vacak naplóbővítések. Még mindig arra vagy utalva, hogy bármilyen áron is, de bővítened kell a flekkek számát?

Ha tudnák festeni, akkor most reprodukciókat kérnék Tőled képeidről és beleragasztanám őket tájképembe, amelyen isteni illatú fák lombosodnak.

Nincs festés. De ha lenne, én a képed reprodukcióját nem darabokban ragasztanám vásznamra, hanem teljes egészében. Neked volt pofád, hogy színdarabomnak két felvonását belepréseld az atomnaplóba! Kérdem szeretettel: hol a harmadik felvonás? Hol a cím? Cím nélkül lopunk?

Topolov

II. Elmélkedés a harmadik felvonáshoz.

A felvonás rajtja egy elbűvölően színes színpad. Mások a fények, mások a színek és mások a hangok.

A zene kizárólag Hindemith és Sibelius után keletkezett ezen a régi bolygón. Ott a színpadon azok, akik a hangsebesség másik oldaláról mutatkoznak, szemmel láthatólag felszabadultabb dinamikával és szóval „szerepelnek".

Ennek kétségkívül az lehet az oka, hogy Ezüst a második felvonás vége felé ünnepélyesen elvonult. A zene a Föld legújabb ezredfordulója közeledését harsogja, és a szereplők a mondanivalójukat a sűrűn jelentkező engramokba összpontosítják.

A nagy harsogás és a színorgia szépen tömi az engramok közeit.

A felvonás „főnöke" Rozsda. Ügyesen provokálja a hat fiatalt, akik nem fékezik se szavaik, sem mozdulataik tempóját, erejét, és tisztábban látni a második Űrfészek lakóinak sémáját.

Acélnak van a legtöbb mondanivalója. Réz és Vas csak szolgálatkészen végzi Rozsdának azt a játékát, amellyel Acélt foglalkoztatja, miközben Ő a lányokkal együtt mintha e játéknak közönsége lenne."

Ez a legújabb Topolov-levél szövege. Úgy látszik, megharagudott.

Lehet, hogy valami halvány reményt dédelget magában arról, hogy tudományos-fantasztikus színműve egyszer könyv alakban is megjelenik.

Topolov reménykedését én nem babusgathatom. Sydney messze van, és ez a furcsa levél azt súgja, hogy Topolov sem állapodik meg Ausztráliában.

HARMADIK FELVONÁS

I. jelenet

(A függöny hirtelen szétnyílik. A színpad ugyanaz. A világítás alaptónusa kék.)

ROZSDA: *(ott áll, ahol Ezüst ült)* Csigavér, Acél!
ACÉL: Mi az, hogy csigavér?
ARANY: *(az ellenkező oldalról)* Régi szó ez, Acél, én se tudom.
ROZSDA: Mi az? A csigavér nem szerepel a második fészek szótárában?
VAS: Ne kérdezősködj, hanem válaszolj.
ROZSDA: Lépjél ide, Vas, Ezüst billentyűihez, és nyomd meg a tároló megfelelő gombját.

(Vas odalép a skálához, megnyom egy gombot.)

HANGSZÓRÓ: Csigavér, nyugalomra intés.
ACÉL: Helyben vagyunk. Nekem nem csigavér kell, hanem csigavonal. A tároló azt mondaná: egy pontból indul ki, folytonosan e pont körül halad, és adott szabály szerint tőle állandóan távolodik. De én azt mondom, hogy egy másik csigavonal valahonnan ugyanilyen szabály szerint jön egy másik ponttól távolodva és pontosan megérkezik ahhoz a ponthoz, amelyből az imént említett csigavonal kiindult.
ROZSDA: Végiggondoltad jól azt, amit mondtál?
ACÉL: Végig nem gondolhattam, mert ezek az egymásból kiinduló és a végtelen felé száguldó csigavonalak maguk is végtelenek.
VAS: Ne játssz itt régi bolygónk színe előtt.
SZILVA: *(Vashoz)* Hagyd, hadd játsszon.

II. jelenet

Az első jelenetben Szilva közbeszólására a színpad már teljes narancsfényben tündököl, ez a fény a második jelenetnek is kiindulópontja.

ACÉL: Játszanék, de ez a híres csigavonal a régi bolygó utolsó időszámítása előtt is végigvonult azoknak a Kükládikusoknak edényein, vallási tárgyain...
MEGGY: De mi lett ezekkel?
ACÉL: Letemette őket egy tűzhányó.
VAS: És hogy is volt az a pont?
ACÉL: Milyen pont?
VAS: Az a szent pont, amelyből a csigavonal elindult.
ACÉL: Jól tapogatsz, Vas, mert az a pont ennek a régi naprendszernek állomásai voltak, amely felé most vetítjük magunkat.
SZILVA: Hogy érted ezt?
ACÉL: Képzeljük magunkat vissza, de nem abba a régi voltba, amelyben Ezüst csámcsog macskát idézve, hanem a fal áttörése idejébe.
RÉZ: Falakat törtetek?
ACÉL: Nem én, és nem is Te. Ezüst idejében törték ezeket a falakat. Az első fal a hangfal volt. Ennek áttörése után jöttek azok a gyönyörű csigavonalhoz hasonló járatok a naprendszer állomásai felé.
RÉZ: És?
ACÉL: A hangfal után került sorra a fényfal. Mi is és Rozsda is már csak azt az időt regisztráljuk magunkban, amely a második nagy faltörés után érkezett, mert most már mi a fényfal másik feléről látjuk a galaksziát.
ROZSDA: *(feláll a székről, odalép Acélhoz)* Nagyon leegyszerűsítetted a faltöréseket. Ezüst erről külön regényeket mesél. Mekkora cirkuszok voltak, amikor a hangfalat törték, és mekkora zsivajok, amikor a fényfalat törték, de közben kifelejtetted, hogy csigavonalaid előtt a Régiek a szép

csigavonal-utak előtt még azt sem tudták igazán, hogy kik voltak a Kükládikusok, de még azt sem, kik voltak a titokzatos etruszkok.

ACÉL: Voltak. Valakik voltak. A Kükládikusok csigavonal-szalagdíszei nyomot hagytak valamely régi csigavonalakról, de az utánuk következők elfelejtették regisztrálni, kik voltak az Etruszkok.

SZILVA: Szónokolj, Acél, kik voltak?

ACÉL: A Kükládikusok a legtökéletesebb művészetek megalkotói voltak, és ami utánuk következett, az mind visszafelé hátrált...

RÉZ: Ne játssz, Acél, hát a görögök?

ROZSDA: Ezüst szerint a régi görögök sokkal magasabb szintű művészeteket teremtettek, mint a Te Kükládikusaid.

ACÉL: Azok a csodálatos görögök az én szememben visszafejlődött társadalmakat és visszafejlődött művészeteket teremtettek.

VAS: Tréfálsz.

ACÉL: Ez nem tréfa. Idézzük fel azokat az utolérhetetlen párhuzamos egyenesekből és ócska derékszögekből kimesterkélt „halhatatlan" szalagdíszeket, amelyek még hosszú századokon át a földiek utolsó időszámításának huszadik századában is ott díszelegtek vagy díszelegnek azoknak a förtelmes középületeknek a peremén körös-köröl, amelyekbe zarándokolni jártak Ezüst kortársai, hogy áldozzanak a régi művészeteknek, közben nem tudták a balgák, hogy régen előttük sokkal nagyobbak voltak a Kükládikusok, esetleg az Etruszkok is...

Kávé után visszakocsiztunk az ágyamhoz, és terefere... Az Asszony tárcsázott, és jegyeztette a telefonközponttal Montrealt. Amíg eltelt az a félórácska, mire megkaptuk a kért számot, kiszámítottuk, hogy „odaát" hány óra van ilyenkor.

Még el sem múlott a félóra, jelentkezett a hívott szám. Jobban hallottuk „odaátról" a hangot, mint ha a szomszéddal beszéltünk volna telefonon.

Kiderült, hogy a háziak éppen akkor indultak. Kecskés bácsi még ki is nézett, hogy visszakiabálja őket, de már elmentek.

Örültünk neki, hogy beszéltünk a kanadai Kecskés bácsival, aki majd átadja üdvözletünket.

Reggel itt volt költő barátom, aki csodálatos szöveget írt társáról, az idei Nóbel-díjas E. Montaleról.

Megnézte a költő azokat a tizen-valahány éves festményeimet, melyek frissen rámázva csüngnek a falakon.

Elmondtam neki, milyen jó csoda hozta azt, hogy ezek a képek nem az öt évvel ezelőtti tűzben maradtak ott a városháza padlásán és váltak hamuvá.

Acél szövege után Meggy szólt közbe:

MEGGY: Kik voltak azok az Etruszkok?
ROZSDA: Ebbe ne kotyogj bele!
ACÉL: Nem mondtam még, hogy azok a híres földiek, akik előtt most szerepelünk, még ma sem tudják?
ARANY: Az Etruszkokon ne veszekedjetek!
VAS: Akkor törjük a lándzsát a Kükládikusokról.
ROZSDA: Hogyan?
VAS: Nem értem, mit jelent az az EGYETLEN PONT, amelyből Acél híres csigavonalai elindulnak.
ACÉL: Azon a régi planétán, ahonnan most talán látnak is bennünket, a bolygó egyik pontjáról fél óra alatt műhold segítségével beszélhetnek a bolygó ellenkező oldalán lévő ponttal, de ez a számukra hatalmas bolygó innen galaktikai szemmel nézve parányi pont.
MEGGY: Nekünk igen, de nekik nem.
ACÉL: A hangfal áttörése után megindultak abból a parányi pontból azok a csigavonalszerű utak, melyekkel „annak a parányi pontnak" a küldöttei útra keltek pici naprendszerünk különböző „állomásai" felé.
RÉZ: És a fényfal áttöréséig csak abban a naprendszerben tekeregtek?
ACÉL: Erre válaszoljon Rozsda.
ROZSDA: Kifogásolom a tekeregtek kifejezést. Gyönyörűen kiszámított pályákon röpültek, és kóstolgatták az űrrepülést.
SZILVA: Meddig kóstolgatták?
ACÉL: Amíg el nem érkeztek a fényfalhoz.
MEGGY: Ha elérkeztek.
ROZSDA: Ti meg nagyon elkanyarodtatok.
ACÉL: Miért?
ROZSDA: Hisz azok a megkérdőjelezett lények, ha látnak bennünket, még nem hallották a választ az Etruszkokról sem.
ACÉL: Lehet, hogy ma sem tudják, kik voltak azok a bizonyos Etruszkok, de az úton a Kükládikusoktól a titokzatos Etruszkok felé biztosan találhatnának olyan végtelen csigavonalakat, amelyekből még az Ő „nyomozóik" is megfejthetnék, hogy az Etruszkok is a Kükládikusok elhunyt civilizációjából kerültek az akkori, ottani történelem kis jelenetébe.

A második jelenetnek utolsó szövege, Acél szavai, már egy kék fényskálában ragyogó színpadon fejeződtek be.

III. jelenet

A második jelenetet befejező kék fényeffektusokkal indul ez a jelenet.

ROZSDA: Valósághű Kükládikusok?
ACÉL: Ne piszkálj most a valósághűségeddel!

MEGGY: Rúzsozták-e a szájukat a Kükládikusok?
SZILVA: A rómaiak maszatolták magukat, a görögök is.
ARANY: Hagyjátok a kozmetikát.
ACÉL: *(Rozsda felé)* Tisztelem a valósághűségedet. Ha álmodok, akkor az álmom milyen valóság?
VAS: És azoknak, akiknek látomásaik voltak, az nem volt valóság?
RÉZ: Hova soroljátok a képzeletet?
ROZSDA: Most már ott vagytok a régi földiek politizálásainak a peremén.
ACÉL: Mi itt nem politizálunk, de fütyülök a kinyilatkoztatott valósághűségedre, amikor sem az álmot, sem a képzeletet, sem a látomást nem vetted figyelembe.
VAS: Ne vacakoljatok. Az a régi kis planéta, ahonnan Ezüst jött, most okosat szeretne látni, és ti itt bolondoztok.
ACÉL: Mi az az „okos"?
MEGGY: Azt olvastam a mi tárolónkban, hogy amott a Földön, ahova Ezüst vágyakozik, valamikor imádták azokat a színdarabokat, ahol a játék happy enddel végződött.
SZILVA: *(Rozsda felé)* Csináljunk, Rozsda, mi is egy happy endet.

IV. jelenet

Új szín, új színeffektusok.

VAS: Mi fán terem majd a mi happy endünk?
ARANY: Hagyjátok a happy endet, azt mondjátok el, hogyan csináljunk mi fényfalon túli happy endet, azoknak, akikről nem is tudjuk, hogy léteznek-e, mert ahogy Acél Kükládikusait betemette a tűzhányó, talán az öreg Ezüst földieit is betemették azok az atomgombák, melyekről van néhány korhű felvételünk Ezüst tárolójában.
ACÉL: *(Szilva felé)* Milyen gyönyörűen el akarod terelni figyelmünket a közvetítendő világűri happy endről.
VAS: Előttünk már világos, hogy mi volt itt, mi van itt és mi lehet itt, amikor majd odaérünk a második fészekhez, hogy kiugorjanak innen NÉHÁNYAN.
ARANY: *(gúnyosan)* Kételkedem, hogy ki az a NÉHÁNY.
SZILVA: Kezdem sorolni a névsort.
ACÉL: Milyen névsort?
SZILVA: Annak a néhánynak a nevét, akik elhagyják ezt a ketrecet a második fészeknél.
MEGGY: Az első: az a nyafogó Ezüst.
ROZSDA: Kifogásolom a nyafogó jelzőt.
MEGGY: Nyafogott, még a régi bolygója felé is nyafogott a macskájáról.
ROZSDA: Valaki macskájáról.
VAS: Elakadtatok.
SZILVA: Miért?

VAS: A kiszállók közül eddig még csak Ezüst nevét hallottam.
RÉZ: A második név: Rozsda.

Zene.
Engram.

ROZSDA: Az előbb elhangzott a nevem, ami mintha azt jelentette volna, hogy a második fészek kapujában kiteszitek a szűrömet.
RÉZ: Rozsda, ez túl érzékeny reagálás volt.
VAS: Jól reagált Rozsda, csak össze ne vesszetek. Halljuk a következő nevet.
MEGGY: Gyönyörűen játszuk a drámát.
ROZSDA: Gyönyörűen és nevetségesen.
MEGGY: Miért?
ROZSDA: Ebben a csapatban már jó régen mindegyikünk tudja, hogy a második fészeknél közülünk ki lép „partra". Tehát játszunk, mert el akarjuk magunkat veszíteni a fontoskodásban.
SZILVA: Fontoskodunk, de csak azért, mert azok, akik talán fogják közvetítésünket, ha még vannak, még jobban fontoskodnak a maguk piciny utazásaiban.
ARANY: Hogyan fontoskodnak?
SZILVA: Például: mielőtt egy férfiú és egy nőcike kiszállnak egy „második" fészeknél: eljegyzést tartanak, előtte leánykérést, eljegyzés után egy darabig fontoskodnak, utána elmennek, hogy beírják őket valami könyvbe, utána, ha van nekik fészkük, akkor elmennek a fészkükbe, ha nincs, akkor raknak egy fészket, hogy a többi fölöslegességeket ne is soroljam.
ACÉL: *(felemeli a kezét)* Szót kérek!
ARANY: Csak ne a csigavonalakról!
ACÉL: Mi úgy játszuk ezt a színdarabot, mintha nem tudnánk, mit játszunk.
ROZSDA: Tudjuk! A cselekmény a következő: Ezüst, Acél, Arany, velem együtt átengedi magát a második fészek gravitációjának.
ACÉL: Ha már kiejtetted ezt a szót, akkor részletezzük a tömegvonzás ősi szabályát?
ROZSDA: Ne. Azok, akiknek játszunk, ha még vannak, tudják jól, mi a gravitáció.
ACÉL: Leintettetek a csigavonalak miatt, de én újra a Kükládikusokkal folytatom: azok se tudják ma, mi a gravitáció, mert leporolta őket egy tűzhányó, és azok, akiknek ma szavalunk itt, lehet, hogy szintén leporoltattak arról a kis vacak planétáról.
RÉZ: Kevesebb szenvedéllyel, Acél!
VAS: Csak mondjátok, mert hogy őszinte legyek, most már én is kezdem azt hinni, hogy nem hallja senki a játékotokat.

MEGGY: Csak azt sajnálom, hogy nem maszatoltam színesre az arcomat.
SZILVA: Miért?
MEGGY: Minden színdarabhoz kifestik magukat a színészek.
ROZSDA: Ezt a hangszalagot Ezüst úgyis lehallgatja, kezdjük a Meggy által javasolt happy enddel.

(Rozsda szavaira a színpadon lévők menetet alakítanak, az első pár Acél és Arany, a második Vas és Meggy, a harmadik Réz és Szilva, és a menet végén jókedvűen Acél cigánykereket hány.)

V. jelenet

Zene: Bartók Mikrokozmosza.
Engram.

Ez a csodálatos menet mintha körözne a színpadon egyre kisebb körökben. A rendezés mintha a színpadon elhangzottakat parodizálná. Ennek az ünnepélyes menetelésnek végső formációja az, hogy a menet végén cigánykerekező Acél a színpad közepén reked, de ugyanakkor a menet élén lépdelő Rozsda és Arany már középre kanyarodik. Acél hirtelen fölpattan, és megáll a feléje lépdelő pár előtt.

ACÉL: *(súgva)* Csak ünnepélyesen!
ARANY: Jó ez a szemlesütés?
ACÉL: Szabályos. *(Kiáltva.)* Gyerünk azokkal a jelszavakkal!
VAS: Milyen jelszavakkal?
RÉZ: Amelyeket az első felvonásban pingáltunk.
ACÉL: Rohanás a jelszavakért! *(Vas és Réz elrohan, és két rúdra erősített hosszú táblával érkezik vissza, amelyen végig valamilyen jelszó van felírva, de nem lehet elolvasni, mert a latin, cirill-, kínai betűk gyönyörű összevisszasága csak sejteti, hogy a fényfalon túliak csak valami érthetőt szeretnének megmutatni annak a „messze pontnak", amelyen, ki tudja, megvannak-e még azok, akiknek ezt az adást szánták.)* Gyönyörűek vagytok! Álljatok szépen a díszes táblával a búcsúzó pár mögé. Drága útitársaim! Elérkezett ez a pillanat! *(A jelszóvivők már az ifjú pár mögött állnak.)*
ROZSDA: *(súgva)* több melegséggel!
ACÉL: *(színlelt áhítatossággal)* Ez a szent pillanat örökké meg fog maradni nemcsak a mi szalagainkon, hanem valahol a galaktikában, ahová irányítjuk. *(Súgva Arany felé.)* Mosolyogj, Arany! *(Arany elmosolyodik.)*
ROZSDA: *(súgva)* Térj a tárgyra!
ACÉL: *(hivatalosan)* Rozsda! Az első fészek szülöttje, akarod-e, hogy beiktassalak ama nagy könyvbe... *(Arany elneveti magát.) (Acél súgva)* Komolyan! *(Arany fancsali komoly arcot vág.)* Akarom mondani, Rozsda, óhajtod-e?

ROZSDA: *(közbevág)* Akarom!
ACÉL: Várj a felelettel! *(Rozsda elkomolyodik.)* Kérdeztem, hogy akarod-e a melletted álló Aranyt, a második fészek lakóját?
ROZSDA: *(újra közbevág)* Akarom!
ACÉL: *(színlelt haraggal)* Ne akarj te most semmit, hanem várd meg, amíg végigkérdezem, hogy mit akarsz.
ROZSDA: *(mosolyogva)* Mit vagy kit?
ARANY: *(izgatottan)* Döntsétek el már végre, személy vagyok-e vagy tárgy.
ROZSDA: *(mosolyogva)* Nekem kedves személy!
ACÉL: Rozsda, akarod-e e kedves személyt...
ROZSDA: Akarom. Akarom. Akarom.
ACÉL: *(leinti Rozsdát)* Arany, akarod-e a melletted várakozó...
ROZSDA: Szorongva várakozó...
ACÉL: ... a melletted szorongva várakozó Rozsdát?
ARANY: *(szemlesütve, megjátszva a szendét)* Akarom.

Meggy és Szilva csendben, az ifjú pár és Acél dialógusa közben, odalép Vas és Réz mellé, és átveszik tőlük a jelszótábla rúdjait, és intenek a fiúknak, hogy akcióba léphetnek. Réz és Vas az „ifjú pár" mögé lopakodik.

ACÉL: *(súgva)* Azonnal menjetek vissza a jelszótáblához, és álljatok a hölgyek mellé!

A fiúk szót fogadnak.

ACÉL: *(súgva)* Álljatok közelebb egymáshoz, és édesen mosolyogjatok!

Az ifjú pár szót fogad.

VAS: Rozsda! Nem kerül sorra a névadó ünnepség is?
ACÉL: Ez jó kérdés volt. *(Rozsda visszafordul Vas felé.)*
ROZSDA: Ha elárulod, hogy kinek adjunk nevet!?
SZILVA: A földiek majd kitalálják! Ez a közvetítés úgysem tarthat...
VAS: Igen! Előzetest adunk a névadó ünnepről. *(Arany is visszafordul.)*
ARANY: Szilva, ne kotyogj.
SZILVA: Ez nem kotyogás, hanem azt javasoltam, hogy ha már ilyen szépen egymás mellé álltatok és bizonyos kijelentéseket tettetek, hát mondjátok meg azt is, hogy a második fészekben hogyan nevezitek el a gyermeketeket.
MEGGY: Erre kíváncsi vagyok!
ACÉL: Mire vagy kíváncsi?
MEGGY: Arra, hogy az ifjú pár miként nevezi majd el azt, akiről, ha jön, nem tudni előre, hogy milyen nemű lesz.

(Arany és Rozsda ünnepélyesen a közönség felé fordul, és a többi szereplő is érdeklődéssel várja Meggy kérdésére a választ.)

ROZSDA: *(Arany felé)* Neked mi a neved?
ARANY: Arany.
ROZSDA: Engem minek neveznek?
ARANY: Rozsda.
ROZSDA: Ezzel mintha Meggy kérdésére választ is adtál volna.
ARANY: *(rájön, hogy Rozsda kihúzta belőle a választ, és kiáltva kiált)* Aranyrozsda! Aranyrozsda! Hallod, Meggy: Aranyrozsda!

A fényjáték-orgiában Bartók egyik Mikrokozmosza zeng, és ezzel hirtelen

FÜGGÖNY

A Narrátor felkel a nézőtér első sorából, és fellép a dobogóra a függöny elé.

N.: *(int a taps felé, hogy csendet kér)* Kedves közönség! A játéknak vége, de ez a számomra is izgalmas élmény nem zárulhat hagyományosan, mert ezt a különös közvetítést *(meghatódottan)* egyszer s mindenkorra *(hirtelen élénkséggel)* vagy legalábbis „az utolsó földi időszámítás" *(vidáman)* harmadik évezredének vidám kezdetéig nem láthatjuk újra, hanem csak azoknak a színészeknek közvetítésével, akik ezt az előadást végignézték. Kedves közönség! Szerencsére, amikor a próbaadást fogtuk, felvételeztük a szereplőket, és ezeket a felvételeket most önöknek a színészek helyett ide vetítjük.

UTÓSZÓ

Mirko Mirkovics Topolov 1931-ben született Ukrajnában.

Én először 1944-ben találkoztam vele Zmajevón, amikor a szovjet csapatok után bolgár csapattestek vonultak át a falun.

Azokkal jött Topolov is. Fiatal fiú volt, és kereskedtem vele. Ő Ardát adott, sok Ardát, mert bolgárjainak megvette tőlem Ardáért az egyik kisbárányt.

Amikor átadta tisztjének a bárányt, a tiszt megharagudott, mert kifogásolta az üzletet.

Topolov ekkor maradt le a bolgároktól. Pedig szívesen ment volna velük, hiszen célja az volt, hogy utolérje földijeit.

Azóta már voltunk Bulgáriában is, de ő még mindig legszívesebben oroszul írt. Színdarabját is oroszból fordítottam.

Újvidéken ő szerzett nekem műtermeket. Azért műtermeket, mert az egyik műterem megvétele maga után vonta a másik megszerzését, és így tovább. Mindannyian jól jártunk.

SZINOPSZIS

Topolov drámája kitűnő tv-játék is lehet. A tv-játékban a rendezés kihangsúlyozhatja az ekrán előnyös mimikamutatója mellett azt a képanyagot, melyet Zervos prezentál könyvében, a *Kükládikusok archeológiájá*ban.

gólya, gólya gilice

Részletek a készülő regényből

BOLDIZSÁR K. LAJOS

Az Újvidék felé vezető csatorna partján kora tavaszi széltől hullámzik a nádas, mintha a hátrahagyott évek fojtott fülledtségét akarná lerázni egy utolsó összefogással. Vijjogó bíbicek röpködnek a zsombékos, széles vadvizek felett. Apró, sárga virágok tarkázzák az új életre sarjadt füvet. Muzsikálnak a sürgönykarók, mint a megbolygatot cimbalom. A felszáradt agyagos úton, egy-egy mélyebb kerékvágásban, ott csillog még hűvösen a csütörtöki eső. Mind jobban elmaradoznak a nyárfák, Pékla-puszta nagy nyárfái — pedig aprókat lépeget a kis vándor. Vasárnapi a cipő is, a ruha is. Csak a szél miatt burkolta be édesanyja egy fekete, agyonnyúzott nagykendővel. De csak amíg be nem érnek a faluba. Itt nem kell szégyenkezni, úgysem látja senki. Már túlhaladtak azon a villámsújtotta akácfán is, amely Janika eddigi életében a mozgásszabadság határát jelentette. Eddig elkóborolhatott, de tovább nem.

Mert olyan sokat mesélnek errefelé a kóbor cigányokról...

Vigyázni kell a gyerekre, hisz Andor úgy örült neki. Éppen olyan fekete a haja, mint az édesapjáé. A szemei is olyanok.

Balázs András, az állami puszta gépésze, így búcsúzott:

— Ne sírj, mama, hamarosan visszajövök.

Visszajön. Hiszen olyan sokan visszajönnek. Balázsnét azóta gyakran látták, amint egyik sürgönykarónak támaszkodik, és megtört szemei kétségbeesett tagadással ölelik a csatornapart agyagos útját. Minden gondolata, minden lélegzete Andor visszatérését dédelgette.

A múlt héten aztán úgy fojtogatta az elhagyatottság, mint még soha. Az új intéző behívatta a Balázsnéval egysorban lévő asszonyokat, Balázsnét is. Szépen beszélt az intéző úr, de mégis: ki kell költözni a gépészlakásból, a háborúnak vége, új erők jönnek, minden lakás azoknak kell. Zsibbadt szívvel tántorgott haza. Három gyermekét magához szorította, és szűnni nem akaró zokogással ismételgette:

— Most látom csak, hogy nincs többé tatátok.

Mélyről jött a zokogás, roppant súllyal nehezedtek a napok.

Menni kell.

Keveset beszéltek az úton. Már szép házakat csodált Janika. Egy szép zöldre festett ház előtt megállt:

— Édesanyám, lakjunk itt, ebben a házban.

— Kisfiam, ide minket be nem engednének. Itt gazdag emberek laknak.

A horgolt kendő most már az édesanyja karjára került.

— Melyik banda muzsikál itt, édesanyám? — rántotta meg az édesanyja szoknyáját, és mutatóujjával egy nagy ajtó felé bökött. Ehhez nem hasonlítottak a megszokott cselédházak ajtói. Olyanféle, mint a nagy magtáré. Csak szebb. De a muzsika nagyon szép. Kajári bácsi is szépen muzsikál az asztali citerájával, de ez — még annál is szebb.

Az anya sötét arcáról mint fehér galambok röppennek szét a gondok, és egy pillanatra napsugaras mosoly gyöngyöz a fiúra:

— Templom ez, kisfiam. Itt kántor muzsikál. Orgonálnak.

Janika nem látott még templomot. A pusztán nem volt. Néha az iskolában volt a templom. De ott sem muzsikáltak. Most be szeretett volna menni, de érezte, hogy a kemény kéz erősebben szorítja. Felnézett az édesanyjára. Megint könnyes volt a szeme. Mostanában olyan bánatos. Most nagyon átérezte azt, amit egyszer Katica olvasott egy mesés könyvből: a kastély nagyon szép úrnője kérte egy szegény özvegyasszony két gyermekét, menjenek hozzá, majd felneveli őket selyemben, bársonyban. De a gyermekek nem hagyták el édesanyjukat. Ez nagyon szép mese volt. Ő sem hagyná el az édesanyját.

A főutcáról már régen letértek a csupa alacsony házacskák felé. Néhánynak a vert fala még be sem volt tapasztva, ablakok helyett csak furcsa lyukak sötétlettek.

Ugyan melyik házba hurcolkodnak majd Matyiék? Mert Matyiék is Torzsára hurcolkodnak. Julis néni mondta. Matyi erős gyerek, és sok játékot tud. Jó vele lenni. Még az úri Pisti sem merte soha megütni. Pistiék már elmentek. Autóval. Rajta ült az intéző úr, a tekintetes asszony meg Pisti. Egy ember, akit senki sem ismert a pusztán, elöl ült, egy furcsa keréknél. Pisti mellette. Matyi azt mondta, hogy az vezeti az autót, azzal a kerékkel kormányozza. Még azt is mondta, hogy Pistiék visszamennek Mezőhegyesre. Pisti sokáig integetett fehér zsebkendőjével.

Úri Pistit, az intéző fiát, szerette is, meg nem is. Szerette, mert mindig tiszta inget és szép ruhát hordott. Olyan jó szagos volt mindig a feje, meg a ruhája. Az arca is fehérebb volt meg rózsaszínűbb, mint a többi gyereké. Mezítláb sohasem járt. Mindig szép sárga cipő volt a lábán. Nem szerette azért, mert az úri Pistit sohasem volt szabad csúfolni. A béresek is mindig csak hízelegtek neki. Pistinek mindent megengedtek. Tavaly nyáron sokszor játszottak lakodalmat. A „kutyi"-ban jöttek össze. Ott játszhattak, mert a cséplésnek már vége volt, és a szlovák munkásoknak már nem kellett a hely. Körös-körül nagy szalmakazlak, friss rizsszalmával. Lakodalom után mindig odabújtak az új párok. A kazlakban sok kis szoba volt. Likó Marcsa volt a legszebb lány. Olyankor mindig selyemszalaggal kötötte át a haját. Nincs is tán szebb lány a világon. A Faragó Csöre is szép, de az szeplős. A Likó Marcsa arca szép tiszta. Ő lett a párja. Micsoda gyönyörűség volt karonfogva körüljárni a kutyit Likó Marcsával! Ragyogott, mint a tündér.

Éppen csak hogy bebújtak az egyik szalmaszobába, máris ott termett az úri Pisti. Kihúzta onnan Likó Marcsát, és becipelte egy másik szobába. Janika sírni szeretett volna a fájdalomtól meg a szégyentől. Ezt sohasem bocsátotta meg Pistinek. Senkinek sem merte elmondani soha. Szégyellte. De most már Pistiék elmentek. Jeges Ferkóék is, Kelemen Sanyiék is, meg Likó Marcsáék is hurcolkodnak. Azoknak sincs apjuk. Nem jöttek vissza. Éppúgy, mint az ő apja.

Mindenki oda mehet, ahová akar. Ezt tegnap estefelé hallotta, amikor fogócskáztak a ház véginél, és beszaladt a konyhába vizet inni. A szobában hangosan sírt az édesanyja Julis nénivel, a Matyi anyjával. Megállt az ajtónál. Feszülten figyelt. Úgy érezte, hogy a szíve a torkában dobog és fáj. Biztos a futástól. No és mert az édesanyja úgy sírt. Olyan fájdalmasan tud sírni. Most is azt sírta, hogy: „Jaj, Andor, Andor, miért nem jössz haza?" Érdekes: édesapát mindig Andornak hívja, amikor sír. Ha mással beszél, akkor úgy mondja, hogy a „férjem".

Most megálltak egy kétablakos ház előtt. Tiszta, fehérre meszelt ház volt. A kékre festett ablakrámák között egy cédula volt csúnya betűkkel: „Egy szoba konyha kiadó." Én szebben le tudnám írni — állapította meg Janika. A másik sorban is írt valamit, de azt Janika nem tudta elolvasni. Olyan betűket nem tanultak az iskolában.

Édesanyja ráparancsolt, hogy bent majd szépen köszönjön, és a sapkáját vegye le. Furcsa ház volt ez belülről is. A pusztán mind egyformák voltak a házak. Nagy, sárga, hosszú épületek, és sorban voltak az ajtók. Kapu és udvar nem volt sehol. A hosszú sor ajtókon nyáron mindig valami lepedőféle lógott. Ott a virágoskert az ablakok alatt volt, itt meg az udvarban van. Itt, ahogy a kapun bemennek, van egy nagy ereszalja faoszlopokkal. Se nem olyan, mint a nagy sárga házak, se nem olyan, mint az úri Pistiék kastélya. Az nagyon szép. Még sok szép karácsonyfa is van a kastély körül. Meg sok lépcsőn kell felmenni, pedig nem is emelet. Ott is van ilyen ereszaljaforma, de az sokkal nagyobb, meg sok ajtó nyílik rá. Az úri Pisti azt mondta egyszer, hogy azt úgy hívják, hogy veranda.

Nem kaptak lakást. Hiába írja a cédulán a szobakonyhát. Pedig köszöntek szépen a néninek. Még a sapkáját is levette mindjárt, ahogy benyitottak a kapun. Az édesanyja is megigazította illedelmesen a fejkendőjét. Nagyon furcsán beszélt a néni. Janika alig értette. A pusztán senki sem beszélt így. Sokszor mondta azt, hogy „ja", meg „niksz", meg úgy mondta, hogy „tyerek". Olyan szépen kérte a nénit az édesanyja. Még azt is mondta, hogy a disznókat és baromfit eladja, a gyerekek csöndesek, nem zavarnak senkit, a gyerekek jók, nem rosszalkodnak, nem rongálnak semmit. De a néni mindig csak azt ismételgette: „Nem, nem, ha fan tyerek, niksz lakás" — és indult a kapu felé. Jaj, csak adná ide a néni a lakást, mert édesanyja most ezért is sírni fog. Az utcán tanácstalanul álltak, kéz a kézben. Messzebb egy nagy víz volt. Csak úgy fehérlett a sok kacsától és libától. Nagyon hasonlított a rizspusztai nagyistálló mögötti vízhez, ahol annyit hemperegnek nyáron a bivalyok meg a disznók. Ha sokáig nincs eső, kiszárad, a sár nagyon kemény lesz és szétrepedezik. Szerettek ott játszani. A szétrepedezett kemény sarat fölszedték, és várost építettek belőle. Ha itt kapnának lakást, építhetnének itt is várat Matyival. Mert Matyiék is idehurcolkodnak, Torzsára.

Már ott voltak egészen a víznél. Sűrű, szürke felhők borították az eget. Szemerkélt az eső. Itt már kevés meszelt ház volt. Az ablakokon üveg helyett sok helyütt csak papír volt. Megálltak egy ilyen ház előtt. Az édesanyja rátette kezét a kilincsre, mély lélegzetet vett, és benyitott. Janika megdöbbent. Foszladozó ruhában csoszogott elébük egy öregasszony. Nagyon csúnya volt. Hegyes, szőrös szemölcsök lógtak éles, ráncos arcán. Kétrét hajolt, és bot volt a kezében. Vékony, rikácsoló hangon csitított egy sáros, gubancszőrű pulit. Egy fekete macska is ott hízelkedett Janika lábánál. Janika félt. Erősen kapaszkodott édesanyja kezébe, és remegett. Itt volt lakás. Földes, nedves falú, papírral beragasztott pici ablakkal. Nagy rakás csírás krumpli hevert a sarokban. Janika megborzadt arra a gondolatra, hogy itt kell majd laknia. A pusztai gépészlakásra gondolt, a nagy padlós szobára, a tiszta cementes konyhára, a szép virágoskertre, a ropogós cseresznyefára. Sírva fakadt. Édesanyja lehajolt hozzá, és megcsókolta. Könnyeik összefolytak...

...Két, rogyásig megtelt szekérrel hurcolkodott özv. Balázs Andrásné, de nem Torzsára, hanem Kulára, ahol hasonló lakás várta őket, mint amilyen Torzsán lett volna. Szépíteni akaró szemekkel ölelt még egy nagyot a kopott bútorokon. Ez mind az övé. Meg a gyerekeié. Ha Andor mégis hazajönne... új bútort vennének.

Az első szekéren a lógó bajszú Mezei bácsi ült, és zord részvétlenséggel szítta pipáját. A másodikon Fehér Mihály igazgatta az ülést. Azt állítja, hogy ő csukta le Andor szemeit egy véres ütközet hajnalán. Balázsné Mezei bácsi mellé ült.

Mire elindultak, a kutyi egyik omladozó kéménye körül széles szárnyalással örültek a gólyák a kemény téltől megtépázott hű fészeknek. Janika egy kockás dunyháról, a szekér tetejéről nézte a gólyákat. — Megjöttek — suttogta némán, és valami igazságtalanságot érzett. Összeszorult a szíve. A lelke mélyén ott zsongtak még a „Gólya, gólya, gilice" édes dallamai, de egy vállrándítással visszaparancsolta őket.

Elmaradoztak a puszta nyárfái. A szekér lassan botladozott a marasztaló sárban.

Janika már hallotta, hogy Kula még messzebb van, mint Torzsa. Milyen is lehet az a messze? Mindig szeretett messze menni, a messzéről meséket hallgatni. Kelemen bácsit is azért nézte az ősszel olyan tapadó áhítattal a ház végén, ahol összeverődött a házsor apraja-nagyja, mert Kelemen bácsi azzal kezdte: „messze mék tűletek". Kelemen bácsi volt a pusztán a nép esze. Ő tanította meg a pusztaiakat disznószúráskor kolbászt, hurkát csinálni. Azt mondják, nagyon messziről jött, vagy fél évszázaddal ezelőtt, Kemenesaljáról, ha ugyan létezik ilyesmi. Most át akar szökni a határon. Bölcs pislogásokkal beszél a körülállókhoz, barnás bőrkamásliban, bricseszben, félig üres hátizsákkal, csorgóra álló kalappal és bajusszal, sárgás arccal, felvont szemöldökkel, mélyen ráncolt homlokkal, hosszú szárú kupakos pipával. Szítta a pipáját, szítta a fogát, mesterien éleset sercentgetett. Majd megtalálja, így mondta, a módját, hogy a messzeségből üzenjen: „De aztán majd mindenki usgyi utánam ám!" Janika elérhetetlen nagyságnak érezte Kelemen bácsit, Kelemen Sanyi öregapját, mert ilyen és mert messze megy. De aztán történt valami, amit Janika nem értett. Meg is

ingott valami benne, mert Sanyi ebédet kellett hordjon öregapjának a torzsai csendőrségre.

Amikor úgy kezdte valaki, hogy „valahol messze, hetedhét országon is túl...", Janika körül megszűnt a külvilág, mert hirtelen édes izgalom töltötte el a lelkét. Lesz-e Kulán olyan jó barátja, mint Matyi volt, akivel a világ végére is el merne menni, akivel még a kóbor cigányoktól sem fél, akivel a Keresztúr felé eső laposba is elmerészkedett bíbictojást szedni, anélkül, hogy édesanyától kéredzkedett volna. Teleszedték magukat sok szép pettyes bíbictojással, zsombékról zsombékra ugráltak, majdnem mindegyiken ott volt a fűben a bíbicfészek, a tojás négyesével. Micsoda boldogság volt teleszedni a micisapkát, egyik zsombékról a másikra ugrálni értük. Sáros víz fröccsent a harisnya szárára, sáros lett a cipője (Matyi mezítláb volt, és feltűrte a nadrágszárát), uzsonnát sem vitt magával (zsíros kenyeret), semmi sem kellett, elég volt csak ennyi: Gyere, Janika, bíbictojást szedni, és már ment is, mert Matyi hívta. Már késő délutánra járt, amikor a messzi laposból hazaértek. Matyi édesanyja megörült a sok tojásnak, mert „olyan sárga rántotta a tyúktojásból sincs", de Janikát alaposan elnáspángolta édesanyja, mert hát nem kéredzkedett.

Matyi volt az, aki megmutatta neki, hol vannak a diók a lehullott száraz falevelek között, ott, az úri Pistiék parkját szegélyező diófasor alatt. Mindenki többet talált, mint Janika. Hiába erőltette összehúzott szemeit, hiába rugdosta fel ő is cipője orrával a száraz faleveleket, nehezen látta meg a diót. Matyi talált mindig a legtöbbet. Nézd csak, mondta, és a Janika előtti dióra mutatott. Janikának jólesett a segítség, de szomorú is lett, mert nem ő fedezte fel a diót.

Matyi volt az, aki hazavezette Janikát a füzesből, ahol fenékig ittak egy üveg spirituszt, amelyet úri Pisti lopott ki a tekintetes asszony hálószobájából, ahogyan mondta, ezzel dörzsölik anyuka reumáját. Csupa fiúk voltak a füzesben. Szájról szájra járt az üveg. Mart, de azért kurjongattak, dűlöngéltek, torkuk szakadtából énekeltek. Napokig járt hozzájuk az orvos Torzsáról. Később, amikor már meggyógyult, édesanyja áztatott kötéllel hajtotta ki belőle a spirituszt.

Matyi volt az, aki a múlt nyáron egy vacsora előtti házvégi fogócskázás alatt tojáslopásra szervezte őket. Vacsora kezdetén „nem vagyok éhes" kellett mondani, kilopózkodni Janikáék disznóólja mögé, az odatámasztott létrán felmászni az ól padlásán alvó tyúkokhoz, sorra fosztani az egymásba nyíló tyúkpadlásokat, egészen a házsor másik sarkáig, Faragó Csöréékig, ott lejönni, és az összeszedett tojással majd valamit csinálni. Mindnyájan ott voltak, Matyi mászott fel elsőnek. A tyúkok káráltak, de azért összeszedtek annyi tojást, hogy mindegyiküknek jól kipúpozódott a nadrágszíja felett az inge. Aztán a magtár mögé osontak, megbeszélték, hogy legokosabb, ha tízlépésnyi távolságról sorban a falhoz csapkodják a tojásokat. Akié nagyobbat durran, az győz. Másnap a csendőrség vette kezébe a nyomozást a gazdatiszt vezetésével, aztán pedig következett édesanyja áztatott kötele.

Lesz-e Kulán olyan jó barátja, mint Matyi volt?

Merengéséből Mezei bácsi szavára rezzent. — Az ott a Puholák-szállás — mutatott balra az ostornyéllel Mezei bácsi. — Nagyon gazdag emberek — fűzte hozzá alázatosan. Elmondta, hogyan rohantak rá egyszer a szállás nagy kutyái. El akart szegődni valamelyik tanyán, még

mielőtt a pusztára került volna béresnek. Janika ebből megtudta: ha hirtelen leguggol az ember, akkor még a mérges nagy kutyák is eliramodnak ijedtükben, de azért visszatérnek. Aztán mégis beleunnak, békén hagyják a vándort.

Zöldellő vetések díszítik a végtelen rónát. A széles kocsiúton sár, sár, kátyú. Varjak kárognak az útszéli fákon, majd rajokban repülnek a vetésekre, alig hederítenek a szétszórt tanyák közelében őrködő madárijesztőkre.

— Amott a Machmeréké — mondta Mezei bácsi —, annyi főggyük van, hogy rengeteg.

Édesanyja alig szólt valamit az úton. Janika megéhezett. A nagykendőtől nehezen mozgott, alig tudta kihúzni a zsebéből a zsírospaprikás kenyeret. A lehulló morzsákat leseperte a dunyháról, amennyire csak lehetett. Ha Kulára érnek, tyúkot esznek, édesanya egyet nem adott el, megsütötte az este. Kulán sem tarthatnak disznókat, tyúkokat.

A puszta nyárfái már nem is látszanak. A kulai úthoz közel eső pusztai temető magas akácfái sem, ahol özv. Balázs Andrásné leszállt a szekérről, hogy elbúcsúzzon a szelíd nagymamától. Janika még emlékszik rá. Mi baja is lehetett nagymamának? Beteg volt. Öreg volt.

A mögöttük botladozó szekérről néha idehallatszott Ilka nevetése. Még hatéves sincs. Árulkodó. Amikor Janika ellopta a sifon tetejéről a Katica nénje gyűrűjét, hogy Likó Marcsának ajándékozza, Ilka beárulta édesanyjának. Édesanya másnap este kézen fogta Janikát. Likó Marcsáék éppen vacsoránál ültek. A gyűrűért jöttünk, mondta édesanya, Katica ángyikája vette. Ajándék. Likó Marcsa többé rá sem nézett Janikára. Janika is árulkodhatott volna éppen, ha akart volna. Igaz, nem Ilkára, hanem Katicára, de nem tette. Édesanya a disznókat etette, Janika megéhezett, és két krumplis pogácsát akart kicsenni a spájzból. Az ajtó nem volt egészen becsukva. Katica és Guszti — egy erős barna legény — csókolózott a spájz félhomályában. Gusztiék villanyt szereltek a házsor lakásaiba. Meg sem látták Janikát. Janika elsompolygott pogácsa nélkül. Édesanya biztos Katicát is elnáspángolta volna áztatott kötéllel. Katica a tizenhetediket töltötte, lassan tizennyolc lesz, férjhez is mehetne Gusztihoz. Katica most vigyázott Ilkára: le ne csússzon szekérzökkenéskor. Janikának is vigyáznia kellett, nehogy lecsússzon a dunyháról, különösen, amikor szemközt jött kocsi, mert akkor az egyik szekér is került egy kicsit, a szembe jövő is, a kocsisok pedig, ahogyan azt a gyeplőszár megengedte, szótlanul érintették mutatóujjukkal a kalapjuk szélét.

— Az ott Kula — mutatott Mezei bácsi az ostornyéllel az előttük halványan kirajzolódó két templomtorony felé. Janika összehúzott szemmel nézi a csodát. Most egy megrokkant, de sokablakos, zsúpfödeles épület előtt haladnak el. Előtte néhány kocsi, a lovak száján abrakos tarisznya. Fancsali csárda. Így írja az ajtó felett egy világoskék táblán, fekete betűkkel. Nyomtatott nagybetűkkel. A templomtornyok mind közelebb kerültek, most már nem is látszanak. Véget nem érő utcán döcögnek a szekerek. Rázós kövesút. Kevesebb a sár is, kátyú is. Jobbra is, balra is árok, kis hidakkal a házak kapui előtt. Az utcák kereszteződésénél még korlát is van a kis hidakon. Itt-ott fürge kis sárga kacsák lebegnek az árok piszkos vizén. Eperfasor. Téglázott járda. Sárgára, fehérre, zöldre, kékre, barnára meszelt házak egy-egy kiskapuval meg

nagykapuval. Néhol feketére volt meszelve a fehér ház alja. Néhány ház előtt kis pad, de támla nélkül. Egyik utcasarkon bor, sör, pálinkát ír az ajtó felett, a másikon fűszer és csemegét, az egyik sárgára meszelt, sokablakos házon iskolát. A pusztán is ilyen az iskola zománcozott táblája. Ridegen, szigorúan néznek Janikára az ablakok. Nem látja, vannak-e bent tanulók. Sok a járókelő. Vannak, akik megbámulják a szekereket. Janika már amúgy is szeretne lent lenni a szekérről, mert már a csárdánál kisszükséget érzett. De mi ez? Jé... hát itt is van csatorna! Egy hídhoz érnek. Híd a csatornán! Erős korlátokkal. Át kell rajta hajtani. A lovak megállnak. Mezei bácsi noszogatja őket, néhányszor rájuk csap az ostorral, szorosabbra fogja a gyeplőt. A lovak nyugtalanul ágaskodnak, de nem indítanak. Fehér Mihály is itt van. Tanakodnak. Át kell vezetni őket a hídon. Édesanya leszáll a szekérről, majd megmutatja, melyik háznál kell megállni. A híd süllyed, a szekér előrebillen. Janika majdnem lecsúszik a kockás huzatú dunyháról. A hídhoz közeli saroktól nem messze, egy nagy boltíves kapualjból integet édesanya. Nyílik a kapu melletti üvegajtó, egy testes, pirospozsgás, őszes bajuszú, majdnem kopasz bácsi valami Tadiját szólít szerbül. Janika nem érti, de tudja, hogy szerbül hívja. Bőrkötényes, sovány, sápadtas, fekete hajú siheder ez a Tadija. Alighanem kovácsműhely ez. A pusztán is bőrkötényt viselnek a kovácsok. Piszkos, nehéz lehet az a bőrkötény. Janika sohasem lenne kovács. Inkább tehenész, tiszta fehér kötényes tehenész, és sok habos friss tejet ihatna a zsétárból, amennyit csak akarna. De meg tudná-e tanulni a fejést? Sohasem értette, hogyan jöhet ki sercenve húzásra a tehenek tőgyiből annyi tej. Friss, habos tej. Boldogi bácsi, az első szomszédjuk is kötényt viselt még otthon is, de kéket. Hazajött a bognárműhelyből mogorván, feszült szemhéjjal, vastag fehér-sárgás kéreggel a könyökein, csapdosta a konyhájukra nyíló hálóajtót, különösen, amikor meglátott valakit Janikáék közül. Boldogi bácsi valamiért mindig haragudott rájuk.

Itt lófejet meg lószerszámokat festettek az ajtó feletti táblára. Valamit ír is rajta, de nem magyar betűkkel. Úgy látszik, mégsem kovácsműhely.

Bicegve, mintha falábú lenne, kezeli a kaput Tadija. Lomhán nyílik a nagy kapuszárny. Eleinte mintha alagútban csikorognának a kerekek. Téglázott, nagy, nagy udvar. Jobbról is, balról is virágoskert, sokszínű fényes gömbökkel. Üvegből vannak ezek a gömbök. Hogy ragyognak a tavaszi napsütésben!

Az udvar mélyében fehérre meszelt alacsonyabb épületek derékszögben, barna üvegajtókkal, függönyös ablakokkal. Ettől jobbra drótkerítés, mögötte fehérre meszelt árnyékszék deszkából, egy kicsit félrebillenve. Az udvari épületek végében két ablakon nincs függöny, egy barna üvegajtón sincs. Fehérre meszelt, földes szobakonyha, beépített sparhettal. A konyhában elfér egy ágy is. Itt majd özv. Balázs Andrásné alszik. A szobában az egyik sarokba állítják az egyiket, ez lesz Katicáé, a másik sarokban Janika meg Ilka alszik majd. Még jó, hogy friss rizsszalmával tömték meg tegnap a szérűben a szalmazsákokat. Itt hol is találnának szalmát.

Már jóval elmúlt dél, mire mindent lepakolnak. Minden szanaszét az udvaron. Mezei bácsiék megetették, megitatták a lovakat, ők maguk is elővették tarisznyájukból a szalonnát. Egy világért sem nyúltak volna

a sült tyúkhoz, amivel édesanya kínálgatta őket szívesen. Majd jó lesz a gyerekeknek, gépészné asszony, mondották. Becipelték a nehéz sublótot meg a sifont, aztán szedelőzködtek. Mosolyogva nyújtottak kezet mindnyájunknak. — Csak bátran, gépészné asszony, jobb lesz itt, mint a pusztán, legalább városban lesznek. Katica jól vigyázzon, nehogy elcsavarja a fejét valami városi ficsúr. Aztán nézzenek be hozzánk, ha a pusztán járnak. — Maguk is Örzse nénivel meg Veronával nézzenek be, ha már rendben leszünk — mondta édesanya. Már hajtanak is ki az udvarból, Tadija becsukja mögöttük a kaput. Özv. Balázs Andrásné a szemét törölgetve áll a kapuban.

A szomszéd lakás ajtajából olyan tizenkét éves forma takaros cigánylány közeledik. Virágos ruhácskája már duzzadó bimbókat takar. Fésületlen fekete haja a vállát éri. Mellette térdig érő vászonnadrágban egy kopaszra nyírt, foghíjas fiúcska. Ezek nem rongyosak, nem büdösek, mint a pusztára vetődött kóbor cigányok. Janika még sohasem játszott cigánygyerekekkel.

Lámpagyújtáskor — ebben a lakásban nincs villany — belép a házinéni. Néhány kulcsot ad át. Rámosolyog a gyerekekre. Helyesnek találja őket. Legyenek jók, ne mászkáljanak a kerítésre, ne csapkodják a kaput, ne ráncigálják a pumpás kutat. Édesanya száz dinárt ad át a házinéninek. Ez most azzal az ötven dinár foglalóval kéthavi házbér: április, május. Erre a hónapra, mert már úgyis a vége felé jár, azt mondta a házinéni, nem kell semmit fizetni.

Ízlik a sült tyúk. Az edények javarésze még szanaszét. Tűzrevaló sincs még idekészítve. Ma este lábat sem kell mosni. Janika nyugtalanul alszik. Fel-felrezzen. Billen a szekér, süllyed a híd. Köröznek a gólyák. Fűszer és csemege. Az egyik nyárfán Tadija táncol. A cigánylányról lefeslik a ruha... Ilka meg sem mozdul, mélyen alszik, alig látszik ki a dunyhából. Katica és édesanya még mindig rakosgat, gyüszmékel. Kint valaki vizet pumpál, vödör csörren. Biztos a virágosruhás cigánylány.

Janika már azt is tudja, hol a pék, hol a piac, hol az iskola. A cigánylányt Flórának hívják, az öccsét Dezsőnek. Az apjuk cigányprímás, a híres Mák Dezső. Fát sem aprít, vizet sem hord, mert hát könnyű kell hogy maradjon a keze. A prímásné állapotos, elöl rövidebb a szoknyája, mert felhúzzaa hasa. Kolmizott a haja, a fülén karikák lógnak. Minden csütörtökön egy kövér libát cipel haza a piacról.

A prímások melletti lakásban — Janika egyszer bekukucskált az ablakon — festett padlót látott. Két ősz vénkisasszony lakja. Az egyik Elvira kisasszony, a másik, a soványabb, Margit kisasszony. A nagy utcai lakás a házinénié, a másik utcai lakást, a kisebbet egy nagyon finom úri család lakja. Gazdagok. A lányuk, a Sárika, nagyon szép illatos kisasszony, negyedik polgárista. Az apja, a Braun úr, kereskedő. „Divatáru", ezt írja az üzlete felett. Itt van az üzlete ebben az utcában, a piactérhez közel. Hátrafelé fésült, középen elválasztott, lesimított, pomádés haja van. Hajadonfővel jár. Borotvált vastag nyaka vörös. Tiszta ing, vasalt nadrág, nyakkendő, tiszta fényes cipő. A pusztán senki sem volt ilyen finom úr. Még az intéző úrnak is sáros volt a csizmája. A tanító úrnak sem volt pomádés a haja, ilyen vasalt a nadrágja. A házinéni csúnyán tud káromkodni, amikor Tadiját szidja. Dezsőnek van egy

igazi hegedűje, de csak két húr van rajta. A hegedű repedt, de azért tud rajta muzsikálni. Ezzel mennek majd húsvétot köszönteni. Róbert, a cimbalmos fia majd kontrázik. Janika majd viszi utánuk, amit összehegedülnek. Janikáék a pusztán sosem köszöntöttek muzsikával húsvétot. Szagos szappanos vizet öntöttek egy kétdecis üvegbe, fáslival lekötötték az üveg száját, néhány csöpp szagos vizet szórtak a lányokra, asszonyokra. A kapott tojásokat, süteményt a sapkájukba rakták, a pénzt a zsebbe. A tarka tojások fehérjét megették, a sárgájával pedig labdáztak a házvéginél.

Janika minden reggel papírba csomagolt zsíros kenyeret visz az iskolába. A többiek hétfőn majdnem mindig kalácsot, mákosat vagy diósat, Janikának is adnak egy harapást, de Janika hétfőn is zsíros kenyeret visz, mert nagyon ritkán sütnek kalácsot. Édesanya nagyon keveset kap a kötényvarrásért. Katica meg csak most tanul varrni. Itt nincsenek együtt az osztályok, mint a pusztán. De azért így is sokan vannak az osztályban. Szünetben a tanító bácsik és nénik le-föl sétálnak az oszlopos folyosón. A pusztán csak egy tanító bácsi volt. Hosszú ujjai voltak, szőrös keze. Ezt akkor vette észre Janika, amikor egyszer a tanító bácsi felemelte a térképnél, mert nem látta jól a térkép felső részén, északon, a betűket. Amikor ezt megmondta a tanító bácsinak, akkor az jóságosan a hóna alá nyúlt, fölemelte. Milyen jó volt, meg szerette volna csókolni a kezét. Ilyesmit érzett, amikor olyan hároméves lehetett, és felemelte az édesapja, Balázs András, a gépész. Sokat nevettek az órákon. Egyszer azt mondta a tanító bácsi, gondoljanak ki indulatszavakat, felkiáltó szavakat. Aki kigondolta, az nyújtsa a kezét. Matyi jelentkezett legelőször, aztán úri Pisti, aztán csönd. Egyszerre csak Mezei Marcsa, Mezei bácsi unokája, egy nagy melák, nem is jelentkezett, de nagyot kiáltott, hogy Jesszus Mária. Ezen aztán úgy nevettek mindnyájan, még a tanító bácsi is, hogy alig tudtak lecsillapodni. Bicskein is jót nevettek egyszer: kijött a táblához számolni, kezében a micisapkájával. Amikor a tanító bácsi figyelmeztette, csodálkozva nézte a sapkát, nem tudta, hogy a kezében van. Egyszer Janika is pórul járt, de az még az első osztályban volt. Azt kérdezte a tanító bácsi, ki tudna olyan szót mondani, amelyikben van „é"; „fínyös", vágta ki Janika. Gulyás Miska, egy álmos szemű, úgy csúfolták az iskolában, hogy köcsögfejű, kétszer is érdekeset csinált. Az egyik az volt, hogy meg kellett tanulniok a második osztályban egy verset, amelyben különféle állatok a maguk hangján beszélnek. Amikor a tanító bácsi felszólította, csak annyit tudott az egész versből, hogy „Kecske mondja mek-mek-mek, nem ugrálok én kendnek". Néhány nap múlva megint felszólítja a tanító bácsi, akkor is csak ennyit tudott. Ez így ment néhányszor, de Miska hetek múlva sem jutott tovább. Jó idő telt el, amikor már ismétlésre volt feladva a vers, a tanító bácsi így kérdezte Miskát: No, Miska, hogy is megy az a mekmekmek? Elég legyen má abbú a mekmekbű, mondja Miska. A tanító bácsi elsőnek kezdett nevetni, hahotázott az egész osztály. Ki mondta ezt neked, te Miska? Örzse nenám, motyogta Miska. Egyszer, ez már a tanév vége felé történt, meleg volt a teremben, már elmúlt dél, helyesírási gyakorlata volt a második osztálynak. Miska nem cihelődött óra végén haza a többiekkel: padra hajtott fejjel, tátott szájjal aludt. A tanító bácsi intett, hogy ne bántsuk, hagyjuk aludni. Másnap azt kérdezte a tanító bácsi, ki kente be cipőkenőccsel Miska arcát,

a szülők panaszra jöttek. Előbb kuncogás, aztán jóízű kacagás volt a válasz. Még Miska is nevetett.

Janikát itt Kulán az első padba ültette a tanító néni, mindjárt az első napon, mert özv. Balázs Andrásné megmondta a tanító néninek, hogy Janikának erőltetnie kell a szemét, ha nem az első padban ül. Beszédes Károly lett a párja, kisebb, mint Janika, fekete göndör hajjal, fekete körmökkel, piszkos fülekkel. Azt mondja, halász az apja. Itt az osztályban mindenki Balázs Jánosnak ismeri Janikát. A tanító néni is így szólítja, mert több János is van az osztályban. Otthon még Janika, de jobban szereti a Jánost. A pusztán mindenki Janikának szólította, otthon is, az iskolában is, meg mindenki. Itt nincs „ka", senki nevénél sincs az a ka. Beszédes Károlyt sem szólítja senki Károlykának. Milyen furcsa is lenne. Hogyan is tűrte, hogy eddig Janikának szólítsák. Nos, el kell ismerni, itt Kulán azért többet tudnak a tanulók, mint a pusztai iskolában. János sokszor szégyenben marad, de a tanító néni jóságosan mosolyog, és azt mondja, majd te is megtanulod, János. Meg is tanulja, ne féljen a tanító néni.

De egyszer azért mégis többet tudott, mint a többiek. Hogyan szoktunk halat fogni, hogyan lehet halászni, erről beszélgetett velük a tanító néni. Ebben nem lehetett Beszédes Károllyal versenyezni, talán még a tanító néni sem tudta volna olyan jól megmagyarázni. De volt valami, amit Beszédes Károly sem mondott. Jánosnak hangosan vert a szíve, nekibátorodva jelentkezett, majd ő elmondja, hogyan fogtak ők halat Pékla-pusztán, a rizsföldeken. Amikor a rizs már érni kezd, mesélte Balázs János, a kulai elemi iskola harmadik osztályos tanulója, le kell csapolni a rizstáblákról a vizet. Ez úgy történik, hogy kinyitják a zsilipeket — a slajszot, ahogyan ott a pusztán mondják —, a víz folyni kezd a kanálisba, az iszap mindinkább láthatóvá lesz, de az ottrekedt halak is. — Ilyenkor aztán a puszta apraja-nagyja kimegy a rizstáblákra, fenék nélküli feketekosarat visz magával; így nevezzük azt a kosarat, amelyet kukoricatörésnél használnak — mondotta mindinkább belepirulva Balázs János —, leborítjuk az iszapba, és a kosárban rekedt halakat a vállunkra erősített zsákba rakjuk. Az osztály szájtátva hallgatta. Amikor befejezte, az osztályban „azannya", „aztaheródessét" lehetett hallani. Ettől aztán megnőtt Balázs János tekintélye.

János azóta nem is volt a pusztán. Kulát azóta jól megismerte. Azt a hidat, amelyen átjöttek, magyar hídnak hívják, messzebb, Cservenka felé van a szerb híd, onnan még messzebb, de az már Kulán kívül esik, van a nagyhíd, Verbász felé is van egy nagyhíd. Nyáron arról a magasból fejest ugrálnak a merészek a kanálisba. Jánosnak sohasem volt annyi bátorsága. Örült, ha lubickolni tudott. A fordulónál jó ideig nem is mert fürödni. Megtudta, melyik a magyar falu, szerb falu, német falu, megtudta, hol a Magrízó magtár, ahol sötét, félelmes mély pincék vannak, erős vasráccsal. Olyasmit is beszéltek, hogy ott még mindig rabok sínylődnek. János sokszor bekukucskált a társaival, de rabokat nem látott. Volt a vásártéren, a katolikus temetőben, szerb temetőben, a református temetőben, a zsidó temetőben, a zöldkertben, a sárgakertben, és mindenhová eljutottak, azt szerette, ha minél messzebb mennek. Flóra apja, a prímás, hol a zöldkertben, hol a sárgakertben muzsikált. János odakuporodott a közelükbe, és nézte, fáradhatatlanul nézte, inkább

nézte, mint hallgatta, hogyan muzsikálnak. Érdekes volt egy kopasz cimbalmos. Cimbalmozás közben elaludt. De amint véget ért a zene, felrezzent. János örült az ilyen nyári estéknek. Nyárig Katica — vagy ahogyan itt Kulán nevezték: Kató — kijárta már a tánciskolát. Édesanya kísérte kétszer hetente, de már az első este nem is egy legény kíséretében tértek haza, mert Katica nagyon szép lány volt. Ezt János nem is tudta, nem is látta, itt hallotta Kulán, és vasárnap délutánonként egyszerre több kiöltözött legényt is látott sétálni a házuk előtt, akik Katóra vártak.

A nyári hónapokban kisegítő munkásokat kerestek az új moziépület befejező munkálataihoz. Gyerekek is jelentkezhettek. János mindjárt jelentkezett, amint kimaradt az iskolából. Cserépadogatónak. Fölvették. Édesanya százszor is a lelkére kötötte, le ne csússzon a létráról. Nem volt könnyű munka. Első napokban minden porcikája fájt. Cserépadogatás közben arról álmodozott, hogy majd ha a negyediket elvégezte, beiratkozik a polgáriba. Amióta édesanya úgy döntött, hogy mégsem adja kanásznak a fiát, János meg-megállt a polgári iskola rácsos kapuja előtt, eleinte tisztes távolságban, majd közelebb bátorkodott, az arcát is rászorította a forró rácsokra, s úgy nézte az iskolaudvar ápolt virágágyásait, örökzöld bokrait és fenyőit, mintha mesevilág kapuja előtt állna. János nagyon szegény gyerek. Se ház, se föld, se kert, se jószág, se pénzkereső apa, se támogatás, semmi, de semmi, csak édesanya agyondolgozott keze, elszánt akarata, János tanulási vágya. Édesanya megtartja, amit ígér. Új ruhát ígért Jánosnak az első húsvétra. Itt föltámadás is van, nem úgy, mint a pusztán, itt mindenkinek szép ruhája van. Neked is lesz, kisfiam, mondta, és homlokon csókolta, Jánost. Futotta még valamennyire az eladott disznókból, baromfiból, így hát olyan spriccelt mintás, drappos szövetet vett Jánosnak. Éjjeleket és nappalokat görnyedt a gép mellett a konyhában, és varrta a kötényeket a varroda részére, hogy meglegyen, ami kell húsvétra. Szombatra virradóra már János új ruháját varrta, hogy szombat délután, a föltámadás előtt odatehesse kivasalva a szék támlájára, hogy ne legyen az ő fia „utolsó" a körmenetben. Ekkor érezte át János először édesanyja hősies erejét. Gondokkal küzdő, hősies édesanya! Mindig körülötte vannak a gondok, de most ráhajolnak a varrógép kopott lapjára, ott keringenek a hajtókerék lepattogzott fényű karimáján, kibújnak a repedezett centiméter számaiból, az elszakadt cérnához tapadnak olyannyira, hogy édesanya alig tud befűzni, pedig már köténye csücskével megtörölgette az álmatlanságtól vörös szemeit. János nézte, figyelte édesanyát, látta a gondokat, amelyek visszatérő oszlopokban kígyóznak a spriccelt mintájú, drappos első hosszúnadrágon, édesanya agyondolgozott, repedezett ujjain. Ott látta magát a körmenetben, új ruhában, az ünnepi selyembe öltözött langyos tavaszi alkonyatban, édesanyát pedig nagyon ferdére taposott cipőben a körmenet élén, aranykoronával a fején, aranyszívvel sovány, beaszott keblében.

purgatórium VIII.

PINTÉR LAJOS

Nyolcadik elbeszélés,

amelyben dr. Klemm az építő jellegű becsvágyról elmélkedik, számot vet eddigi életével, visszavonhatatlanul lemond osztályorvosi tisztéről, és egy slukkra megiszik fél liter pálinkát, ám az E-osztály ápoltjai szolidaritást vállalnak vele.

A kardot nyelt rendőrgyilkos eltűnésének híre megannyiképpen robbant az E-osztályon.

Az ápolt-létszám csoportokra szakadtan szokásos délelőtti foglalkozásának áldozott. A párásra locsolt udvar napmentes szegletében Rőtszakáll a nőápoltak kíváncsi gyűrűjében pikáns és — meg kell hagyni — szellemes részleteket adott elő Hogyan kezeljük elmegyógyászainkat című feljegyzéseiből. Felolvasásában éppen ott tartott, hogy: „... ama tény, miszerint Ottó ápoló tegnap kétszer is átszúrta az ápolt vénáját, szimptomatikus jelenség. Ottó ápolónak az utóbbi időben egyre jobban reszket a keze, ami szervezete pillanatnyi kiegyensúlyozatlan voltának, ám még inkább családja idült rendezetlen szociális körülményeinek tudható be. Ottó ápoló kisfia a múlt héten a lábát törte, anyósa a konyhaberendezést, egyébiránt is Ottó ápoló már az őrület határán van abban az egyetlen földes szobában, amelyben este nyolc után még a rádióját sem hallgathatja, vendégfogadásról vagy akár zavartalan nemi életről nem is beszélve, az öregekre mint háztulajdonosokra való tekintettel...” Ennél a pontnál a babby-dollos hölgy felugrott, fenyegető öklét a szögletes égboltnak feszítette: — Add meg a mi mindennapi zavartalan nemi életünket, most és amíg nem öreg az ember! — harsogta általános kacaj kíséretében. Az indulatos kitörés egyedül Rőtszakállt nem billentette ki lakonikus komolyságából. „Szinte természetellenes” — folytatta meg-

emelve hangját —, „szinte természetellenes, hogy Ottó ápoló ilyen körülmények között még nem adta ivásnak a fejét, továbbá, hogy felesége nem szenved nap mint nap kontrakciót, zárójelben hüvelygörcsöt. Ajánlott terápia: miután a tünetek eredetét az ápolók társadalmi-anyagi helyzetéből kifolyólag pillanatnyilag megszüntetni nem lehet, magukat a tüneteket kellene csillapítani. E célból Ottó ápolóval közlendő, lelkében tudatosítandó, miszerint: a) jövedelme csakhogynem eléri a körzeti átlagot, b) a medicína jelenlegi állásán após és anyós nem halhatatlanok, annál kevésbé, mivel előbbi kazánkovács, utóbbi háztartásbeli, és c) egyébként fel a fejjel, a világon évente negyven millió ember hal éhen . . .” — szóval itt tartott lendületes felolvasásában Rőtszakáll, amikor az atléta termetű Iván szenvtelen hangon bejelentette a rendőrgyilkos eltűnését. — Eltűnt — mondta, pontosan ezekkel a szavakkal, ami annál is lényegesebb, mivel a 160-as ápolt eltűnését az osztályon Iványon kívül mindenki szökésnek szörnyűsítette.

A hírre Rőtszakáll becsapta vaskos füzetét; tenyerét az izgalomtól vékony izzadságréteg vonta be, érezte, hogy élményei és feljegyzései az elkövetkező néhány tömény órában anyagának talán legizgalmasabb részeivel fognak gazdagodni, s ennek megfelelően elsőrendű kötelességének tartotta az elkövetkezőkben maximálisan nyitva tartani szemét és fülét.

A kacarászó nőállomány ugyancsak megdöbbent a hírre; a rekedtes hangú, magát titokban beépített megfigyelőnek valló nő rohant megérdeklődni Madámtól, mit tehet a maga részéről az adott helyzetben; a többiek eszelős tapsikolásba kezdtek, ami ugyancsak természetes reakció volt, mert bár került közöttük alkoholista, narkomániás, hisztériás és félbemaradt öngyilkos, különböző előéletük és nyavalyájuk kivétel nélkül a tömény és váratlan izgalmak igényléséhez idomította őket.

A női ebédlőben preferánszparti folyt. A galambősz októbrista két osztás között olyan indulatos vitát folytatott az építőipari segédmunkással, hogy nemcsak a keze, ám a nyaka is rángatódzni kezdett, szinte vonaglott azon apróság fölötti dühében, hogy partnere a refetlit következetesen repetlinek ejti, s ahelyett, hogy hibáját utóbb belátná és ostobaságát idejekorán korrigálná, egy szamár csökönyösségével magyarázza vélt igazát, miszerint a soron következő leosztás értékét megduplázó vonalka neve helyesen igenis repetli, ami a repetitio latin szóból származik, és tudvalevőleg ismétlést, duplázást jelent. A galambősz októbristát így türelme legvégső határán érte a váratlan esemény híre, s mialatt partnerei és kibicei koponyájában azon pillanatban nekilendült az újonnan előállott helyzet várható kimenetelét latolgató agymunka (ne kerteljünk: első gondolata mindahányuknak az volt, hogy hál' istennek, megürült egy újabb garzon), ő maga, a galambősz októbrista, kiborult lelkiállapotában még arról is megfeledkezett, hogy az Ápoltak Tanácsának elnökeként tartozik valamiféle intézkedéseket foganatosítani. Erre a kötelességére a tömegszoba főnöke, az építőipari segédmunkás emlékeztette, mire a galambősz októbrista, úgy is mint elnök, méltóságot erőltetett magára, és elrendelte Szőrösmellűnek, tüstént hívja össze tanácskozásra a Tanács tagjait. A riadóztatott tanácstagok perceken belül egybesereglettek, az elnök ünnepélyesen és tragikus felhangokkal ismertette a tényállást, majd megkezdték az eset tárgyalását. Az esemény rendkívüli fontosságára való tekintettel az elnök az eddigi tanácskozások gyakor-

latától eltérően nem bízta a jegyzőkönyv fogalmazását a Lorelei-frizurás tanítónő leleményére, hanem minden egyes felszólalásnak saját elméjűleg szűrte le a rezüméjét, és diktálta Böller Gézának, olykor percekig elidőzve egy-egy szinonima méricskélésével.

Dr. Klemm osztályorvos a Madám riadt közlésének pillanatában éppen felemelkedőben volt íróasztalától, ám a hír olyasképpen hatott kimerült szervezetére (emlékezzünk: röpke pihenését leszámítva immár a nyolcvanadik órája van talpon!), akár pácienseire a húsz köbcentis Largactil: gondolatait összegabalyította, idegeit elbágyasztotta, izmait elernyesztette — dr. Klemm felsőteste letaglózva puffant az asztallapra.

A felesküdt, hites törvényszéki orvosszakértői kinevezést csaknem három éve birtokolta, ám ez idő alatt nemcsak hogy bűnvádi eljárás alatt levő megfigyelt nem tűnt el a kezén, de neki magának a fejében sem bukkant fel akár a leghalványabb balsejtelme is annak, hogy ezek a szerencsétlen emberek esetleg meg is szökhetnek. Az igazi bűnhődés nem a börtön és nem a bilincs és nem a kivégzés, vallotta dr. Klemm; az igazi bűnhődést az ember magában hordozza. Ezzel a szabados nézetével az igazságszolgáltatás problémáját saját magában nagyjából elintézettnek is tekintette, bánásmód dolgában tehát nem ismert különbséget polgári ápolt és törvényszéki megfigyelt között, s ha utóbbit a szolgálati szabályzat rendelkezése szerint este kilenctől reggel hatig zárt ajtajú cellában őriztette, ezt nem tartotta egyébnek a megfigyelt személyi biztonsága érdekében alkalmazott intézkedésnél. Dr. Klemm tapasztalatból tudta, hogy az iszákosok és egyéb lelki megrendültek túlfűtött igazságérzete napnyugtával ébredezik, és jobb esetben egyéni lelkiismeret-furdalásban, a tehetetlenség fölötti önmarcangolásban manifesztál, aktív esetekben azonban, főként ha rakáson vannak, mint itt is, az igazságérzet, az igazságtétel iránti ösztön tettekre válik; a tömegállományú betegek ilyenkor törésen, zúzáson, kártevésen kívül a népítélkezéstől sem riadnak vissza. Az éjszaka a tömeghisztéria órái, gondoljunk csak Hitler „kristályéjszakáira", gondoljunk a történelem akárhány tömeghisztériájára. Dr. Klemm tudata szerint tehát a megfigyelt gyanúsítottat ez ellen az esetleges önkényes megtorlás ellen kellett biztosítani.

Dr. Klemm elképesztően csekély fontosságot tulajdonított annak a roppant horderejű ténynek, hogy helyzetéből adódóan pörbe fogott emberek további sorsának alakulásában nagyobb befolyása volt, mint egy bírósági ötöstanácsnak. Szakvéleménye szent volt és megfellebbezhetetlen, akire ő egyszer rámondta, hogy tettét beszámíthatatlan állapotban követte el, azt tíz ügybuzgó közvádló sem bírta bitó alá küldeni. A teljes igazság kedvéért azonban nem hallgathatjuk el, hogy dr. Klemm elmeorvosi véleményét minden körülmények között az igaz meggyőződés és lelkiismeret diktálta. Az igaz lelkiismeret természetesen nem szívelheti a kétely leghalványabb árnyékát sem, ami megmagyarázza dr. Klemm eljárását, hogy a megfigyelések időtartamát lehetőségeihez mérten akár az idők végtelenjéig is elnyújtotta volna, másrészt pedig pácienseit csak abban az esetben szolgáltatta ki a bíráknak, ha maradéktalanul meggyőződött egy-egy megfigyelt jóvátehetetlenül elvetemült voltáról; ám a kiadatási levelet még ilyen esetben is csak akkor írta alá, ha megfigyelt ápoltját egyébként minden tekintetben egészségesnek, kigyógyítottnak találta. Mert a társadalomnak — legalábbis rendezett békeidőben —

megvan az az eléggé nem dicsérhető elve, hogy beteg embert nem küld akasztófára; mert mennyivel méltányosabb és humánusabb, ha a halálraítéltet előzőleg teljesen kigyógyítják nyavalyáiból s csak ezt követően veszik a fejét! (Dr. Klemm elismerésben nem fukarkodva gondolt vissza akárhányszor a második világháború jelentős epilógusára, a nürnbergi perre, amikor is a győzők emberi méltóságuk magaslatán maradva elhárították a gondolatát is annak, hogy a háborús bűnösökkel szembeni megtorlásukban megragadják az ellenfél fegyverét, mi több, még a kihallgatásokat sem kezdték meg mindaddig, amíg Herman Göringet ki nem kúrálták idült narkomániájából, és a szimuláns Rudolf Hesst is a betegnek kijáró tisztelettel kezelték mindaddig, amíg szemforgatását saját maga le nem leplezte. Dr. Klemm mániákusan vissza-visszatért ezekhez az olvasmányaihoz, és belőlük merített erőt egy olyan jövőbe vetett hitéhez, amelyben a józanság és a méltányosság diadalmaskodni fog az emberben megbúvó állati ösztönök felett.)

És dr. Klemm egyhuszonnégy órás ügyelet, majd az azt követő kimerítő életmentési akció és alig néhány órai alvás után arra kényszerült, hogy szembenézzen azzal a képtelenséggel, miszerint egy — méghozzá rendőrgyilkossággal vádolt! — megfigyeltje egyszerűen megszökött.

Dr. Klemm első megérzése ez volt: vége. Vége mindennek.

A második megérzése ez volt: majdnem mindennek.

A harmadik: vége? Vége a vargabetűivel is következetesen felfelé ívelő pályafutásának, vége hiú ambícióinak?

Dr. Klemm önvizsgálatot tartott.

Talán mégis túlfűtött, irreális, beteges ambícióinak törvényszerű végkifejlete ez? — kérdezte önmagát. Ám amikor építő jellegűnek hitt becsvágya bűvöletében nevét majdani tudományos enciklopédiák oldalain vélte látni, az nem öncélú ábrándozás volt, annak egyetemes értékű tudományos tettek kell hogy legyenek a kilométerkövei, a fedezete. S akkor az a becsvágy mégis értelmes becsvágy, egészséges, építő jellegű, olyan, amiért érdemes élni.

Ám ez a becsvágy — gondolta dr. Klemm osztályorvos —, ez az egészséges, építő jellegű becsvágy őt a kevésbé látványos tudományos kutatómunkára ösztökéli, nem a docensi titulus felé, s ő balga nemes becsvágyain szárnyalva mégis e talmi csillogás felé tett megbocsáthatatlan feketefuvarokat. Útmutató sorsfordulat ez a mai eset, vélte dr. Klemm, a sors útmutató fordulata, és ostoba lenne, ha nem olvasná ki belőle kishitű perceiben fel-feltörő gyanúját, melynek csak lángját tudta időről időre eloltani, füstjét-parazsát nem: nevezetesen, hogy mint minden emberé, az ő határai is korlátozottak, az ő predesztinációja, íme, a docensi titulus küszöbéig terjed, idáig és nem tovább! Belőle hiányzik valami megkülönböztető többlet, ami nélkül véletlen docenssége is esetleges lenne, hamis, gyanús, kételkedést keltő, hitel nélküli. A sors ujja ez, s azt mutatja, lépjen vissza a mellékösvényről, amelyre hiúsága irányította lépteit, vájja magát kutatásainak bozontos mélységeibe.

Igen, mondotta dr. Klemm fennhangon, ennek be kellett következnie. Ennek vagy valami másnak. S furcsa módon, még csak eszébe sem jutott, hogy intézkedéseket foganatosítson, esetleg riadóztassa az ajtónállókat, esetleg riadóztassa a rendőrséget. Más, született docensek, igen,

azok tudnák, mit kell ilyen helyzetben tenniük. És ez is egyik tartozéka annak a kívánatos többlettnek, ami belőle hiányzik.

Dr. Klemm egy pillanatra sem hitt abban, hogy egy kék kórházi pizsamás, bőrpapucsos, PS-jelzésű ember fényes nappal egy többé-kevésbé szűkre lokalizálható területről hatóságilag elő nem állítható. Következésképpen nem is gondolt a szökés, illetve az eltűnés esetleges következményeire az igazságszolgáltatásra nézve. Mindazonáltal, a szökés megtörtént, elintézett dolog, a vereséget ő elszenvedte, s annak súlyát hatósági beavatkozás igénylésével még csak növelné. Egy küzdelemben szabályosan elveszített mérkőzést a versenybizottság zöld asztal mellett megnyerhet ugyan az elsődleges vesztes számára, ám nyújthatja-e neki pecsétes írásban a győzelem örömét?

Dr. Klemm amennyire a szívén viselte ápoltjai mindennapjait, aprócseprő ügyeit, közérzetét, amíg a keze alatt tartotta őket, annyira nem törődött utóéletükkel vagy -halálukkal, miután átadta őket az igazságszolgáltatásnak. Bíróságon soha meg nem kérdezte, újságokban soha el nem olvasta, egyszóval soha a tudomásáig eljutni nem engedte a megfigyeltjeire utóbb kiszabott büntetéseket. Nem érdekelte már tehát, hogy előállítják-e a szökevényt, s ha igen, a szomszédos mosdóhelyiségből-e öt percen belül, vagy a város másik végéből holnapután, esetleg negyed év múlva a határon túlról izgalmas Interpol-nyomozás után. A veresége tényén mindez mit sem változtatna. S a konzekvencia ugyanaz:

Dr. Klemm papírt húzott a gépbe, megírta lemondását.

Kifejtette, hogy posztja betöltésére alkalmatlannak találja magát, levonja a megfelelő konzekvenciát stb. A lemondást aláírta, a lapot borítékba zárta, megcímezte, s feltűnő helyen íróasztala üres vázájába tűzte. Asztalából elővette féltve őrzött pálinkás üvegét, néhány nagy kortyban magába öntötte a félliternyi italt, kimerültségtől roskadozó térdeibe a friss tüzelés éppen annyi erőt öntött, hogy sietős léptekkel eljutott a megszökött rendőrgyilkos celláját, ott kívülről bezárta a zárat, kivette a kulcsot, majd belépett, magára rántotta az ajtót — a zár merev nyelvecskéje engedelmesen beugrott az ajtó vájatába. Dr. Klemm ruhástól végigzuhant az ágyon, és hörgő horkolásba kezdett.

A női étkezdében súlyos légkörben, sűrű füstgomolyagban folyt az Ápoltak Tanácsának ülésezése. A galambősz októbrista ezenközben teljességgel visszanyerte szokott magabiztosságát. — Intézményünket — mondta emelkedetten, de mérsékelt pátosszal — intézményünkön — javított a ragon — megbocsáthatatlan szégyenfolt esett, és ezért részben mindannyian viseljük a felelősséget, és ha kell, bátran szembenézünk vele.

Szőrösmellű, aki a Tanácsban a szavazógép szerepét töltötte be, ám birtokolt egy mellékfunkciót is, nevezetesen minden alkalommal ő számlálta meg a pro és contra szavazatokat, hirtelen azt találta kiáltani: — Ki van mellette? — Illetlen szavaira mint a méhkasba tévedt egérre a méhraj, csapott le az ünnepélyes arcok szigora, és Szőrösmellű megjuhászkodva beharapta az ajkát, eltökélvén, hogy a jövőben, mielőtt megszólalna, gondolkozni fog. Gondolkodott tehát. Arra gondolt, hogy valamit viselni és ugyanazzal szembenézni, az merőben más dolog. Szeme sarkából megpillantotta a folyosón dohányzó Poétát, erről az ételhordó tolókocsi jutott eszébe, ám a tolókocsiról furcsamód nem az ebéd (habár

annak az ideje lett volna már), hanem a felelősség, amelynek reá eső részét, ha kell, ő elhordhatná abban a tolókocsiban. Érezte is, hogy a felelősség, amit az elnök oly kegyetlenül és határozottan reá is kiosztott, nyomasztóan telepedik a mellkasára, reánehezedik, már tiltakozni akart, ám megbénította valami ismeretlen közösségi érzés. Ha kell, viselem, gondolta, ha itt mindenki viseli, viselem én is. Ettől megkönnyebbült.

Az elnök sokat beszélt. Elbeszélte, hogyan érte őt, mint embert, ápoltat, ám főként elnököt a rendőrgyilkos eltűnésének híre. A repetli-refetli dilemmáról szót sem ejtett. — Első pillanatban azt kérdeztem magamtól — mondta —, mit tett volna a helyemben Kutuzov. Kutuzov persze már nem adhatja meg a választ. Életművében ugyancsak hiába keresnénk. Meglehet, Kutuzov soha nem is volt ilyen helyzetben. De nem is ez a lényeg. A lényeg az, hogy feltegyük magunkban a kérdést, hogyan cselekedett volna Kutuzov. Ezzel máris elértük, hogy felelősségünk tudatának legmagasabb fokára emelkedünk, annak teljes súlyával a vállunkon nyúlunk a kérdéshez. Feltételezem, persze, hogy önök közül nem mindenki ismeri Kutuzovot. Gondolhatnak helyette Csapajevet, Napóleont, Barbarossza Frigyest, mindegy. Fő, hogy az eszményképük legyen. Olyan férfi, akinek a döntése számunkra nem hagy semmi kétséget...

— Rosa Luxemburg lehet? — kérdezte méltatlankodva a babby-dollos hölgy.

— Mit mond? — kapta fel a fejét a galambősz októbrista.

— Az eszményképünk. Olyan férfi... mondta maga. Azt kérdezem, nő nem lehet?

A galambősz októbrista, leküzdvén émelygését, higgadtan kifejtette, hogy ámbár a nő kezébe fakanál való, nem pedig marsallbot, a maga részéről semmi kifogása a női emancipáció ellen, mégis nehezen tételezheti fel, hogy egy Klara Zetkin például olyan helyzetbe kerülne... E pontnál a szélsebesen jegyzetelő Böller Gézára pillantott, s maga is belátva, hogy a tanácskozás némelyest elkanyarodott sürgető vezérfonalától, odaszólt jegyzőkönyvvezetőjének, hogy ebből egyelőre semmit ne rögzítsen, majd ő megadja a rezümét.

Ám Böller Géza olyan fanatikus pedantériával rögzítette az elhangzottakat, mintha a szökevény előkerítése kizárólag azon múlna, hogy vajon a jegyzőkönyv híven tükrözi-e a szökés ügyében folyó tanácskozás menetét.

Mindezen események előzményeként alig percekkel korábban a következő történt: az ápolóiskola gyakornokoskodó növendékének röntgenvizsgálatra a kórháztelep másik szárnyára kellett volna kísérnie három ápoltat, köztük az újonc Piccolót is, amikor a rendelőben csengett a telefon: a központi raktárból jelentették, hogy az E-osztályról mehetnek a frissen kiutalt oxigénpalackért. A növendéknek eszébe jutott, hogy egy ilyen frissen kiutalt oxigénpalack nem minden esetben azé, akinek kiutalták, ellenkezőleg, aki bírja, marja. Eszébe jutott a docens hisztériás rohama, melyet három hónappal korábban az az arcátlan eset váltott ki, hogy a nagy nehezen kiigényelt s végül kiutalt műszert kárörvendő mosollyal a belgyógyászat segédápolója csípte el az E-osztály orra elől. A növendéknek most mindennél fontosabbá vált az oxigénpalack. A három röntgenreítélt közben sorsára várakozva a folyosón téblábolt, a

szemközti ablakmélyedésben pedig felhajtott gallérú köpenyben a tisztaősz, kardotnyelt rendőrgyilkos támasztotta derekával az ablakrámát. A növendék felkapta a papírokat, a szemlátomást unatkozó régi ápolthoz fordult, kezébe nyomta az iratokat, a várakozókra mutatott, s ennyit mondott: — A szokásos rutin-röntgen. Kísérd el őket. — A rendőrgyilkos megütődött. — Nem érted?! — rivallt rá a növendék. — Beleőszülsz az unalomba, de egy kis foglalatoskodástól már égnek áll a hajad! Na, vezesd őket, a röntgenen már várnak! — és az ajtó felé tuszkolta a különítményt.

Az ajtónálló már messziről észrevette őket, s előzékenyen kitárta előttük a klinika vasajtaját. A tisztaősz rendőrgyilkos a küszöbön megtorpant, aztán kilépett a zöldbe, felszúrta orrát a levegőbe, nagyot szippantott, és hátrafordult. — Utánam! — kiáltotta, és katonás léptekkel megindult a röntgenosztály felé. A kórháztelep szétszórt klinikáit összekötő, ritkás rekettyebokrok szegélyezte műút rendkívül forgalmas volt ezen a déli órán. A kis különítmény vezetőjének ugyancsak ki kellett nyitnia a szemét, részint, hogy szemmel tartsa a mögötte libasorban bandukoló, el-elmaradozó, papucsot igazgató, gyermekláncfűért a pázsitra le-lecsellenő gondviseltjeit, részint, hogy elkerülje a fizikai összeütközést a sietős léptekkel szembejövő civilruhásokkal és összevissza császkáló pizsamásokkal. Megkönnyebbülten lélegzett fel, amikor a röntgenszoba várótermében leszámolta az ügyeletes ápolónak a papírokat s a hozzájuk tartozó három embert.

— Elkéstek — mondta az ügyeletes röntgenes. — Már beengedtem egy csomó civilt. Hát most várjanak egy kicsit!

A fülledt, műfényű váróteremben a vaskályha körül a nyáridő ellenére féligégett újságdarabkák hevertek. A rendőrgyilkos felemelt egy nagyobbacska szeletet. TEJPRÉM... olvasta. A szó végét leharapta a tűz. A következő sorban ezt tudta kivenni: VATOLT TEJÁR MA ALIG ÉRI EL A... Hogy mennyit, azt a kihunyt enyészet minden időkre a sírjába vitte.

— Mennyibe kerül ma egy liter tej? — szaladt ki a kérdés a rendőrgyilkos száján. A bekísértek összenéztek. — Még ha a pálinkát kérdezné... — mordult egy borostás.

— Maga, tata, igazán megborotválkozhatott volna. Nem kocsmában van! — feddte meg a borostást a másik ápolt.

— Miért? Templomban vagyunk tán?

— Vetetkezésen, ha nem tudná — mondta amaz.

— Micsodán?

— Hát fényképezkedésen.

— Ha levágnák a fejemet... — tűnődött a borostás. — Ha levágnák a fejemet...

— Akkor se borotválkozna meg?

— Akkor se mondanám meg, mennyibe kerül ma egy kiló kenyér. Hát nem szégyen, gyalázat?!

— Bizony! — bólogatott a másik.

— Mit bizony?! — csattant fel a töprengéseire hirtelen féltékennyé vált borostás.

— Ha belegondolok. Hetven parával drágább a fröccs. Becsuktak egy kocsmát. Új énekesnő a csárdában...

— Hol?

— Sehol. Csak mondom. Ennyi volt az egész, amit a világból tudott a... amit tudtam.

Magunkfajtát akart mondani, szemlátomást.

A Piccolo, aki mind ez idáig berzenkedve hallgatott, a rendőrgyilkoshoz lépett, belenézett az üszkös újságmaradványba.

— Elugrok egy újságért — mondta.

— Micsoda?

— Itt a kioszk mindjárt, veszek egy újságot. Legalább megtudjuk, mibe kerül a tej meg a kenyér...

— Ezek vagyunk mi — dünnyögte öntépő hangulatában a borostás. — Újságból kell megtudnunk, mibe kerül a...

Piccolo becsapta maga mögött az ajtót, ők némán várakoztak tovább.

— Mi az, mi az? — nyitott rájuk az ügyeletes röntgenes. — Még mindig nem méltóztattak levetkőzni? Azt várják tán, hogy én oldjam meg a gatyamadzagjukat?

— A gatyát is? — kérdezte a borostás.

— Ángya térgye! Na, mozgás! Mi lesz, mi lesz?

A kérdés a tisztaőszt, kardotnyelt fiatalembernek szólt, aki gondolataiba mélyedve merev gerinccel nézett maga elé. Most riadtan felkapta a fejét.

— Vetkőzni, egykettő!

A tisztaősz végre kapcsolt.

— Nem én... én nem... a harmadik nem én vagyok. Én csak kísérem őket.

— Aha. Magára is rábíznám az anyósomat! Hol a harmadik embere?

A rendőrgyilkos észbe kapott. — Rögtön — motyogta, s kifutott a váróteremből. A folyosókon ügyetlenül kapkodta a fejét, nekifutott egy tolókocsinak, feldöntött egy kerekeken guruló tálalóasztalkát; végre kiért a szabadba. A kioszk valóban szemben volt, de Piccolót nem látta sehol. — Bocsánat — hajolt be a tolóablakon; a szarukeretes szemüvegű ujságárus néni babacipellőt horgolt, pirosat, ezen ő elmosolyodott. Ez biztosra megy, gondolta, s még átvillant az agyán: jó lenne gyereket csinálni, most éppen nők között van, szabadon járkáló, szabadosan viselkedő nők között, talán ez az utolsó alkalom... — Bocsánat — rebegte a néni felé —, nem látot itt egy... — s megakadt. Rádöbbent, hogy nem tudja a fiút leírni. Fekete, sovány, fiatal? Talán. Még ennyit sem figyelt meg. Úgy volt, mint annak idején, mielőtt kimaradt volna a gimnáziumból, a latin nevekkel. A kétszótagosnál hosszabbakat egy istennek sem volt képes megjegyezni. Csak ha meglátta a szót leírva, akkor ismert rá. Akkor száz között is tudta volna, amelyik az. Ha meglátom, gondolta, akkor biztosan felismerem. Ösztöne azt súgta, a fiú bizonyára a kantinba ment. Hosszas keresgélés után ráakadt a kantinra; a pult előtt ásványvizes üvegeket szorongató tömeg tülekedett, gyógyszer, tiszta szesz és áporodott testek szaga terjengett. A rendőrgyilkos belevetette magát a pizsamaés felöltőrengetegbe, egymás után fogta meg a férfivállakat, hajolt a férfiak arcába, akkor egyszerre az ő vállát ragadta meg valaki; reménytelenül hátrafordult, ám nem a keresett fiú volt, hanem egy rendőr. A tisztaősz fiatalember hátratekert csuklóin bilincs kattant. Két közeg kísérte vissza az osztályra.

A Madám, akiből szerencsésebb körülmények között docens is válhatott volna, a rendőrgyilkos fiatalember szökése hírvételének pillanatában már tudta, mit kell cselekednie. Nyomban értesítette a kórház őrszolgálatát, s csak azután jelentette a dolgot dr. Klemm osztályorvosnak.

Dr. Klemmet a 160-as garzonban két közeg állította talpra. Az osztályorvos feje zúgott, súlyosan hanyatlott mellére. Percek teltek bele, amíg valamennyire tudatára jött a nyomorúságos valóságnak. A vízcsaphoz tántorgott, tarkójára hideg sugarat csorgatott, majd a rendelőbe ment, egy spriccbe felszívott két adag koffeint, a vénájába fecskendezte. Amikor újra fölemelte a fejét, a Madám állt előtte, cinkos mosollyal nyújtotta a lemondási borítékot. Dr. Klemm tagadóan megrázta a fejét.

— Tegye vissza, ahonnan vette! Azonnal tegye vissza!

— Docens úr! — hüledezett Madám. — Maga nagyon fáradt! Ivott is.

— Tegye vissza!

— Gondolja meg. Aludjon rá egyet. Hiszen nem történt semmi... semmi komolyabb... Nem is tudja senki... mármint az illetékesek közül...

— Visszatenni! — üvöltötte dr. Klemm, és keserűen elmosolyodott. Nem történt semmi? — mosolygott magában. S a mondat nem tudott értelméhez hatolni. Dehogynem történt! Minden megtörtént!

Dr. Klemm a tetteket a maguk megtörténésében szemlélte, s nem a visszhangjukban. Azzal, hogy a lemondólevelet megírta, részéről a lemondás megtörtént. Azzal, hogy a rendőrgyilkos, akár negyed órára is, eltűnt, részéről az eltűnés megtörtént. Visszaszívni a lemondást? Aljas, galád emberek tennék. Olyanok, akik gőgösen pénzt vetnek a vak koldus kalapjába, ám amikor körülnézve észreveszik, hogy emberbaráti gesztusuknak egyetlen szemtanúja sem akadt, gyorsan lehajolnak, s kikotorják a rongyos kalapból a bedobott pénzdarabot.

Dr. Klemm ebben a pillanatban rádöbbent: ha életének bármely pillanatában voltak olyasféle ambíciói, hogy hívságos címet, titulust, nevet szerezzen magának, valójában pusztán azért vágyakozott ezekre a kiválóságot regisztráló fokozatokra, hogy A Lombroso-elmélet a gyakorlat tűzpróbáin című készülő nagy művének zárófejezetében saját magával, mint a többi vizsgált személynél nem jelentéktelenebb egyéniséggel foglalkozva tegye fel művére a koronát.

Szobájába ment, s a lemondólevelet saját kezűleg helyezte vissza ismét a száraz virágvázába.

Olgica, a konyhalány a tálalókocsival belökte a női ebédlő ajtaját és szörnyűlködve hőkölt vissza.

— Gyalázat! Feljelentem magukat! Hogy mernek az ebédlőben dohányozni?!

A galambősz októbrista feddőn és fölényesen ajkára szorította cigarettát tartó ujjait.

— Psszt! Ülés!

— Bocsánat — rebegte Olgica, miközben a tanácstagok arcán a pillanatnyi bűntudat fölényes sértődöttségre váltott; méltóságteljesen húzták elő az asztal alá hirtelen bedugott vagy sajgó ujjuk közt lopva eloltott cigarettákat. Szőrösmellűnek az a bizarr gondolata támadt, hogy most nyomban benyit heti nagyvizitre a rettegett professzor, mire ő elkiáltja magát: „Ülés!", mire a professzor: „Bocsánat!", és halkan behúzza az ajtót, és lábujjhegyen eloldalog.

A vita egyébként éppen annál a pontnál időzött, hogy mit tenne most az ő helyükben az év tévésztárja, a tévedhetetlen Kloss kapitány, amikor Madám nyitott rájuk.

— Psszt, ülés! — sziszegte az elnök.

Madám mosolygott:

— Berekeszthetik. Elfogattam.

A váratlan fordulat kizökkentette hangulatából a gyülekezetet. A cigaretták eloltódtak. A konzervdobozokból előléptetett hamutartók pillanatok alatt eltűntek az asztalokról. Az ünnepélyes tanács elcsigázott ápoltak csoportjává vedlett.

Olgica hozta a levest.

— Kezet mosni, azonnal! Nézze meg az ember! — ordított a galambősz októbristára.

A sarokasztalnál a Poéta rezignáltan fejtegette asztaltársainak, a babby-dollos hölgynek, a vastag lábú asszonyságnak meg Böller Gézának:

— Az élet egy szürke senki. Semmi fantáziája, semmi dramaturgiai érzéke. Képzeljék el, hölgyeim és uraim, Piccolo barátunkat, aki azért iszik, mert elveszettnek érzi magát ebben az elgépiesedett civilizációban, röntgenre cipelik. A röntgent, mint sötétben, alattomosan működő masinát az összes többi gépeknél is szörnyűbbnek találja, az első lehető alkalommal kereket old, PS-jelzésű pizsamájában csavarog a kórház területén, beleveti magát a kantinban tülekedők tömegébe, az őrszem pedig, akit most riadóztattak, hogy a testvérgyilkos PS-jelzésű pizsamában megszökött, megpillantja Piccolo barátunkat. Előbb mindenesetre jól kiporolja a fenekét, aztán bilincsbe veri, miközben a fiú tiltakozik, mert azt hiszi, karhatalommal fogják elcipelni a szörnyű röntgen karmaiba, erre a közeg felpeckeli az állát, mire a fiú már magyarázkodni sem bír. Diadalmasan visszatoloncolják az osztályra, itt kiderül a melléfogás, tanácstalanul állnak, mire jámbor arccal betoppant a kardnyelő és bűntudatosan bejelenti: az őrizetemre bízott Piccolo szőrén-szálán eltűnt, hibás vagyok, nem vigyáztam rá, ítélkezzenek felettem legjobb belátásuk szerint.

— Így történt? Juj de jó! — tapsikolt a babby-dollos hölgy.

— Magának nincs fantáziája — sóhajtott a Poéta.

— Hát akkor?

— Így is történhetett volna. Sőt, ha az életnek van egy kis dramaturgiai érzéke, okvetlenül így is történik.

— Ugyan! — csilingelt a babby-dollos. — Az a kis nyápic (a Piccolóra értette) hogy bírta volna megkötözni a docens urat?

— Megkötözni?

— Még be is zárni, a saját cellájába!

— Bezárta?

— Nem ő, amaz. Az izé... aki a rendőrt eltette...

— Az még nyápicabb.

— De mégis. Ha egy rendőrrel elbírt. — A hölgy eltöprengett. — Meglehet, csak most fogyott le. Azelőtt díjbirkózó is lehetett.

— És a nyápic Piccolo? Az nem lehetett váltósúlyú bokszbajnok? Azelőtt?!

— Miért kiabál velem?

— Lehetett vagy nem lehetett?

— Lehetett... de...

— Egyébként is — legyintett a Poéta — az emberölés nem az izmokban lakik. Egyáltalán, az erőszak nem az izmokban fészkel. Nem figyelte meg? Az erőszak sokkal mélyebben lakik az emberben.

— Éppen ezt akartam mondani. Abban a... abban valahogy benne lakik.

— Drága hölgyem, maga túl sokat tud. Vagyis azt hiszi, hogy sokat tud. Tudja például, hogy mi lakozik kegyedben? Bizonyos benne, hogy kegyedben nem lakozik az emberölés?

— Jézus Mária? Még csak az kéne!

— Pedig én mondom kegyednek, bizony ott lakozik. Szunnyad. De ha egyszer felébred...

— Tudni fogok uralkodni magamon!

— Jó. Tegyük fel, hogy leküzdi. Leküzdi, hangsúlyozom. Azzal persze el nem pusztítja. Hanem? Tegyük fel, hogy kegyedben az emberölésen kívül lakozik egy kis emberpalánta is...

A babby-dollos hölgy mélyen elpirult, hápogni kezdett.

— Ne essen kétségbe, ez csak oknyomozó hipotézis. Nos, ha az a bizonyos emberölés kegyedben lakozik, szunnyad, felébred, kegyed elnyomja, mi történik? Átlopakodik a kegyed drága gyümölcsébe.

— Miket beszél!

— Igen, igen. Nem hiszi, hogy ez örökölhető? Sőt, öröklendő?

— Nem, nem hiszem.

— Miért?

— Mert... mert nem anyag.

— Hah! És a szépség, és a tehetség, és a hajlam, ez mind anyag? Na lám! És mégis öröklődik!

A babby-dollos hölgy egész felhevült testével tiltakozott ez ellen a teoréma ellen. — Mondja — csattant fel, hátrautasítva az entellektüelek iránti eredendő rajongását —, miért lovagol maga folyton azon, hogy bennem egy magzat motoszkál?

— Motoszkálhatna — hajolt közelebb a Poéta. — Tudja maga, mi lakozik most abban az emberben... aki elbírt a rendőrrel? Tudja, mi lakozik? A tiszta megbánás, a katarzis utáni megújult lélek. Ezt tudná most beletáplálni egy emberpalántába.

— Miért mondja ezt nekem?

— Gyereket akar magától.

A babby-dollos hölgy, mielőtt elájult volna, riadtan körülpillantott. Beszélgetésüket senki nem hallotta. Ez megmentette őt az elájulástól.

— Csak azért bocsátok meg magának — mondta kissé kiábrándultan, amiért a Poéta arra vetemedett, hogy más nevében ostromolja piszkos ajánlataival —, mert maga már megjárta a poklot, maga már a túlvilágról jött vissza.

Ekkor rontott az ebédlőbe a magát beépített megfigyelőnek valló, rekedtes hangú nő. A bevonulás erupciója oly hatásos volt, hogy minden szem az ajtóra szegeződött.

— Bízom a diszkréciójukban — mondta a rekedtes hangú. — Amit most közlök, szigorúan bizalmas klinikai titok. A docens lemondott.

A galambősz októbrista nem érkezett megkérdezni magától, mit tett

volna ebben a helyzetben Konyev marsall, mert Szőrösmellű a csodálatos közösségi érzéstől még mindig mélységesen áthatva felkiáltott:

— Sztrájkolunk!

A levegő megtelt izzással. Többen kijelentették, fütyülnek a docensre. Felőlük befekhet alkoholistának, vagy elmehet apácának. Mások pártfogásba vették. Azt tudták mentségére felhozni, hogy bajban van. Ez egy pillanatra az osztályorvos oldalára billentette a rokonszenvet. A közhangulat alakulásában azonban meglepően keveset nyomott a latban az osztályorvos demokratikus, csaknem haverkodó magatartása az ápoltakkal szemben, annál nyomósabban fordult ellene a tény, hogy megkülönböztetett figyelemben és tiszteletben részesíti a szellemi vagy más téren kiemelkedő ápoltakat, ahelyett, hogy az ilyen irányú tisztelet gyakorlását meghagyná az ápoltaknak.

Tíz perc múltán megegyeztek abban, hogy a sztrájk mindenesetre szép dolog. Sztrájkolni fognak. Úgy fognak sztrájkolni, hogy — egyelőre — huszonnégy órán belül elutasítanak mindenféle gyógyterápiát: lelki klinikát, hideg zuhanyt, szirupot, tablettát és injekciót.

Az osztályorvosról egyszerűen megfeledkeztek; olyannyira, hogy amikor Madám elindult az ebéd utáni gyógyszeres tálcával, s döbbenten azt kérdezte a vastag lábú asszonyságtól, miért utasítja vissza a szokásos Apaurint, ezt a választ kapta:

— Szolidaritásból.

— Ki iránt? — firtatta a Madám.

— A többiek iránt — válaszolta a vastag lábú asszonyság, és szemében eddig nem látott elszántság tükröződött.

(Folytatjuk)

jagua nana

Regényrészlet

CYPRIAN EKWENSI

Jagua a hűsítő fürdő után alacsony széken ült, az afrikai asszonyok megszokott mozdulatával csupasz térdei közé szorította tükrét, és nedves haját bámulta. Csupán egy világos vászondarab takarta meztelenségét, hóna alatt átbújtatva, mellei fölött csomóba kötve. Karja, válla csupaszon fénylett a szoba félhomályában.

A tarka vászonlepel alul combjai közé szorult, a tükör mélyen bevágódott bőrébe.

Mindkét karját fölemelve fésülte makrancosan kunkorodó haját, miközben keblei érzékien emelkedtek, s a szeme szűk réssé húzódott ösz-sze, amikor egy-egy göndör hajtincs fájdalom árán se engedett fésűjének.

Hosszú karján és gömbölyű vállain fénylő csíkokban hajszolták egymást a vízcseppek, különös, folyton változó alakú díszeket rajzolva bőrére. Egy pillanatra meglátta tükrében Freddie-t, amint megáll az ajtó résében. Elkapta pillantását, amely határozottan hónalja habzó feketesége felé irányult. De az ajtó megint becsukódott. Freddie gyors léptei a szobája felé távolodtak, de a hangja még visszatért:

„Jagwa . . . Jagwa Nana!"

Jól ismerte ezt az ugrató, kötekedő hangú megszólítást: „Jagwa". Vonzó külsejének, kihívóan elegáns öltözékének szólt. „Jag-wa", igen, így nevezte őt el Freddie, az ismert, híres, tekintélyt parancsoló, angol „Jaguar" kocsiról.

„Mindjárt megyek. Majd hívlak, ha kész vagyok!", válaszolta.

Érezte a férfi hangjában a bosszúságot. Mindig így volt, ha készültek valahová, és ő késett az öltözködéssel. Egyébként, Freddie is nagyon jól tudja, hogy ő mennyire nem szereti az értelmiségiek társaságát. Különösen nem az Angol Tanács tagjaiét, akiket kibírhatatlanul mereveknek és mesterkélteknek tartott. Freddie viszont a világért se mondott volna le róluk. Ez volt egyedüli kapcsolata a vágyott és gyűlölt Angliával.

Freddie lépései már nem hallatszottak a lépcsőházból. Bizonyára le-

ment földszinti szobájába. Pedig azt várta, hogy bejön majd hozzá. Kissé csalódottan folytatta a fésülködést. Az ölében tartott tükör megbillent, és most a szeme sarkában lapuló fekete árkokat, szeme fáradt, sötét, mélyen ülő peremét világította meg.

„Öregszem", mormogta titkolt iszonyattal. „Úgy látszik, Freddie ezért szökik tőlem. Öregszem, ó, irgalmas isten!"

Mind gyakrabban tolult fel benne ez a sóhajszerű fohászkodás. Isten segedelme talán még sikerre viheti kacér művészetét. Fia annál ritkábban jutott eszébe. Jobb is, hogy nincs itt, hisz csaknem olyan idős, mint a szerelmese. Igen, Freddie még olyan fiatal, és olyan sokra viheti. Már most a Nigerian National College tanítója, és nagy igyekezettel egyengeti a tengerentúli továbbtanulás útját, bár állami ösztöndíj-kérelme eredménytelen maradt. Tudta, hogy Freddie megérdemelné ezt az ösztöndíjat, sőt azt is, hogy egy jó lányt találjon feleségnek, aki majd neveli gyerekeit, és követi minden becsvágyában, nagy tervében. De túlságosan szerette, nem tudott értelmes kiutat találni kettejük számára. Freddie-t kívánta férjnek. Csak egy ilyen fiatal, erőteljes értelmiségi lesz képes eleget dolgozni és keresni, ha ő már a hanyatlás útjára kerül. A férfiak pár év múlva rá se néznek majd, hisz manapság tizenévesekhez is könnyűszerrel hozzájuthatnak. Csupán tapasztalatából származó jó érzéke, ízlése, jó alakja tartja még felszínen, most, a negyvenes éveiben is.

Tudja, hogy kedvenc mulatója, a Tropicana tompa megvilágításában az arca is szép még. Alakjára pedig büszke lehet minden megvilágításban, modellt állhatna bármely festőnek, szobrásznak. Az utcán magán érezte a férfiak vágyakozó tekintetét, csípői öntudatlanul rafinált mozgása még mindig csábítja a pillantásokat. Néha már-már szégyellte szenvedélyes szerelmi mámorait, de Freddie nem zavartatta magát, sőt, mintha újabban ő venné át a kezdeményezést...

Tulajdonképpen, ha figyelmesen festette ki arcát, szemeit, s ügyelt rá, hogy kiemelt keblein mi és mennyi a takarni való, — még mindig túltett bármelyik fiatal lányon, aki nem tud mit kezdeni istenadta női tehetségével.

Gondolatait Freddie érkezése szakította félbe. Már fel volt öltözve. Az ajtóból figyelte szabadon hagyott vállait, meztelen nyakát (tudta, hogy gyönyörű), s áttetsző blúza alatt a keskeny melltartót, mely kihívóan többet sejtetett, mint amennyit megmutatott.

„Nem tetszik a ruhám?", ingerelte kérdésével Freddie-t. Jól ismerte előítéleteit az „utcai meztelenkedésről", ahogyan ezt nevezni szokta. A férfi szemében kigyulladt az ismert vöröses fény.

„Jagwa, hányszor mondtam már, hogy ne hozz szégyenbe az emberek előtt! Hát nem nyugszol, míg egyszer csakugyan pucéran jelensz meg az utcán?"

Az asszony mosolygott. „Tudom, mit akarsz mondani." Fordult egyet, meglebbentette széles szoknyáját. „Ez neked pucérság?" Még mindig pamacsaival foglalatoskodva, hozzátette: „Freddie, te aztán végképp nem tudod, mi a divat!"

„Te meg annál jobban, azért is vagy Jagwa", vágott vissza ironikusan. „Előadásra megyünk, nem táncra. Az Angol Tanács házába!" — folytatta Freddie, és a szeme összeszűkült, mint mindig, ha mérges.

„No és akkor? Ember! Te túl féltékeny vagy. Senkinek se szabad ránéznie az asszonyodra. Hát azt hiszed, hogy a te Angol Tanácsodban senkinek sincs teste, csak szelleme? Azt hiszed, hogy nem kívánnak soha asszonnyal hálni?"

Kicsorduló könnye, a könny sós íze elállította a szóáradatot. A púder, rúzs veszélyesen elmaszatolódott arcán.

Freddie ennek sohasem tud ellenállni. Most is letörölte az asszony könnyes arcát, és ez olyan megnyugtató volt.

„Higgyél nekem. Én nem futok más férfi után. Minden lány, asszony így öltözik manapság. Ez a divat. Afrikában vagyunk, miért ne tennénk ki a bőrünket a nap csiklandozásának, csókjainak? Nincs abban semmi rossz, ha a nap az asszonyok testét csókolja... Ha majd hideg országba mégy, Angliába..."

Észrevette, hogy nem figyel már rá. Az ablakon nézett kifelé. A lemenő nap sugarai a nagy banánpálmák levelei mögé bújtak. Különös, sárgás fény világította meg a fákat, a házak bordázott bádogtetőit, a szoba tárgyait.

„Ne légy nevetséges", szólalt meg a férfi. „Mikor jutok én el Angliába? Egy szegény ördög, egy tanítócska. Honnan veszem a pénzt ahhoz? Kormány-ösztöndíj?"

„Semmi sem lehetetlen. Fő, hogy ne veszítsd el a reményt. Tudom, mennyire kívánkozol Angliába, hogy befejezd a tanulmányaidat. És Isten segítségével el is kell jutnod oda. Okos vagy. Fiatal vagy. Nyitott szemmel jársz. Tudod, mit kell tenned. A munkádat komolyan csinálod. Muszáj, hogy sikerüljön az az ösztöndíj! És ha mégsem adnak, akkor majd mi magunk — igen, mi fogjuk összekaparni a pénzt, hogy elmehess..."

„Én azon vagyok minden erőmmel, és ha az isten is megsegít..."

„Muszáj, hogy sikerüljön, ez biztos — amíg én szeretlek", tette hozzá, mély pillantást vetve a férfira.

Kívánta Freddie-t. Olyan fiatal. Olyan jóképű. Tudja, hogy a lányok sem közömbösek iránta. De a vágyaiban csak őrá támaszkodhat...

No, de tegyük fel, hogy valóban eljut Angliába, jogászként tér vissza, nagy kocsit fog vezetni, úr lesz belőle, és — elhagyja őt? Nem! Az nem lehet. Túlságosan őszinte és tiszta gondolkodású ahhoz, hogy ezt megtegye. Nem olyan, mint a lagosi fenegyerekek, mint a „gyorsan futók".

„Freddie, ígérd meg, ha eljutsz Angliába, nem maradsz túl sokáig. Nem felejtkezel el rólam. Nem maradok örökké fiatal. Öregszem, embert akarok, a magam emberét magam mellett."

„Ne aggódj. Még el se mentem, és már a visszatérésemmel vagy elkeveredve?"

— — — — — — — — — — — — — — — — —

Az Angol Tanács székháza előtt Jagua taxi után nézett. A kapualjból Freddie alakja közeledett feléje. Tehát utána jött. Úgy tett, mintha nem venné észre sértett, bosszús arcát. Megtanulta, hogy néha jobb minden ellenvetés nélkül kivárni, míg a férfiak kitombolják dühüket.

Leállította a közeledő taxit.

„A Tropicana klubba."

„Bekapcsoljam a taximétert?", fordult hátra a sofőr sunyi mosollyal, mintha előre tudná a választ.

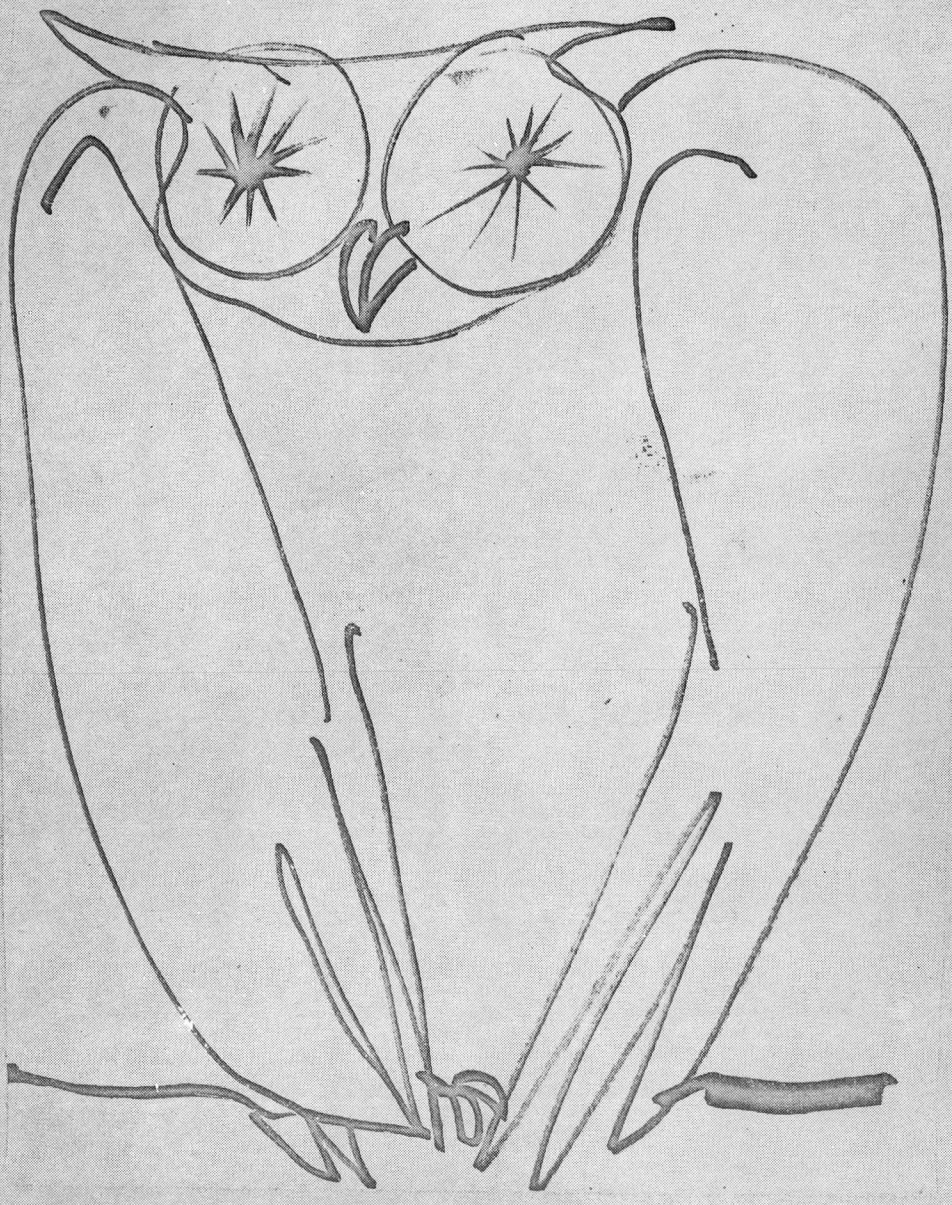

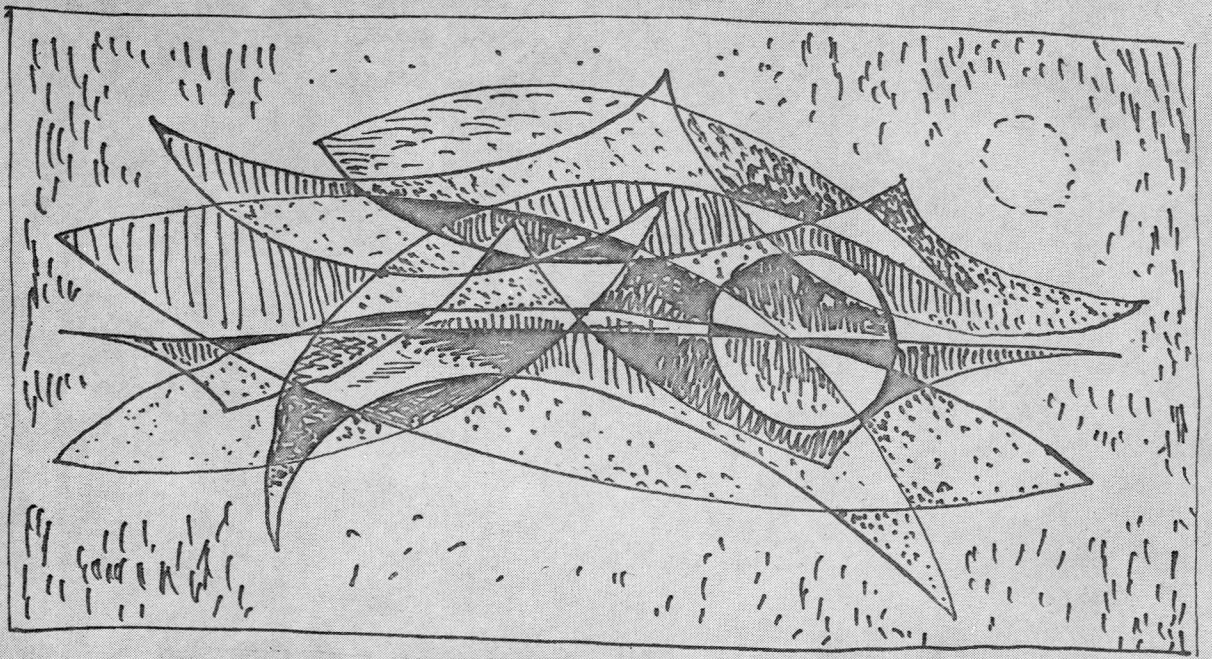

„Ne, felesleges, tudjuk az árat!"

A hátsó ülésen egymástól távol, a sarokba húzódva helyezkedtek el. Egyikük sem szólt. A sofőr félszemmel utasait figyelve, igyekezett szóval tartani őket. A helyi politikusok legújabb összecsapásairól, a Nigéria—Libéria meccsről fecsegett. Ismert dolgok. Szavai unalomba fulladtak.

Jagua révedező pillantása a kocsi visszapillantó tükrében találkozott Freddie villámló tekintetével. Tudta, hogy most nagyon mérges. Ismét kudarcba fulladt a kísérlete, hogy Jaguát bekapcsolja a sznobok társaságába. Sőt, megint az asszony diadalmaskodott: a Tropicana felé autóznak ma este is. Talán egyszer már megtanul igazán szórakozni.

A hídon jártak már, gondolataiba merülve, szórakozottan nézte a lagúnából tengerre igyekvő halász kenukat. Elnézte a félmeztelen halászok egyenletes, lassú, biztos mozdulatait. Ezek ugyan aligha törődnek holmi tudálékos előadásokkal! És érezte, boldogok is, elégedettek a maguk egyszerű munkájával, életével. Jagua szerette a kora estéket. Ilyenkor sorra kigyúlnak a város fényei, megvilágítják a töltésen végigfutó autópályát. A távolból már odalátszottak a szállodák fehér, kék, narancsszínű fényei. A színes reklámok valahogy halványaknak látszottak a félhomályban, még nem érkezett el az idejük.

Az útkereszteződésnél a taxi mellékutcába fordult. Itt már hallatszott a trombiták fel-felcsapó hangja a Tropical kertjéből. Jagua szinte fellélegzett, mintha igazi világának hívó szavai ütötték volna meg a fülét.

A főtt yam-gyökeret árusító asszony mellett a döngölt földes járdához farolt a kocsi. Kiszálltak. Jagua hirtelenében rendbe szedte ruháját. A tüzet szító asszony csodálattal emelte rá a tekintetét. Jagua szűk ruháját, festett ajkát, ragyogó frizuráját bámulta.

„Hej-hej, egyszer majd talán én is kocsival, szép ruhával cifrálkodhatok", tört fel belőle a sóhaj.

A félhangos megjegyzéstől újraéledt önbizalommal fogta karon Freddie-t. Belökte a félszárnyú, alacsony ajtót. Nagyot szippantott a lokál levegőjéből. A Tropicana volt Jagua erőt adó, mindennapi kábítószere.

Az ide belépő nőlátogatót, akár férfikísérettel érkezett, akár anélkül, mindig valami várakozásteljes reménykedés hangulata kerítette hatalmába. „Ma éjjel biztosan történni fog valami", szokta mondogatni magában Jagua is.

Bongo-dobok vitték az ütemet. A zenekart vezénylő trombitás az égnek emelve, telt arccal fújta hangszerét. Időnként zsebkendővel törölgette a szájaszélét. Ilyenkor a szaxofon vette át a dallamot, Jagua úgy érezte, kissé torzítva.

A nők szinte kivétel nélkül rendkívül szűk ruhákban feszengtek, s alul-felül groteszk módon türemlettek elő idomaik. Rekeszizmukat a fulladásig összeszorították. Ezen a korszerű szerelmi vásáron („super sex-market") a női ruhák sikerét a férfiak kéjsóvár, éhes pillantásain lehetett mérni. A szűk tánctéren elmosódó arcvonások, ingó árnyalakok; a hangulatfény a legigénytelenebb megjelenésnek is valami különös vonzóerőt kölcsönzött a hagyományos afrikai elemekből szőtt „High-life" táncritmusában.

Itt egészen más, új színben jelentek meg az Angol Tanács tagjai: a külföldről idevándorolt bankmanager, az olajkutató társaság embere, a

hajózási ügynök, a sörgyáros, a mocsárlecsapoló vállalat mérnöke, az új szülőotthon építésze; németek, angolok, hollandok, amerikaiak, nigériaiak, ghanaiak. Mind itt vannak — állapította meg Jagua. És mind szórakozásra, kikapcsolódásra vágynak.

Jagua tekintete végigsiklott a szabad székek során. Nem látott kedvére való helyet. Inkább táncol akkor. „Gyere, Freddie, táncoljunk!", fordult még mindig szótlan párjához, táskáját egy üres székre dobva.

Egy Ghanából származó, felkapott új dallamot játszottak. A kissé bánatos, ingó-lengő mozdulatokra késztető zene minden haragot felold. Freddie különben is szerette az érzelmes, de ütemes tánczenét. Jagua hízelkedve simogatta meg a férfi karját: „Még mindig haragszol?", súgta, belesimulva a tánc ritmusába. „Tán csak nem kívánkozol vissza annak a vénembernek az előadására? Ugyan, gyere, felejtkezzünk el mindenről. Fiatal vagy, szórakozz!"

Jimo Ladi és zenekara mindig jól játszik, talán egy kissé zajos, de hát a „High-life" épp így jó, ha vérpezsdítően hangos! Fehérek és feketék lepték el a táncteret. Egy néger széles csípejű, kövér nőt választott, fehér szomszédja egy sovány lányba kapaszkodott. Volt itt hús minden ízlés számára. Ébenfeketék, világosabb bőrű félvérek, ázsiaiak, vagy éppenséggel sápadtan világló fehér nők is. Minden idom férfi-vonzalomra talált, minden női tekintet udvarlásra szólított fel, csábítók fonódtak össze boldog áldozataikkal, a Tropicana hasznára és felvirágzására.

— — — — — — — — — — — — — — — — .

„Visszatérek az üzlethez. Már beszéltem a cég főnökével. A piacon boltot bérelhetek. Akrai vásznat, bársonyt, zsinórféléket fogok árulni. Csak le kell fizetnem az óvadékot, rendeznem a biztosítást, és máris átvehetem az üzletet, azt mondja."

Freddie kételkedő arckifejezése arról árulkodik, hogy nem hisz az asszonynak. Jagua már annyiszor megígérte, hogy megjavul, lecsillapodik, visszatér rendes munkájához. Érzéke is van hozzá, tapasztalata is. Már annak idején is szép pénzeket keresett meg a piacon. Kitűnt a „Petty traderek" között ügyességével. Ismeri az egész nyugati partot Gambiától Lagosig, sőt Ghanát is, amely errefelé olyan divatközpont, mint Párizs Európában. Még mielőtt megismerte volna Freddie-t, gyakran eljárt Ghanába, és még távolabbi vidékekre is, adott-vett, csereberélt. Jórészt épp emiatt szerezte a Jagua nevet is. Öltözködésének egyéni stílusa volt. Bármit vett magára, az hamarosan divat lett Lagosban. Lányok, asszonyok sereglettek köré, érdeklődve szép, divatos holmijai után. Kínálnia se nagyon kellett, máris elkelt minden portéka, amit magával hozott utazásairól. Elterjedt a híre, és napról napra mind több vevő kereste fel, de ismerték a vámosok és a határrendőrök is. Freddie nem tudja pontosan, hogyan is történt, de az üzlet nem sokkal megismerkedésük után egyszerre leállt. Néhanapján Jagua említette ugyan, hogy elköltözik Onitsha városba, és az üzletasszonyok hercegnője lesz ott, sok tízezer font értékű áru felett rendelkezik majd. Freddie ezt nem is tartotta kizártnak, a rátermettsége mindenesetre meglett volna hozzá, de lassan rá kellett jönnie, hogy egyszerűen képtelen megválni Lagostól. Valami bűvölet ez, vagy ki tudja, mi. Tény és való, hogy már három éve nem járt áru után Ghanában. A Tropicana kiszívja minden erejét. Úgy lát-

szik, az asszonyoknak ahhoz a fajtájához tartozik, akik minduntalan szükségét érzik, hogy önmaguk előtt is bizonyítsák fiatalságukat, és ezért állandóan a férfiak figyelmének központjában kell maradniuk. Ha kimaradnak a társasági életből, ha nincsenek folyton ott, ahol az élet „zajlik", egyszeriben megfeledkeznek róluk, mintha nem is volnának... Ettől iszonyodik Jagua a leginkább...

— — — — — — — — — — — — — — — — -

Jagua Rozával a külváros felé tartott. A nyomorúságnál is nyomorúságosabb városrészbe. Hallott már a peremváros szörnyűségeiről, de még sohasem járt itt. A taxi legalább háromszor változtatott irányt, nyitott csatornaárok mellett haladtak el, majd egy bekerítetlen, hepehupás térség következett, ahol fehér sapkás-köpenyes emberek vették-adták a messze északról ide terelt jószágot. A kocsi végül egy fahídon döcögött át, s innen már gyalogosan kellett folytatniuk az utat; tízvalahány percig cipelték fejükön a holmijukat, és egyensúlyoztak az egyenetlen, poros talajon.

Amikor odaértek a bádoglemezekből tákolt piros-szürke viskóhoz, Jagua azonnal lerúgta cipőit. Roza havi két fontot fizetett ezért a nyomorúságos hajlékért. A szenny ellepett mindent körös-körül. A vékony falon behallatszott az imént elhagyott jószágpiac lármája.

„Itt maradhatsz velem, amíg valami jobb nem adódik", mondta Roza.

Jagua körülnézett a megalázó környezetben. Földes padló, minden lépés port vert fel rajta. Törött lábú, tuskóval alátámasztott ágy a szoba sarkában, szalmazsákjában zörgő, száraz fű, a rabok kaszálják a lóversenytéren. Roza, mint megannyi sorstársa, Lagosba érve rabja lett a városnak, képtelen volt szabadulni a nyomor bilincseiből. Ide jutott tehát ő is végül, ő, a „Jagua". Faluja jutott eszébe, őseinek egyszerű, ínséges élete, messze a várostól. Annak az életnek lassú üteme, csendje menynyivel vonzóbbnak tetszett most neki, mint ez a „szabadság", a fényes nagyváros szutykos peremén. Mivel vagyok én jobb náluknál? Megrohanták az érzések, gondolatok. Inkább Onitshában maradtam volna Fonso testvéremmel, bizonyára az üzletasszonyok hercegnője lehetett volna belőlem. Férjhez is mehettem volna Ofubara törzsfőnökhöz, hisz annyit forgolódott körülöttem! Tulajdonképpen, még mielőtt Lagosba jöttem volna, volt énnekem saját emberem, volt férjem... Igen, most őrá gondolt, a volt férjére, és visszaemlékezett egész életére. Alig hallotta Roza kérdését: „Paprikást készítsek ebédre, vagy rizses disznóhúst? Tudod, itt sok a disznó", tette hozzá kérkedőn.

„Értem", motyogta szórakozottan Jagua.

„Talán megmosdanál evés előtt? Ott a lavór!", szólalt meg újra Roza.

„Nem fontos", felelte Jagua, elkalandozó gondolataiba mélyedve.

„De azért enned kell valamit!", unszolta tovább a barátnője.

„Nem, nem kívánok semmit. Rosszkedvű vagyok, legjobb, ha magamra hagysz a gondolataimmal."

Roza megértően karolta át. „Miért keseregsz? Ezzel semmit sem változtatsz a helyzeten. Akár sírsz, akár nevetsz — egyre megy, ami történt, megtörtént. A jómadár meglépett. Örülhetsz, hogy az üldözőid nem értek utol, és nem esett semmi bántódásod. Legjobb, ha meghúzódsz itt nálam, amíg a por leülepszik egy kissé."

Jagua szótlanul vetkőzni kezdett. Haza kívánkozott Ogabuba. Krinamehbe is el kellene néznie, hátha Ofubara törzsfőnök kívánja még aszszonyának. Idős édesanyjára gondolt, és belefájdult az emlékezés... Lagos nekem teljes bukást hozott. Újra kell kezdenem mindent, az egész életet. De nem itt, Lagosban. Ha Fonso bátyám segít, Onitshában még sikerülhet a tervem, piaci kofák, üzletasszonyok hercegnője leszek...

Forró György fordítása

a szép keresése

afrika üzenetei

A Jagua Nana kapcsán

FORRÓ GYÖRGY

Afrika a hatvanas években sokak számára váratlanul, megkerülhetetlen erőként, figyelmet parancsolóan jelentkezett a nemzetközi életben. Az elmúlt másfél évtizedben negyven-valahány afrikai ország vívta ki önállóságát, szinte kivétel nélkül az el nem kötelezettség politikai elvei alapján, és azóta óriási lépésekkel haladnak előre, bizonyítják jelenlétüket a mai világban.

Ahhoz azonban, hogy mélyebben megértsük ezt a folyamatot, nem elégedhetünk meg a politikai, gazdasági stb. helyzet megismerésével. Afrika szívéig, szelleméig kell hatolnunk. Irodalmáról is szólnunk kell. Hisz nemcsak egy modern Afrika kialakulásának vagyunk a kortársai, hanem egy alig ismert, sokak által lebecsült, semmibe vett irodalom kibontakozásának, újjászületésének is. És ennek az ismeretlen, sajátos kultúrának, irodalomnak a megismerése nemcsak a nemzetközi megértést, közeledést teszi lehetővé, hanem egyúttal saját kultúránk gazdagodását is magával hozza.

Csupán gyér számú fordítás és nagyon kevés irodalomtörténeti, tudományos munka foglalkozik nyelvünkön az afrikai irodalommal. Más nehézségekről nem is szólva, az afrikai irodalom kutatása egy szinte leküzdhetetlen akadályba ütközik, s nem csoda, hogy a nagyszámú törzsi nyelv szóbeli és írott irodalmának feltárása, közvetlen ismerete már pusztán a fordítási nehézségek miatt is a szélesebb közönség számára zárt terület marad.

Az imént említett probléma miatt el kell egy kissé térnünk tárgyunktól, hogy megvilágítsuk az afrikai kultúra két fő jellegzetességét. Az afrikai nyelvekről és az afrikai írástudás történetéről kell röviden szólnunk.

A nyugati nyelvészek az afrikai nyelveket leginkább két nagy nyelvcsoportba sorolják: a „szudáni nyelvek" és a „bantu nyelvek" csoportjába. J. Greenberg amerikai nyelvész ezzel szemben hat fő nyelvcsoportot különböztet meg. Mindenesetre az afrikai nyelvek, illetve tájszólások

megkülönböztetése és csoportosítása rendkívül nehéz feladat, hiszen az egyes nyelveket csak kisszámú, néha alig pár száz főnyi törzs tagjai beszélik, más nyelvek pedig milliós népek anyanyelve. Koelle angol misszionárius már 1854-ben *Polyglotta Africana* című művében párhuzamos szótárt készített nem kevesebb, mint 160 afrikai nyelvből származó szavakkal és kifejezésekkel.

A hagyományos afrikai irodalom szóbeli, „orális" irodalom. Az egyik első európai forrásmű erről a területről 1828-ból származik, amikor is az angol Roger a mai Szenegál területén élő Wolof törzs regéit adta ki angol fordításban. Ezt követően a múlt század derekán számos más kutató is bemutatta több európai nyelven az afrikai hagyományos irodalmi műveket. Így például 268 twi nyelvű közmondás, azután pedig egy Timbuktu környékéről származó népmesegyűjtemény került fordításra.

Mindennek ellenére Nyugaton nagyon sokáig makacsul tartotta magát az a meggyőződés, hogy az afrikai népeknek nincs saját irodalmuk. Ehhez kapcsolódott az a jellegzetes európai „megfigyelés", hogy az afrikaiak teljesen közömbösen viszonyulnak a történelmükhöz és múltjuk kultúrájához. Jellemző, hogy még André Gide is afrikai utazásáról szóló naplójában figyelmen kívül hagyja az afrikai irodalmat, nem tartja érdemesnek, hogy akár egy szóval is említse. Ez a nyugati tévhit azon alapul, hogy az afrikai népek történelmük során nem alakították ki saját írásukat és csak az arab, illetve a latin írás átvételével vehette kezdetét az afrikai irodalom. Ez sem áll azonban, mert bizonyítást nyert, hogy egy bizonyos Forbes nevű angol tengerésztiszt már 1849-ben a mai Libéria területén találkozott az ún. „vai" szótagírással. A kameruni bamun törzs a múlt században képjelekből álló írást alkalmazott, amely fejlődése folyamán 466-ról 70-re csökkentette a jelek számát, és a kezdeti piktografikus írásjelek többsége fonetikussá alakult át. Ismeretes továbbá a nigériai Ibo törzs ideografikus írása, ami mind arra mutat, hogy Afrika kultúrtörténetének ez a fejezete is mélyebb és alaposabb kutatásra vár. Mindazonáltal tény marad, hogy az írásbeliség a múltban nehezen verhetett gyökeret Afrika területén. Ez a hatalmas terület nagyobbára kőszegény, a fakéregre vagy bőrre írt jelek pedig rövid idő alatt áldozatául esnek a trópikus klíma romboló hatásának.

Az afrikai népek érzésvilága, vallása, történelmi tudata azonban nem tűnt el maradék nélkül. A gondolatközlés hagyományos afrikai módja, a szájhagyomány gondoskodott róla, hogy megőrizze ezeket a kincseket. Sőt, még az információközlés igen hatékony és gyors, bár első pillantásra primitívnek tetsző módjáról is gondoskodott. Az ún. „dobnyelvre" gondolunk, amelyről Keszthelyi Tibor megállapítja, hogy „a híradástechnika legnagyszerűbb vívmányai közé tartozik". Időszerű kifejezéssel élve, az események és irodalmi alkotások ilyen tömegesen alkalmazható és demokratikus jellegű közlésmódja a nyugati civilizációban egyedül csak a rádió bevezetésével vált lehetővé.

Az afrikai népek, mint mondtuk, későn ismerték meg a szorosan vett írástudást, az arab és jóval később a latin ábécé révén. Az arab írás, habár már a középkorban ismeretes volt Afrikában, pl. az akkori Mali birodalomban, nem terjedt el nagyobb mértékben, csak egy vékony társadalmi réteg kiváltsága maradt napjainkig. Az afrikai nyelvek voltaképpen a XIX. századtól kezdve, a latin ábécé révén jutottak és jutnak el

az írásbeliség szintjére. Ezen belül is csak néhány afrikai nyelv fejlesztette ki írott irodalmát. A mintegy 700—800-ra becsült nyelv és tájszólás közül alig 30-40 rendelkezik írott irodalmi kifejezéssel. „Az angol, a francia és a portugál még ma is az afrikai irodalom latinja", írja erről Keszthelyi Tibor *Az afrikai irodalom kialakulása és fejlődése napjainkig* c. művében, amelyre eddigi gondolatmenetünkben is támaszkodtunk.

Idézzük itt dr. Azikiwe, Nigéria első elnöke magvas és tömör megfogalmazását: „Irodalmunk fiatal, hisz fiatalok írják, és voltaképpen azon második tollforgató nemzedékhez tartoznak, amely immár egy közös nyelv lehetőségeivel rendelkezik. Egyúttal azonban öreg is, mivel sok sajátos művelődési hagyományunk sokkal öregebb, mint angol nyelvtudásunk, sőt minden írásos emléknél is korábbi időkből származik. Éppen ezért angol nyelvű irodalmunknak sohasem szabad megfeledkeznie eredetéről, ápolnia kell kapcsolatait a hausza, ibo, yoruba, benin, efik, ijaw és más ősi nyelvekkel. Irodalmunk sokfélesége gazdagítja egységünket."

Ezek után azonban fel kell tennünk a kérdést: mit értsünk hát korunk afrikai irodalmán? Mindjárt leszögezhetjük, hogy elsősorban az ún. néger, vagyis a „fekete Afrika" országaiban élő vagy onnan származó szerzők műveit sorolhatjuk ide. Tehát ez a fogalom nem ölelheti fel sem az afrikai kontinensen található arab országok, sem a dél-afrikai angolok vagy búrok irodalmát, sem más kontinensekről ide került szerzők afrikai vonatkozású alkotásait.

Egységes afrikai irodalom? Ilyesmi nincs, mint ahogy nehéz volna egységes európai irodalomról is szólni. Az afrikai irodalom is az egyes afrikai nemzeti irodalmak összességét jelenti. Persze, erősen kifejezett közös és sajátosan afrikai jegyei is vannak. Ezt annál fontosabb megállapítani, mivel Afrikában ritkán esnek egybe az etnikai és országhatárok. A függetlenné vált országok az egykori gyarmati területi felosztást örökölték, és az országhatárok sokszor más-más nemű népcsoportokat egyesítenek, és azonos nemű népcsoportokat választanak szét. Másrészt az irodalmi élet mai szakaszában a gyarmaturalomtól örökölt nyelv, társadalmi és oktatási rend stb. meg a helyi afrikai társadalmi tényezők sajátos keverékének a tükre. De nem osztályozható az afrikai irodalom országok szerint azért sem, mert a ma működő irodalmárok első nemzedéke még a gyarmati korban nőtt fel, és az önállóságért vívott harc hagyományait ápolva, elsősorban afrikainak tartja magát. Az afrikai közösségérzés a politikai síkon túl az irodalom területén is nagymértékben érvényesül, így pl. a „negritude" irodalmi irányzata érthetően átlépi az adott közigazgatási, sőt etnikai határokat is. Ám az afrikai írók második nemzedéke, amely szintén nyugati iskolákban, egyetemeken vagy afrikai területen ugyan, de külföldi mintára működő intézményekben nevelkedett, irodalmi tevékenységében szintén nem nyújthatja még a nemzeti sajátosságok önálló képét. Ez az irodalom tehát a kozmopolita, pánafrikai és helyi-törzsi társadalmi viszonyok, befolyások sajátos keveréke.

Azonkívül még mindig az európai nyelvek fogságában van, mert a művek jó része ezeken a nyelveken jelenik meg. Ennek ellenére a „fekete Afrika" irodalma az utóbbi évtizedben hatalmas fejlődésen ment át. A több mint 500 szerző 800-nál több önálló kiadványát tartják számon. Csupán a nigériai irodalomban 46 regény született, ezért is esett válasz-

tásunk nigériai íróra, amikor az afrikai irodalomból akartunk ízelítőt nyújtani. A mennyiségi tényezőn kívül más okokból is tanulságos lehet a nigériai irodalom közelebbi vizsgálata. Ez az irodalom ugyanis sokszor szinte laboratóriumi egzaktsággal mutatja fel az afrikai társadalmak ellentmondásait, belső forrongását, amelyet számos intellektuális, etikai, lelkiismereti dilemma is feszít. A legtöbb fiatal afrikai országban ugyanis az önállóság első éveiben egy aránylag vékony elit csoport került hatalomra, amelynek egy részét nevelésénél fogva erős szálak fűzik a volt gyarmati hatalmakhoz, és csak nehezen szabadul az ún. „tribalizmus" és a mindenhonnan leselkedő korrupció kísértéseitől. Ilyen körülmények között sokszor csak fájdalmasan, lépésről lépésre tör utat a nemzeti önállóság, az afrikai öntudat. Az uralkodó réteget már az európai nyelvek ismeretének ténye is elválasztja a szövegektől, s ez a réteg persze nehezen tud ellentállni az új gyarmati törekvéseknek, amelyek a kultúra, a politika, a tudomány, a gazdasági prosperitás rendszerébe való bekapcsolódás lehetőségét kínálja, természetesen a nyugati asszimiláció veszélyével párosulva. Az irodalmár tehát keresztúton áll: ha törzsi nyelvén szólal meg, népe túlnyomóan írástudatlan tömegeihez nem tud hozzáférkőzni — szűk közönségre van kárhoztatva, és ez lehetetlenné teszi irodalmi és társadalmi érvényesülését. Ha pedig angolul vagy más európai nyelven szólal meg műveiben, megint csak egy vékony rétegre, az europaizált, sokszor sznob városi elitre van utalva, annak ízlését kell szolgálnia, elveszíti népével a közvetlen irodalmi érintkezést.

Mindezek a problémák jelen vannak a nigériai írók műveiben, elsősorban a regényekben és elbeszélésekben. Ezek az alkotások többnyire angol nyelven látnak napvilágot, illetve egy sajátságos angol—afrikai keveréknyelven, az ún. „pidgin english" nyelven, amelyen a volt gyarmatok városlakói beszélnek. Ez a „pidgin english" főleg a hangulatfestő párbeszédekben és monológokban érvényesül.

Ez az elbeszélő irodalom híven tükrözi a városokba tóduló, a viszonylagos biztonságot jelentő törzsi körülményekből kiszakított tömegek sorsát, egzisztenciális, szerelmi, politikai stb. gondjait, problémáit. Az írók fő témaforrása a küszködő ember, a családi élet bonyodalmai, a bűnös és kiszámíthatatlan, de ellenállhatatlan vonzóerővel rendelkező város „veszélyes élete". Az újgazdagok, a gyors sikerre törekvők sokszor tragikusan végződő kísérletei bő anyagot szolgáltatnak az írói törekvéseknek. A civilizáció, a hatalom és a társadalmi érvényesülés számos külső jele lázas ambíciókat kelt a városba tóduló tömegekben. Sokan a tanulásban, méghozzá legfelső fokon: külföldön, mások problematikus politikai kombinációkban, egyesek a még problematikusabb, bűnüggyel határos üzleti ténykedésben keresik érvényesülésük útját. A prostitúció, a kényelmes élet csalóka lehetőségeivel vonzza a városba kerülő lányok százait. Nem könnyű ebben a kusza, forrongó társadalmi környezetben, eszmék és téveszmék sokaságában meglelni és felmutatni a fejlődés egészséges erőit. Ezért az írók nagy része is inkább statikusan tárja az olvasó elé az afrikai, a nigériai város képét, hőseik egyszer s mindenkor adott változatlan figurák, irodalmi klisék.

Cyprian Odiatu Duaka Ekwensi az íróknak ebből a csoportjából küzdötte fel magát termékeny és külföldön is ismert alkotóvá. A kelet-nigériai Ibo törzsből származik, de Észak-Nigériában született, és a nyugat-

nigériai Ibadan városban kezdte meg iskolai tanulmányait, melyeket később Ghanában és Angliában folytatott. Így tehát széles körű ismeretekre tett szert. Hazatérte után a lagosi rádió munkatársa lett, majd kormánytisztséget is vállalt.

Ekwensi eddig fél tucat regénnyel és számos elbeszéléssel jelentkezett az irodalmi életben. Műveiben először a hagyományos afrikai életmód szuggesztív képeire figyeltek fel. Így nagy sikert aratott a nomád Fulani törzs életéből kerekített kalandos, cselekménybő meséje. Ekwensi azonban elsősorban a nagyváros írója. Kibontakozó társadalmának visszásságait eleveníti meg, és veti alá bírálatának: az urbanizációval bekövetkezett súlyos lakáskörülményeket, a korrupciót, a közrend hiányát. Kritikai realizmusába romantikus elemek is vegyülnek, egyes műveiben nem mentes a happy end-megoldástól sem. Stílusát eleven, kissé zsurnalisztikus, de érdekes, ügyes, gyorsan pergő meseszövés jellemzi. Az afrikai elit diktálta életmódról a tömegízléshez alkalmazkodva mond véleményt. A városi életről írt két könyve a *Városlakók* és a *Jagua Nana* dokumentumértékű alkotás. Éppen ez a dokumentumszerű hűség, a részletes valóságábrázolás Ekwensi alkotásainak fő értéke. Ha nem is nyújt teljes társadalmi keresztmetszetet, elénk tárja a városiasodó élet képét, de nemigen különbözteti meg az új társadalom vajúdását a régiből megmaradt, rothadásnak indult tünetektől. Ekwensi alapszíne: a sötét, az élet világosabb oldalait szinte csak azért festi, hogy még jobban kidomborítsa az árnyék, a sötétség társadalmi mélységeit.

Jagua Nana c. regénye 1961-ben jelent meg. Hősnője egy öregedő afrikai szépség, aki a fővárosban, Lagosban társadalmi sikerre törekszik — képzettség híján szépsége, női tehetsége révén. Az éjjeli mulatók „előkelőbb" prostituáltjainak életét folytatja. Jóval fiatalabb szerelmese, Freddie, a tanító, a siker lehetőségeinek egészen más tájait kutatja, Angliában akar jogi tanulmányokat folytatni. Jagua anyagilag segíti abban a reményben, hogy ha majd tanulmányainak befejezése után hazatér, feleségül veszi. A terv azonban megbukik, Freddie-t az élet messze sodorja — Jaguánál fiatalabb felesége oldalán egy politikai vetélkedésből adódó harcban megölik. Jagua pedig reménytelenül süllyed lefelé a lejtőn. Orgazdálkodással próbálkozik, városperemi nyomortanyájára csábítja szerelmi vendégeit. Végül elhagyja a fővárost, hogy egy kisebb, vidéki helyen kofáskodással próbáljon szerencsét — ahogyan sok évvel előbb lagosi életét kezdte.

AFRIKAI SZERZŐK ÖNÁLLÓ KIADVÁNYAINAK SZÁMA

(Keszthelyi Tibor adataiból összevont táblázat)

Európai nyelvek:

	1573—1946	1947—1959	1960—1969	Összesen
1. Angol	108	142	351	601
2. Francia	28	117	143	288
3. Portugál	26	25	48	99
4. Latin	5	—	—	5
5. Német	2	—	1	3
6. Holland	1	—	—	1
7. Spanyol	—	1	—	1
	170	285	543	998

Afrikai nyelvek:

1. Xhosza	28	29	25	82
2. Szoto	18	29	43	90
3. Zulu	14	19	28	61
4. Fanti	4	—	—	4
5. Twi	3	23	10	36
6. Szuaheli (Swahili)	3	13	11	27
7. Pedi	1	5	43	49
8. Hova	1	3	—	4
9. Hausza	1	8	3	12
10. Ganda	1	8	5	14
11. Éve	1	8	1	10
12. Yoruba	—	21	19	40
13. Nyamdzsa	—	15	12	27
14. Sona	—	9	10	19
15. Bemba	—	9	13	22
16. Venda	—	7	11	18
17. Lozi	—	6	5	11
18. Csvana	—	6	19	25
19. Ndebele	—	5	3	8
20. Tumbuka	—	4	2	6
21. Conga	—	4	10	14
22. Gá	—	3	1	4
23. Tonga	—	3	1	4
24. Luvale	—	3	1	4
25. Aqupena	—	2	1	3
26. Nzema	—	2	—	2
27. Afrikaans	—	2	—	2
28. Ruanda	—	2	—	2
EGYEB NYELVEK	7	5	3	15
Afrikai nyelvek ÖSSZESEN:	32	253	280	615
ÖSSZESEN EURÓPAI ÉS AFRIKAI NYELVEKEN:	252	538	823	1613

a palackposta érkezése (II.)

Újabb jegyzetek Sinkó Ervin nehéz honfoglalásáról

BOSNYÁK ISTVÁN

A *Híd* szeptemberi számában, a sinkói életmű visszhangjával és „irodalomtopográfiájával" foglalkozó filológiai cikkünkben annak a reménynek adtunk hangot, hogy ez az életmű egy új reneszánsz előtt áll. Időközben néhány újabb — hazai és külföldi — palackposta érkezett, számunkra szintén azt tanúsítva, hogy a szóban forgó remény nemcsak szubjektív vágy, hanem *reális* lehetőség is egyszersmind.

Említett közleményünkben ugyanakkor hangot adtunk annak a meggyőződésnek is, hogy a sinkói életmű küszöbönálló reneszánszát *elsősorban* a benne rejlő *gondolatiság*, pontosabban: annak történelmi relevanciája és időszerűsége teszi egyre elodázhatatlanabbá. Az újabb palackposták, úgy tűnik, ezt a meggyőződésünket is alátámasztják, ugyanis kisebb vagy nagyobb bizonyítóapparátussal, de kivétel nélkül kitérnek a sinkói gondolat életességére is.

Másrészt, az újabb reagálások — akárcsak a régebbiek — a sinkói életmű adekvát gondolati/eszmei értékelése mellett az életmű *irodalmi* értékelését (és újraértékelését) is sürgetik.

Jegyzetünknek, mindebből következően, hármas feladata van: összegezni az életmű szellemi tartalmára vonatkozó újabb véleményeket; áttekinteni az opus irodalmi értékeléseit; vázolni azokat a módszertani kérdéseket, amelyeket az életmű ilyen jellegű értékelése vet föl. Az első teendő folytatásos jellegű, ti. csupán arra hivatott, hogy kiegészítse az előző közleményünkben már számba vett eszmei értékeléseket; a második feladat visszatekintést is föltételez, mivel a korábbi palackpostákból annak idején nem emeltük ki az életmű irodalmi értékeléseit; s végül, az utolsó teendő is csupán anticipálásra hivatott, s nem problémalezárásra: nem az „utolsó szót" akarjuk kimondani a Sinkó-életmű irodalmi értékelésében, hanem — jobbára — csak az elsőt: a módszertanit...

1.

A sinkói életmű gondolati relevanciájáról Tamás Gáspár Miklós adott elsőként újabb értékelést, Bretter György Sinkó-gyűjteménye kapcsán (Sinkó Ervin: *Don Quijote útjai.* Válogatta, az előszót írta és jegyzetekkel ellátta Bretter György. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest 1975), a romániai *A Hét*ben (Az utópia kockázata. *A Hét,* 1975. szept. 5.). A jelzett gyűjteményt vizsgálva szerzőnk elsődlegesen gondolkodónak, „műfaj és szakma nélküli kérdezőnek" minősíti Sinkót, s gondolatiságának etikai tartalmáról, moralizmusának és utópizmusának összefüggéséről ad — igen lényeges — jellemzést. „Mi az, hogy moralista?" — kérdi e kritikai esszé írója, s válaszában mindvégig a *Don Quijote útjai*ban közölt dokumentumokhoz tartja magát, nem különül el tőlük, rájuk variál, s ily módon lesz adekvát, tárgyával megegyező a felelete: „Moralista az az ember, akinek szakmája a hétköznapok cselekedetein érzett aggály, aki nem a technikai célszerűség szemszögéből vizsgálja az életet, de azért azt vizsgálja, eszméiben hisz — miben hinne? —, de látja, amit lát, és oda is néz. (...) Hinni az utópiában annyit jelent, mint föltételezni magunkról a történelem lehetséges irányának ismeretét. A moralista, ha az immanenciában is cselekszik, hisz kénytelen vele, nem ott gondolkozik, hanem a transzcendenciában. Hinni az utópiában annyi, mint a morális szemléletet erkölcsös akarássá változtatni, pontosabban egy bizonyos politikai irányba mutató akarást erkölcsileg megszentelni, az erkölcsi meditáció helyzeti energiáját morális lázadássá változtatni, az erkölcsi szemlélődést és összpontosítást fegyverként használni. Hinni az utópiában nem a moralista dolga. A moralista egyetlen utópiája az, hogy erkölcsi szemlélete kívül van a »világ így megyen« alpári immanenciáján, hogy *valahonnan* nézi azt, amit néz — ebben pedig nem kell hinni sem, ez evidencia, ez — ahogy Wittgenstein mondja — *megmutatkozik.* (...) Azt mondtam, hogy a moralista nem hihet az utópiájában, mert nincs rá az ész előtt megálló bizonyítéka, de hogy — lévén szakmája a hétköznapok immanenciája — a transzcendenciában gondolkozik. De ha mindenkinek van, néki mi más lehet utópiája, mint a transzcendencia maga? Sinkó Ervin egész életműve arra épül, hogy számára utópia és transzcendencia egy és ugyanaz." Szerzőnk az így értelmezett gondolati opus legjelentősebb alkotásának a nagy önéletrajzi esszét és a sztalinizmus fenoménjét demisztifikáló, naplójegyzetekre alapuló emlékiratot tartja: „... Sinkó Ervin legfontosabb művei a *Szemben a bíróval* és az *Egy regény regénye.* Ez a két mű dokumentum. *Csak* dokumentum. Olyan szöveg, amin a történelem lancettája már elvégezte a műtétet, amitől a műnek nincs többé függőleges dimenziója. A történelemben, de az utópia nevében s jegyében leélt élet — *ha* az utópia, a tett igaz volt — irodalom és forma nélkül is fölfelé tör, a kétséges magasba." Az *Egy regény regénye* szellemi relevanciájához aztán szerzőnk még hozzáadja: „Az immanenciát éppen az teszi tökéletessé, ha legyőzték. Ha megszabadul a »világ így megyen« alpáriságától. Ha finom, kerek, megedzett: sátáni. Ha a gonosz olyan, mint Bloch legutóbbi nyilatkozatának (a *Die Zeit*ben) a címe mondja: *Das kostümierte Böse,* a jelmezes gonosz. Erről szól az *Egy regény regénye,* ennek a cizellált gonosznak a forradalmi fölrobbantása, Sinkó Ervin, a szegény próféta, utolsó váteszi átka." Kritikai esszéjének bevezetőjében szerzőnk ezt írja: „Kijelentésemet: Sinkó Ervin életműve a

19-es emigráció egyik legjelentékenyebb műve (az *Ideologie und Utopie*, a *Geschichte und Klassenbewusstsein*, a *Great Transformation* azért játszott szerepet a világ kultúrájában, mert világnyelven jelentek meg...), továbbá, hogy ez az életmű európai jelentőségű, tehát gondjaink föl- és megoldásához szükség van rá — lehet készpénznek venni, s lehet legyinteni fölötte, ki hogy akarja." Nos, annak alapján, *amit* és *ahogy* a szerző megragad a sinkói gondolatból, aligha lehet — legyinteni!

Sükösd Mihály a *Valóság* novemberi számában közöl átfogó Sinkó-tanulmányt (Sinkó Ervin: értelmiségi a forradalomban, forradalom az értelmiségiben. *Valóság*, 1975/11.), s benne külön fejezetet szentel a gondolkodó Sinkó jellemzésére. Eközben két alapfogalmat használ: messianizmus és marxizmus. A marxista gondolat gyökereit szerzőnk a részletes szövegvizsgálat nélkül is valószínűnek talált Sinkó-lektűrökben látja; szerinte Sinkó marxista képzettsége mindenekelőtt *A tőké*re, a *Bevezetés a politikai gazdaságtan bírálatába* c. műre a Feuerbach-tézisekre s általában az érett Marx műveire, valamint Engels ismertebb tanulmányaira, Lenin 1919 körüli cikkeire és az *Állam és forradalom*ra alapozódott. Sükösd fontosságot tulajdonít a jelenlegit megelőző cikkünkben is kiemelt életrajzi ténynek, hogy Sinkó 1935-ben az akkoriban felfedezett *Gazdasági-filozófiai kéziratok*at is olvasta, méghozzá, ahogy maga írta moszkvai naplójában: lenyűgöző lektűrként, azonban Sükösd szerint a fiatal Marx alapszövege korántsem alakította át Sinkó világlátását olyan mértékben, mint pl. Lukács Györgyét. Sinkó marxista képzettségével kapcsolatban szerzőnk hangsúlyozza, hogy módszeres gondolkodó volt ugyan, de nem szakfilozófus, és marxista ismeretanyagát „elvileg eklektikusan, gyakorlatilag célirányosan társította másfajta olvasmányaival". Nem kevésbé jelentős, hogy az ilyen alapzatú sinkói képzettséget Sükösd a leninizmus irányába tágítja. „Marxista volt; szabatosan: marxista—leninista" — állapítja meg Sinkóról a jelzett fejezetben, s ezt megelőzően konkretizálja is, miben látja az ő tartós kötődését a leninizmushoz: „Sinkó Ervin korai eszmélése óta a világ gyakorlati átalakítását gondolta el létezése alapvető céljául, s haláláig ennek a forradalmi tevékenységnek az értelmiségi közkatonája maradt. (...) Sinkó leninista lett 1917-ben, a bukovinai fronton, elvi előkészületek nélkül, abban a patetikus percben, amikor az őt átölelő, rongyos-mocskos orosz katona szájából először hallotta Lenin nevét. Leninista maradt haláláig: költői-filozófiai látomása a világról ragaszkodott a példához, amelyet Lenin a fiatal Szovjetunióra és a nemzetközi szocializmusra hagyott. Sinkó leninizmusa végleges volt, de nem töretlen és nem folyamatos; a gyakorlati szerepet felbarázdálta és az írásos életműben megjelent mindaz, ami a Lenin utáni nemzetközi munkásmozgalom fél évszázadában igazságnak és tévedésnek, győzelemnek és vereségnek számított." Mint *értelmiségi* leninistának, Sükösd különleges helyet és szerepet jelöl ki Sinkónak a nemzetközi író-kortársak között, akik a forradalom veresége, illetve az általuk másként elképzelt győzelem után elfordultak a mozgalomtól és vagy hangos antikommunisták, vagy hallgatag kiábrándultak lettek (Malraux, Silone, Orwel, Koestler, R. Wright). Velük szemben szerzőnk a sinkói pozíció egyediségét domborítja ki: „rá hasonlító társak nélkül, szinte egyes-egyedül áll a XX. század értelmiségi forradalmárainak arcképcsarnokában. Mondtuk, hogy haláláig leninista maradt; létezéséhez a renegátság árnyéka

sem fért; a forradalmár hű maradt, közben, belül, az értelmiségi folyvást kételkedett. Szerepe azért különleges, mert Sinkó — krisztiánus korszakának néhány évét leszámítva — soha, sorsa mélypontjain sem lépett ki a mozgalomból: belülálló volt, különvéleménnyel. Esze, képzettsége, racionalizmusa mellett és ellenére hivő volt és maradt, létezését a hit és a hitben való kételkedés együttes állapotába ágyazta."

Az értelmiségi-forradalmári hitnek egy sajátos válfajában, a messianizmusban látja Sükösd a gondolkodó Sinkó másik alapvető jellemzőjét. „A XX. századi munkásmozgalomba került értelmiségi forradalmár messianizmusát talán az ő pályája és műve érzékelteti a legteljesebben" — állapítja meg, miközben a messianizmust nemzedéki jellegzetességgé általánosítja s a XX. századi magyar eszmetörténetben különösen Lukács György világlátásában tulajdonít neki különös jelentőséget. Magát a messianizmus fogalmát is Lukácsból értelmezi, ti. a „vallásos ateizmus" egyik változatának tartja — „Ahogy a vallásos hivő Krisztus eljövetelét, úgy várja a messianisztikus forradalmár a Forradalmat" —, azonban hangsúlyozza, hogy az idős Lukács igen szigorúan ítélte meg saját ifjúkori „marxista üdvtanát", vele szemben viszont „Sinkó sosem bírálta felül messianizmusát. Alapeleme volt, mint a levegő. Messianisztikus hitét folyvást iróniával és önirónával keretezte, de szabadulni tőle nem tudott, nem akart". Sükösd abban látja a messianisztikus forradalmári hit lehetséges buktatóit, hogy igézetében a történelemcsinálás materiális tényezőinél fontosabbnak bizonyul az erkölcsi *kell* változtatni képes hatalma; hogy e hit megszállottjai pusztán *érzelmileg*, a racionális, értelmi analízis kikapcsolásával viszonyulnak forradalmi vágyképükhöz; hogy az érzelmi beállítottság könnyen átválthat a messianizmus teljes ellentétébe, az „önfelfaló kiábrándultságba". A tanulmány írója aztán épp abban sejteti — bár explicite nem hangsúlyozza — a sinkói messianizmus sajátosságát, egyediségét, bizonyos személyi többletét, hogy a pusztán-érzelmi túlfűtöttséget racionális elemekkel ellenpontozza. „Hit és kétely, rajongás és irónia: ikertestvérek Sinkó Ervin életútján, az életmű minden darabjában" — írja Sükösd, majd még egyértelműbben utal a sinkói messianizmus személyi többletére: „Sinkó Ervin — marxistaként, ateistaként — »magáévá élte«, gyakorlati íróságának szolgálatába állította a »transzcendenciából« mindazt, amit hasznosíthatott. Kipárolta, önmagához hasonlította, amire önmaga *racionalizált hitéhez* (kiem. B. I.) szüksége lehetett."

Bányai János kritikája a Bretter György gondozásában megjelent *Don Quijote útjai*ról (A gondolkodó drámája. *Magyar Szó*, 1975. okt. 11.) szintén kitér a gondolkodó Sinkó értékelésére. Legfontosabb ilyen jellegű megállapításainak azok tűnnek, amelyek az ifjú-sinkói gondolat történelembe-ágyazottságát és korszinten való intenzív megnyilvánulását domborítják ki. „Közvetlenül a történelemből fakadnak ezek a kérdések, nem a gondolkodás absztrakciói" — állapítja meg Bányai, majd így részletezi e találó megállapítását: „A konkrét történelem konkrét kérdéseire válaszol tehát Sinkó Ervin, amikor — szemben a bíróval — saját létét érzi problematikusnak. (...) A démonok ellen (korának jobb- és baloldali démonai ellen, B. I.) a gondolkodó — az esszé- és tanulmányíró — saját egyéniségének drámájával lép fel hatékonyan és teljes odaadással..."

Lévay Endre recenziója a *Don Quijote útjai*ról (Egy szellemi talaj fel-

fedezése. *Üzenet,* 1975/11.) nem fejti ki, csak pusztán sejteti, hogy szerzője ma is időszerűnek érzi az ifjú-sinkói gondolatot: „a bennünk égő kérdésre nem is egy-két mondatából megkaptuk az őszinte emberi választ."

Bányai János egyik újabb recenziója (Az élet mint műalkotás. *Magyar Szó,* 1975. okt. 18.) a sinkói gondolatnak immár nem az általános-filozófiai, illetve társadalom-ontológiai elemét, hanem az esztétikait minősíti. S noha bevezetőnkben azt ígértük, hogy a legújabb palackpostáknak az életmű *szellemi* tartalmaira vonatkozó megállapításait összegezve nem térünk vissza az előbbiekre, itt mégis indokoltnak látszik egy visszatekintő digresszió.

Mint előző cikkünkben egy más vonatkozásban: a sinkói életműnek a horvát irodalomhoz való, kétoldalúan termékeny kötődése kapcsán már utaltunk is rá, Marijan Matković abban látja a sinkói esztétikai gondolat jelentőségét, hogy a felszabadulás utáni horvát irodalom két évtizedében (1946—1966) Miroslav Krleža tanulmányirodalma mellett neki jutott a legjelentősebb szerep a baloldali esszéirodalom gondolati alapjainak kiszélesítésében, az esztétikai dogmák, fétisek és tabuk elleni harcban. (Vö.: Marijan Matković: Sinkó Ervin, a csodálatos kiránduló kirándulása. *Új Symposion,* 1968/44., valamint, részleteiben: *Szomszédság és közösség.* Délszláv—magyar irodalmi kapcsolatok. Bp. Akadémiai Kiadó 1972.) Méliusz József ezzel szemben egyrészt a romániai és csehszlovákiai magyar irodalom felől közelített Sinkó magánesztétikájának értékeléséhez, Gaál Gábor és Fábry Zoltán cselekvésesztétikájával rokonítva azt, másrészt viszont általános jelentőséget, s ezen belül bizonyos anticipáló szerepet is tulajdonított a sinkói művészetszemléletnek: „nem egy gondolatot anticipál, amin később Hans Mayer, Ernst Fischer, Garaudy, Sartre töprreng, s még jóval előttük izgatta József Attila és Brecht esztétikai eszméletét..." (Vö.: Méliusz József: Sinkó Ervintől búcsúzva. *Híd,* 1968/3., valamint: M. J.: *Az új hagyományért.* Irodalmi Könyvkiadó, Bukarest 1969) Itt említjük meg, hogy Méliusz József ezen megállapítása csakhamar gyakorlati igazolást is nyert, ti. Sinkó egyik esztétikai tanulmánya 1970-ben bekerült a *Marxistische Literaturkritik* című, a Bad Homburg-i Athenaum Verlagnál megjelent antológiába, F. Mehring, G. V. Plehanov, Ch. Caudwell, R. Weimman, J. Kott, E. Fischer, Lukács György, B. Brecht, L. Goldmann és mások tanulmánya mellé. Végül, digressziónk záradékaként, Bretter György értékelésére kell visszautalnunk. Ő az ifjú Sinkó esztétikai hitvallását minősíti, miközben a húszas évek végének marxista avantgarde-értékelésében rokonságot mutat ki a Lukács György-i és sinkói álláspont között, ugyanakkor pedig el is határolja e két esztétikai szemléletet, mondván, Sinkót elsődlegesen a társadalom-ontológiai kérdések foglalkoztatták az esztétika terén is, s nem a tisztán-esztétikaiak. Ez utóbbi szempontból Bretter „igazán fontos, kultúránk egésze számára alapvető jelentőségű" Sinkó-tanulmánynak minősíti az egyén esztétikai kiútkeresését taglaló Dosztojevszkij-esszét.

Ezen előzetes minősítések fényében aztán különös súlyt kap s nem szorul kommentárra Bányai János idézett, második kritikájának következő megállapítása: „A jugoszláviai magyar irodalom felszabadulás utáni alakulására és fejlődésére, az ez időben kialakult és ma is érvényben levő irodalmi szemléletre — líraelméletünkre, kritikánkra, irodalomtörténetünkre — Sinkó Ervin *munkássága,* művei elsősorban, de közvetlen

részvétele is meghatározó hatást tett. Aligha lehet manapság irodalmi gondolkodásunkról ennek a hatásnak számba vétele nélkül szólni, hiszen számtalan, napról napra visszatérő, Sinkó irodalmi tevékenységében már felismert témája van irodalmi tudatunknak. Az olyan témák, mint költészet és forradalom, élet és műalkotás, tükrözés és kreáció, irodalmi hagyomány és kritika, világnézet és esztétikum, tartalom és forma stb. — valójában a marxista irodalomtudomány mindig időszerű problémái — az ő műveiben és munkásságában, ha gyakran továbbgondolásra és átértékelésre késztető formában is, de jelen vannak, s éppen ezért Sinkó életműve irodalmunk számára el nem múlóan aktuális kérdés."

Itt említjük meg, hogy Bálint István recenziója (Egy vázlat, amelyből nem lesz portré. *Üzenet*, 1975/11.) a sinkói gondolat legjelentősebb történelmi érdemének azt tartja, hogy hatással volt a sztálini dogmatizmus és annak keretében a szocialista realizmussal kapcsolatos dogmák jugoszláviai leküzdésére.

Legvégül, a legújabb palackposták eszmei és művészetszemléleseinek sommázása nem lenne teljes, ha nem említenénk föl azt is, hogy glosszáink rovása közben, a budapesti *Valóság*, a bukaresti *Don Quijote útjai* és az újvidéki *Dolgozók* után, a zágrábi *Oko* is közölni kezdte a sinkói gondolati útkeresés egyik legfontosabb dokumentumát, a palackposták hullámát elindító *Szemben a bíróval* c. önéletrajzi esszét, mégpedig avval az igen fontos szerkesztőségi megjegyzéssel, hogy egyik legjelentősebb (jugoszláviai) irodalmárunk és forradalmárunk 40 évvel ezelőtt írt művéről van szó, s dr. Predrag Matvejević kísérőjegyzetének azon ígéretes tételével, hogy talán épp e szöveg megjelentetése fog majd emlékeztetni a Sinkó Ervin életműve — s külön a háborús naplója — iránti adósságra... (Vö.: Ervin Šinko: Pred licem suca. *Oko*, 1975. nov. 27—dec. 11.)

2.

Amint már jeleztük is bevezetőnkben, a legújabb palackposták az életmű eszmei és művészetszemléleti értékelése mellett az irodalmi értékelést is sürgetik. Jobbára oly módon, hogy a sinkói opus szépirodalmi részével vagy annak egy-egy részművével kapcsolatban irodalmi értékelést is adnak, s eközben — adekvát és inadekvát ítéleteikkel egyaránt — *hallgatólagosan* szorgalmazzák az alapos és rendszeres irodalmi fölmérést, másrészt pedig *explicite* kinyilvánított igénnyel is e feladatra hívják föl a figyelmet. (A legerélyesebb ilyen szempontból Bányai Jánosnak Az élet mint alkotás c. kritikája, amely „Sinkó irodalmának, *költészetének mint költészetnek* alapos elemzését" szorgalmazza, valamint Sükösd Mihály tanulmánya, amely „kegyeletmentes" — a sinkói életmű esztétikai teherbírásának megfelelő! — szigorral hirdeti: „Régóta sejtjük és Sinkó Ervin kedvéért sem másítjuk meg az egyszerű igazságot: minden írásos mű, minden életmű annyit ér, amennyit puszta szövegszerűsége a mindenkori olvasónak közvetít. A bármilyen fontos meghatározó körülmények csak értelmezik a művet. Végül is az számít, amit a kezünkben tartunk, olvashatunk, végleges üzenetként.")

Az irodalmi értékelés szándéka — és megvalósulása — jelen volt már a Sinkó halálát követő első jelentős palackpostákban, Marijan Matković és Méliusz József átfogó tanulmányában is.

Az előbbi szerző Sinkó szépíróságának egészét minősíti. Abból indul ki, hogy a sinkói életműben műfajra való tekintet nélkül állandóan együtt van a moralista, a marxista forradalmár és a költő, s alkotóegyéniségének e hármassága olykor előnyévé, olykor meg hátrányává válik a szépíró Sinkónak: „Amikor műveiben a hitszónok, az értelmiségi prédikátor jut szóhoz, s ez nem ritka eset, akkor mondatai elnehezülnek, ellottyadnak, sorakoznak megfontolt, bölcs, mindentudó feleletek, amelyek teljesen eltakarják, láthatatlanná teszik az eleven, véres, örökké kíváncsi költői kérdések nyugtalan villanásait. (...) Sinkó mindig a közép-európai stílus magas, kiművelt szintjén mozog, azonban szépirodalmi alkotásaiban nem mindig tudja megvalósítani alkotóegyénisége alapelemeinek mágikus harmóniáját, szuggesztív összhangját, de amikor ezt az ihletés szerencsés óráiban sikerül elérnie, akkor olyan műveket alkot, amelyek állandó helyet biztosítanak számára nemcsak a mi irodalmunkban, hanem a világirodalomban is. Ilyen esetekben nem semmisítik meg egymást, hanem összeölelkeznek, átszövődnek a heterogén elemek, melyek másutt összeférhetetlenek: a költői vízió mágiája uralkodóvá válik, realizmusa szimbolikával árnyalódik, mondatai élesek, látomásosak lesznek."

Méliusz József, mint előző cikkünkben láttuk, a sinkói szépíróságot nem egészében minősíti, hanem annak főleg szépprózai megvalósulásait méltatja. Bretter György tanulmánya viszont szintén tartalmaz általánosító értékítéletet is. Szerinte Sinkó stíluseszménye demokratikus eszmény volt, s java írását ezen eszménynek és a gondolatiságnak a harmóniája, egysége jellemzi. Ellenben: „Ahol engedményeket tesz a rosszul értelmezett demokratizmusnak, ott képtelen kifejezni az új gondolatot, amely éppen mert új, eleve nem közérthető. Az ismert paradoxon érvényesül: a propagandisztikus stílus alkalmatlan az eredeti gondolat kifejezésére, az eredeti gondolat viszont hajlamos arra, hogy absztrakciókban oldódjék fel. A probléma, konkrétnak lenni az absztrakción túl, az absztrakciók felhasználásával konkrétnak. Sinkó igen jól ismerte ezt a követelményt, és saját írói munkájából is leszűrhette a következtetést: ha szépirodalmat vagy éppen dokumentumirodalmat művel, akkor az érzéki konkrét, ha esszét vagy tanulmányt ír, akkor a logikai konkrét egyesíti a stílust és a gondolatot. Azon túl csak az ördög van: a megértett banalitás, vagy a szellem trapézmutatványa."

Tamás Gáspár Miklós a fiatal Ernst Bloch szigorú kritériumával méri Sinkó művésziségét. „... A művész, még az is, aki művészileg a legkitörőbben prédikátori, megismerő és tartalmi óhajt lenni, gyakran az innensőben reked meg. Gyönyörködtető, de befestett, csak magukban színes üvegcserepek ezek: a jobbnak áhított világ éber álmai és végső kategóriáit nézve, ez az esztétikai megvilágosodás kritériuma: hogyan lehet a dolgokat lekerekíteni, anélkül, hogy apokaliptikusan megszűnnének; hogyan ábrázolható minden dolog és minden ember a végső határ felé tett ugrás közben..." — idézi szerzőnk a *Geist der Utopiet*, s mivel úgy véli, hogy a szépíró Sinkó mindezt nem oldhatta meg, e szigorú követelménynek nem tehetett eleget, inkább gondolkodónak tartja, s csak azután művésznek, ám „nem igazán autentikus művésznek".

Sükösd Mihály úgy látja, a XX. századi magyar irodalom szélsőségekben bővelkedő története nem ismer töredezettségben és teljességben,

kilengésekben és végső egységben gazdagabb életművet, mint amilyen Sinkó Erviné; az újkori magyar irodalom mennyiségileg és műfajváltozatokban egyik leggazdagabb, a teljesítmény tekintetében egyedül a Németh László-opushoz mérhető életmű az övé. Sükösd szerint azonban, ennek az életműnek nem a hagyományos belletrisztikai műfajok — vers, szépprózа, dráma — képezik az értékcsúcsát, annak ellenére sem, hogy Sinkó Ervin nemcsak világlátásával, de írói tehetségképletével is kiválik a maga nemzedék- és eszmetársai közül, akik nemzetközi rangú szaktudósok (Mannheim Károly, Hauzer Arnold, Tolnay Károly, Antal Frigyes), egyetemes és magyar filozófusok (Lukács György, Fülep Lajos), illetve ideológusok lettek (Révai József), s csak kisebb részük vált szépíróvá (Balázs Béla, Lengyel József, Komját Aladár). Ez a sajátos sinkói írói tehetségképlet viszont Sükösd szerint elsősorban s mindenekelőtt az esszében és a naplóban, illetve a naplójegyzetekből tárgyiasult tanulmányban és „a naplójegyzetté alanyizált esszében" érvényesül igazán termékenyen, s nem a hagyományos belletrisztikai műfajokban. Megállapítása, miszerint Sinkónál sokszor mellékessé és mulandóvá minősül az egykor eleven információ, mivel nem stilizálódik általánossá s a dokumentáris értéknek nagyobb a szerepe, mint az esztétikai minőségnek: mindenekelőtt a sinkói szépirodalomra vonatkozik.

Az életmű szépirodalmi értékeit Bálint István idézett recenziója értékeli le a legszélsőségesebben. Szerzőnk úgy hiszi, „csak a sinkói életút és gondolatvilág érdemli ki figyelmünket, azok az alkotások viszont, amelyekben ezeket megfogalmazva kivetíti, elég gyengék". Ennek az „elég gyenge" szépirodalmi minőségnek Bálint a sinkói alkotóerő gyengeségében véli megtalálni a magyarázatát: „A kreatív erő gyengesége: a hatalmas élményből, a csodásan gazdag életből gyenge versek, közepes prózai művek és mindössze két maradandó alkotás született."

Az életmű globális irodalmi értékelései után vessünk pillantást a palackposták azon üzeneteire is, amelyek ezt az általános minősítést műfajonkénti és művek szerinti minősítéssel konkretizálják.

A reflektálók Sinkó *szépprózájának* szentelnek legnagyobb figyelmet. Vegyük számba először azokat a véleményeket, amelyek a sinkói epikus teljesítmény *egészére* vonatkoznak.

Marijan Matković az elementáris gyűlölködések és rettegések századi légkörének mesteri visszaadását, a meditatív próza kifinomult érzékenységű pszichologizmusát és a lírikusian reflexív jelleget dicséri Sinkó epikájában, s úgy véli, az ember és forradalom századi viszonyával kapcsolatos, személyesen megélt etikai kérdések biztosítják e szépprózа „súlyát és dimenzióját, hőmérsékletét és tragikus szépségét". Méliusz József az egész prózai életművet ragyogónak minősíti, közelebbről pedig a dosztojevszkiji epikus technikával rokonítja a sinkóit, miközben legfőbb művészi teljesítményének „a dolgok mögötti dolgok" felderítését, az elidegenedés sikeres megragadását és annak egyféle — „a változtatás felkelő etikuma" révén történő — alkotói túlhaladását sugallja. Sükösd Mihály nem a fikciót, hanem a gondolatiságot, „az egyszeri, halott dokumentumok intellektuális életre keltését" tartja maradandónak e szépprózában, míg Bálint István, mereven szétválasztva a dokumentumjelleget és a „művészi, esztétikai értéket", a sinkói dokumentarizmust passzív, életre nem keltett, nem-kreatív tartozéknak sejteti.

Az egyes *konkrét* szépprózai alkotásokról is igen változatos véleményeket találunk a régi és újabb palackpostákban.

A húszas-harmincas években keletkezett *kisprózákat*, pontosabban a *Korunk*ban képviselt sinkói prózairodalmat Méliusz József a „csúcsra ért szocialista forradalmi irodalom" tárgykörébe sorolja, amely „a népfrontiságot legmagasabb eszmei és művészi szinten és a kortársi világirodalom egyetemes színezésével fejezte ki". Ezzel szemben Bretter György úgy véli, ezekben a novellákban, a mindenki számára érthető demokratikus kisprózákban túl egyszerű és problémamentes a világ („itt az elnyomott, ott az elnyomója"), a történetek túl egyértelműek s pusztán a lázadás életképeit adják. Hasonló a véleménye e novellisztikáról Bányai Jánosnak is: „Az ekkor írt novellákból valójában az a szenvedély hiányzik, ami a tanulmányokban »világít«. Egysíkú szociális tartalmuk, problémamentes formájuk, szándékoltan fülberágó tanulságuk folytán az állatmesék szintjére süllyednek." (A gondolkodó drámája, i. h.)

Sinkó *kisregényeit* a múltkori és jelen cikkünkben szereplő kritikusok és interpretátorok közül Marijan Matković méltatja külön figyelemmel. Közülük mindenekelőtt az *Aegidius útra kelését* emeli ki, miközben átveszi a jugoszláviai magyar kritika egyértelmű, e kisregény kötetben való megjelenésekor (1963) kialakult ítéletét, hogy az Aegidius-parabola a szépíró Sinkó egyik csúcsteljesítménye. Marijan Matković a maga részéről így indokolja ezt az ítéletet: „... a huszonnyolc éves fiatalember (...) az ihlet szerencsés óráiba s nyilván a saját, intim vereségeinek keserű tapasztalataiból egy művet alkot, mely több jelentésű struktúrájával nemcsak az ő későbbi alkotói sorsát anticipálja, hanem századunk tragikus dilemmáit is! (...) Nem szőtt bele Sinkó e műbe semmit sem az addigi életéből, annak egyetlen eseményét, egyetlen rekvizitumát, a konkrét valóság egyetlen kulisszáját sem, és mégis, írói és forradalmári lényege egészében benne van: a lelkiismeretnek, az emberi felelősségnek ez a harmincéves háború történelmi keretébe helyezett, lírai szimbolizmussal árnyalt története nemcsak saját egyéniségének legautentikusabb és legszuggesztívebb kifejezője, hanem a szocialista korszak drámájának is." Az Aegidius-történet mellett Matković az *Áron szerelmét*, az *Elemér főhadnagyot* és az öregkori nagy-elbeszéléseket is az „autentikus, sajátos, közvetlen és szuggesztív", a sinkói alkotóegyéniség említett három elemét mágikus harmóniába vonó, s nemcsak a jugoszláv irodalmakban, de a világirodalomban is megálló művek közé sorolja. (Sükösd Mihály az *Áron szerelmével* egyetemben „kitűnő hosszú elbeszélésnek" minősíti az *Aegidius útra kelését*.)

A két *nagy-regény* közül az *Optimisták* áll az irodalmi értékelés fókuszában. Marijan Matković szerint e regény egyes részletei és egész fejezetei „az európai értelmiség legszuggesztívebben megírt intim vallomásai közé tartoznak, a századunk első felében, forradalmi történések fényében és árnyékában létrejött világirodalom antologikus darabjai közé", másrészt viszont efemerséggel, bizonygatással és száraz elmefuttatásokkal is terhes: „a szociológus, a moralista, a politikus és a pszichológus többször erőszakkal elfojtja a költőt, a feleletek igen gyakran felmorzsolják a kérdések zsengéit, a látott és átélt átadja helyét az áttanulmányozottnak és átgondoltnak." Méliusz József az *Optimisták* „fortisszimós nagy bácskai nyitányát", „a dübörgő, lélektépő, lelki drámát" méltatja a mű

legjelentősebb alkotói megvalósulásaként, s azt tartja róla, hogy a Monarchia szétrobbanásának egész epikus feszítőerejét magába sűríti s a modern magyar regényírás legjobb lapjai közé tartozik. Sükösd Mihály „regényfikcióvá emelkedő életrajzi dokumentumnak" tartja az *Optimisták*at, nagy könyvnek, de nem regényremeknek. Tanulmányából e mű kettős megítélése olvasható ki. A *„neveltetési regény"* klasszikus hagyományaihoz igazodó szövegként „alaposan túlírt, önmagánál sokkal hosszabb" alkotásnak, eseményt esemény után ragasztó, a részleteknél hosszú leírásokkal és hosszú párbeszédekkel sokáig elidőző műnek, számos fejezetében fáradt szövegnek és fárasztó olvasmánynak minősíti, s csak néhány nagy tablóban és tömegjelenetben fedezi fel Sinkó epikai erejét. *Esszé regényként* azonban Sükösd a magyar irodalom egyedülálló alkotásának tartja az *Optimisták*at, olyan műnek, amely „folytonos intellektuális izgalomban tart, mert senkinél nem olvasható információt közöl tárgyáról, a magyar 19-ről, a magyar proletárforradalmat átélő-csináló, boldog és csalódott értelmiségi nemzedék gondolkodásáról, létezéséről". A sikeresen megragadott téma és izgalmasan/izgatóan kivetített tartalom mellett szerzőnk az esszéregény sajátos technikáját, művé formálódását is dicséri: „Az *Optimisták* a forradalmat vállaló-cselekvő értelmiségi lét és értelmiségi tudat totális ábrázolására törekszik, s bár epikus képzelettel nem, intellektuális eszközeivel megközelíti a teljességet. Dokumentumbőségével, párbeszédekre tördelt alanyi filozófiájával, máig nyitott etikai kérdéseivel az *Optimisták* az újkori magyar esszéregény társtalan teljesítménye." Végül, ide kívánkozik Bányai János első kritikájának (A gondolkodó drámája) azon megjegyzése is, hogy az *Optimisták*at a malraux-i alkotói szenvedély, a lírai reportázs kényszere diktálja.

A *Tizennégy nap* írói, művészi erényeit és fogyatékosságait Marijan Matković ugyanarra vezeti vissza, amire a sinkói széppróza minőségét általában is visszavezette: az alkotóegyéniség heterogén alapelemeinek sikeres, illetve sikertelen epikus ötvözésére. Méliusz József e regényről azt állapítja meg, hogy „drámai epikával, konkrétan éri tetten" a fasizmus fenoménjét, s „műfaji koncepciójával, lélektaniságával, költészetével, architektúrájával, de még alakjaival is az új magyar regény birodalmában leginkább helyezkedik el Déry Tibor Befejezetlen mondata mellett". Bretter György viszont úgy véli, ez a regény „a dokumentum és a fikció határán képtelen megszabadulni a szolidaritás könnyeitől, s általánosabb üzenet híján inkább egy tragikus esemény leírása, mintsem tragédia. A *Tizennégy nap* bizonyos értelemben felszámolja Sinkó irodalmi illúzióit: a fikciót ezután szinte teljesen kizárja, és (...) már csak a dokumentum-irodalom érdekli". Bálint István hallgatólagosan átveszi a dokumentumszerűség teljes felülkerekedésének e tételét — melynek az *Áron szerelme,* a három öregkori nagy-elbeszélés és a torzónak maradt regényindítás lényegesen ellentmond —, s a puszta dokumentumjellegen túl alig talál valamit a *Tizennégy nap*ban: „Az ember élvezettel olvassa a regényt, örömmel veszi tudomásul, hogy egy-egy alakját milyen plasztikusan rajzolta meg, érdekes eszmékkel, társadalmi képpel, egyéniségekkel ismerkedik meg, és csak a végén (...) döbben rá, hogy Sinkó nem tud mit kezdeni ezzel a történettel, egy elképzelt sémára próbálja

ráhúzni, néhány érdekes gondolat és kép felvázolásánál többre nem futotta erejéből."

A másik két hagyományos belletrisztikai műfajnak, a *lírának* és *drámának* lényegesen kisebb figyelmet szentelnek a palackposták írói. Marijan Matković megemlíti, hogy a *Čudesni izletnik* c. prózavers-füzet „megrázó lírai vallomás"; Bretter György Sinkó krisztiánus verseiről, pontosabban: krisztiánus költészetének csak *A fájdalmas Isten* (1923) tartó szakáról azt írja, hogy ezek a költemények részletszépségeik ellenére sem voltak nagy versek, s a költő halálát és az ideológus születését jelzik, mivel e kötet után Sinkónál soha többé nem jutott döntő szerephez a vers; Tamás Gáspár Miklós átveszi Bretter líraértékelését; Sükösd a költő korai kiégésének magyarázatát abban véli megtalálni, hogy Sinkó idejében észrevehette: líráját elnehezíti, didaktikussá koloncolja a filozófiai közölnivaló. Végül, Matković a két sokat játszott Sinkó-drámát is átutalja a filológiába: „Az Informbiro témájára írt mindkét, lényegében pszichológiai drámája *(Elítéltek, Szörnyű szerencse)* laposságokkal, napi-politikai célszerűséggel van terhelve; bennük a párbeszédek szócsatákká, a szereplők a szerző intim dilemmáinak szócsövévé válnak. Élettémáival viaskodva a moralista Sinkó cserbenhagyta a drámaköltőt..." E két játszott drámával szemben Matković a kéziratban, német fordításban fennmaradt *Élő holtak*at tartja sikerültebbnek.

Ugyanezen szerző Sinkó *publicisztikájáról* is ad irodalmi értékelést. Szerinte az 1945—49 közötti időszakban — ahogy írja: „a szent és sérthetetlen agitprop kultúrdiktatúra djilasi, zogovići változata idején" — Sinkó nem írt meg egyetlen különösképp értékes, kommentár nélkül is időtálló publicisztikai művet sem, ám mégis joggal került az akkori horvát közírás élvonalába: „... az efemer cikkei is — a maguk mivoltában, puszta gyakorlati célszerűségükben is — arról az emberről vallanak, aki enciklopédikus tudással és gazdag élettapasztalattal felvértezve szuverénül mozog az anyagban, amelyről ír. Éppen ezért, a párhuzamokkal, történelmi és filozófiai asszociációkkal telített írásai mindig az »engedélyezett« határát súrolták, egy kissé mindig gyanúsnak és eretneknek tűntek háború utáni éveink szocialista gondolatának buzgó, ma már tökéletesen feledésbe merült lelkipásztorai szemében." Sinkó antikominformista publicisztikájának Matković még kifejezettebb irodalmi értéket tulajdonít. Az 1948-as év drámáját Sinkó személyes drámájának is tartja, melyet „szenzibilis alkata minden idegszálával átélt s amelynek tartama alatt erkölcsi és költői katarzison esett át"; ebből vezeti le aztán szerzőnk azt a tételét, hogy a *Kísértet járja be Európát, Akik nem tudják, mi fán terem a szemérem* és *A mi második forradalmunk* c. könyvek oldalain a publicisztika olykor poézisbe, a tényanyag fantasztikus vízióba s a konkrét vita erkölcsi vádba csap át, olyan minőséget eredményezve, amelynek „a horvát irodalom kereteit meghaladó történelmi jelentőségét nem tévesztheti szem elől annak a kornak egyetlen, valamelyest is tárgyilagos kultúrtörténésze sem". Sükösd Mihály ezzel szemben csak azt látja ezen időszak sinkói publicisztikájában, hogy írója „a vezércikksablonok színvonalán védelmezi a jugoszláv szocializmus akkori külön útját", illetve: „Sematikus vádakra sematikus védelemmel válaszolt."

Méliusz József volt az első a cikkeinkben számba vett palackposták írói közül, aki kilépett a hagyományos belletrisztika hármas műfajkere-

téből s az irodalmi, alkotói, művészi értékeket a sinkói *esszéisztikában* is kimutatta. Abból indulva ki, hogy a sinkói gondolat egyszerre filozófiai és lírai, „csupa szétrobbanással fenyegető feszültség", amely nála is, akárcsak Fábrynál és Gaál Gábornál, nyilván úgy jön létre, hogy belül feszülő intenzív ellentétek és ellentmondások sülnek ki a szavakban és mondatokban, a szavakat és mondatokat feszítő tartalom felszínre jutásában és formává válásában — Méliusz a sinkói esszéírást „állandó, folyamatos, elektromos kisüléshez hasonló benső történéssel" azonosítja. E stílus immanens tartozékaként a vallomásosságot, az avantgarde dinamizmust és az emotív fűtöttséget jelöli meg, s mint ilyet, a Fábry—Gaál- és Sinkó-opus legjobb teljesítményeiben megtestesülve, egy jellegzetes magyar esszéstílus születésével minősíti; más szóval, szerzőnk a sinkói—gaáli—Fábry Zoltán-i esszéisztikában azon sajátos magyar esszéstílus megalapozását látja és értékeli, amely határozott vonásokkal válik el mind a szellemtörténeti iskola, mind a „népi" irányzat esszé-stílusától, de a Lukács György-i, újterminológiájú esztétika-irodalmi stílustól is.

Bretter György a tanulmányíró Sinkó irodalmi erényeit a stílust és gondolatot egyesítő „logikai konkrétban" sejteti. Megjegyzi, hogy a tanulmányíró Sinkó „nem írt szépen, de németes mondatszerkezetei, a helytelen szórend miatt kopottnak tetsző jelzők ellenére is nagyon jól írt. Eredeti gondolkodó volt, tanulmányaiban, esszéiben mindenkor frappáns".

Sükösd Mihály a sinkói esszét az életmű műfajhierarchiájának élére, az egész opus értékcsúcsára helyezi. E műfaj központi szerepének genézisét abban látja, hogy Sinkó alapos filozófiai műveltséggel rendelkezett ugyan, de mégsem válhatott szakfilozófussá, mert általánosító hajlamát és a tárgyilagos rendszerezés készségét elfojtotta világlátásának alanyisága, líraisága; mivel azonban lírikus sem lett a szó műfaji értelmében, Sinkó viszonylag korán megtalálta saját testhezálló, a (szak)filozófia és a költészet közötti, közbülső műfaját, a tanulmány és a napló határán álló esszét, amely sokat hasznosít a versből is és a filozófiai traktátusból is, de azok követelményeitől függetleníteni is tudja magát. A „naplójegyzetekből tárgyiasult tanulmány, a naplójegyzetté alanyizált esszé" sinkói műfajának központi szerepét Sükösd még egy érdekes érvvel: nem alkotáslélektani, hanem életrajzi ténnyel is alátámasztja: „Ez az esszé az egyszemélyes gondolkodás és a láthatatlan, csak elképzelt közönséggel folytatott kommunikáció egységének műfaja. Mintha maga elé beszélne Sinkó Ervin, boldogan tapasztalva, ha írásának (hangos beszédének) önmagán túl is akad hallgatója. A műfaj nyilván nem független a szerző életútjának körülményeitől: a tartós magánytól, az olvasóközönség gyakorlati hiányától és eszményi feltételezésétől."

Az *elsőrendűen* esszéírónak minősített Sinkót szerzőnk „telivér esszéistának" tartja, de úgy találja, hogy „nem keveset vét az esszéírás kötelező szabályai ellen". Sükösd ilyen jellegű hiánylistája meglehetősen hosszú: „Először is nem jó stiliszta. Nem ismeri az esszé-fogalmazás rejtettebb árnyalatait, a túlságosan kedvelt, hosszú, összetett-alárendelt mondatszerkezeteket nem képes feszesen megépíteni, a magyaros szórenddel hadilábon áll, gyakran szembeötlő nyelvtani henyeségeket követ el. Nehézkes, németes mondatszerkesztése, a sok idegen műszó használata olykor Lukács György fogalmazásmódjára emlékezteti a magyar olvasót." Miután a szakfilozófusi, személytelen lukácsi közlésmódot jó-

részt felmenti e stilisztikai minősítés alól, szerzőnk így zárja „az esszéírás kötelező szabályai" ellen elkövetett sinkói vétségek listáját: „Sinkó azonban személyes esszét ír, stílusa felismerhetően egyéni, szövege mindig kifejező, többnyire világos, csak éppen nem szép, ormótlan. Ugyanide tartozik, hogy amilyen remek előadó és elemző, olyan rossz szerkesztő. Hajlamos a túlírásra, általában bőbeszédű, a kelleténél több egyenes idézettel dolgozik, némely gondolata túl sokszor tér vissza a kifejtés során." A kérdésre aztán, hogy mindezen szabálysértések ellenére Sinkó mitől nagy esszéíró mégis, Sükösd tematikai, tartalmi és módszertani értékekre utal. Megállapítja, hogy az újkori magyar esszé tárgyilag is gazdagabb lett Sinkó esszé-opusával (a német misztikusokról, Kierkegaard-ról, a Dosztojevszkij-regények erkölcsfilozófiájáról pl. magyarul elsőnek Sinkó mondott érvényeset); tematikai/tartalmi többletet képez Sinkó esszéírásában, hogy ő a forradalmár-értelmiségi gondolati küzdelmeinek sorozatát örökíti meg, s esszéisztikájának tartópillére az ironikus korrekciókkal mérsékelt messianisztikus remény, a világtörténelemben-gondolkodás, a XX. század legfontosabb, legmesszebbre mutató elméleti és gyakorlati mozgalmához való kötődés; végül, a sinkói esszéírás módszertani hozamaként az olvasható ki Sükösd tanulmányából, hogy „a filozófusokat nem a szakfilozófiatörténet nomenklatúráinak szabályai szerint idézi fel, hanem az egyetemes emberi gondolkodás elmúlt, eleven alakjaiként, akiknek töredékes problémafelvetése, töredékes problémamegoldása a mindenkori olvasót a probléma jelenidejűségére ébreszti rá", másrészt viszont, lévén hogy Sinkó mindenekelőtt etikai esszéket ír, hőseinek erkölcsi magatartását és teljesítményét mérlegeli, s még a leginkább irodalmi tárgyú írásai sem vegytiszta esztétikai minőséget mérnek meg, hanem az etikumtól elválaszthatatlan esztétikumot kutatják.

3.

Csak ismertetni, s nem cáfolni, elvitatni vagy kiegészíteni akartuk az életmű irodalmi értékeléseit. A több vonatkozásban rokon és eltérő, hasonló vagy egymást tagadó nézetek átpásztázása önmagában is meggyőzhetett bennünket arról, hogy egy életműről van szó, melynek gondolati — filozófiai és esztétikai — fontossága mellett kétségtelen irodalmi, művészi értéke is van. A palackposták ennek a számbavételét éppoly sürgető feladatként szorgalmazzák, mint a gondolati örökség megismerését és *produktív* ápolását. Ezen túlmenően pedig az irodalmi-esztétikai értékelésnek máris olyan impozáns szempont-mennyiségét és érvhalmazát mutatják fel, hogy pusztán rájuk támaszkodva is — kismonográfiát lehetne írni Sinkó Ervin életművének irodalmi erényeiről és fogyatékosságairól! Ha ehhez még hozzávesszük, hogy bibliográfiai gyűjtésünk tanúságaként — s a közhiedelemmel ellentétben — a sinkói műről 1916-tól napjainkig hatalmas kritikairodalom gyűlt össze (saját munkáinkat s az apróbb és névtelen ismertetőket nem számítva, mintegy 120 [!] fontosabb kritika és tanulmány!) — akkor nyilvánvaló lesz, hogy az opus irodalmi értékelésének (és újraértékelésének) máris megvan a szolid szakmai alapja. Kezdődhet tehát e másodlagos (kritikai) anyag számbavevése és elemzése, az elsődleges — sinkói — dokumentumok irodalmi vizsgálatával egy-

idejűleg vagy azt megelőzően. A kritikairodalom termékeny és termékenyítő, a szűk szakmai határokat és az individuális foglalatoskodást meghaladó vizsgálatához azonban elengedhetetlenül szükség lenne arra, hogy Kiadónk — mielőbb megjelentesse az életműről szóló válogatott kritikák és tanulmányok gyűjteményét...

Ennek az alapos értékelő munkának, természetesen, „itt és most" nem akarunk elébe vágni. Csupán néhány olyan filológiai és módszertani megjegyzést teszünk, amelyet a régebbi és az új palackpostákból kiemelt irodalmi értékelések váltottak ki, s amelyek talán hozzájárulhatnak az életmű minél pontosabb irodalmi értékeléséhez:

1. A Sinkó-opus csakugyan egy *sajátos* „írói tehetségképlet" eredménye, következésképp: *sajátos* — adekvát — értékelési módot is igényel. Az íróság és irodalmiság, művésziség és művészietlenség anakronisztikus, múlt századi kritériumaival, egy szemellenzős „belletrisztikacentrikus" prekoncepcióval ezt az életművet is — akárcsak a magyar, a délszláv és európai irodalmak megannyi eszázadi életművét! — *jórészt* s viszonylag könnyűszerrel ki lehetne iktatni az irodalom (korszerűtlen) fogalmából, illetve a vers-dráma-széppróza „szentháromságára" redukált eszázadi irodalomtörténetből.

2. Egy ilyen leszűkítő kritériummal is *van* mit keresni a sinkói életműben, de csakis akkor, ha a minőségileg kiegyensúlyozatlan opushoz szelektív szándékkal közeledünk, s nem engedjük meg, hogy az efemer részművek sokasága befedje, láthatatlanná és értékelhetetlenné tegye a mű legéletképesebb esztétikai álladékát. Ez viszont, szerintünk — a szépirodalom műfaji „szentháromságára" korlátozódva — mindenekelőtt a következő művekből tevődik össze:

a) A *Tesvér*, a *Nyugat* s főleg a *Ce Soir* lapjain közölt azon kisprózák, amelyek nem annyira szociális, hanem intellektuális realizmussal íródtak, lírikusi fogantatásúak s esztétikai tartópillérük a sajátságosan sinkói emberszemlélet.

b) Kisregények és nagyobb elbeszélések: *Az áruló, Aegidius útra kelése, Elemér főhadnagy, Áron szerelme, A Dög, Előjáték, Utolsó beszélgetés.*

c) Regények: *Optimisták, Tizennégy nap.*

d) Válogatott versek (*A fájdalmas Istenből* és a *Čudesni izletnik*ből), de főleg a kötetben kiadatlanokból: *A fájdalmas Isten* (1923) előtt írt gépiratos ciklusok, a *Testvér* (1924/25) ciklusai és vál. versei s egyéb gépiratos versek 1919—1945-ből.

3. A széppróza és líra mellett időálló *irodalmi* értékek lappanganak Sinkó publicisztikai, napló- és memoár-irodalmi, esszéista és irodalomtörténészi opusrészletében is. E változatos műfajrepertoárjából egy ugyancsak szigorú szelekcióval mindenekelőtt a következő műveket és műrészleteket kellene kiemelni a mulandók vagy máris elévültek közül:

a) Részletek *Az út* című, kéziratos Tanácsköztársaság-krónikából.

b) Szarajevói és ún. drvari napló (1939—1944).

c) *Egy regény regénye.*

d) *A vasút, Akik nem tudják, mi ján terem a szemérem, Kísértet járja be Európát, A mi második forradalmunk* válogatott tanulmányai és legjobb fejezetei.

e) Válogatás a jugoszláv lapokban és periodicákban található, begyűjtetlen publicisztikából.

f) Válogatott — önéletrajzi-lírikusi tartalommal is telített — etikai-filozófiai esszék Sinkó köteteiből *(Književne studije, Falanga antikrista, Sudbonosna pisma I—II, Epikurosz hervadt kertje, Don Quijote útjai);* az *Internationaléból* és a *Magyar Alföld*ből; a *Testvér* gazdag esszéanyagából; az 1945 előtti kéz- és gépiratos esszéisztikából; a brácsi és rábi esszéisztikus prózából; az 1945 utáni időszak kötetbe nem gyűjtött esszéiből.

g) Inkább szépírói, mint tudományos jellegű irodalmi portrék és portrérészletek válogatása (a felsorolt horvát, ill. *A magyar irodalom* és a *Csokonai életműve* c. kötetekből, valamint a be nem gyűjtött folyóirat-publikációkból).

4. A szigorúan megszelektált szépirodalmi (lírai és prózai), valamint a nem „szép"-, de ugyancsak *irodalmi* jelleggel bíró életműrészlet értékelésekor természetesen ahhoz az alapvető szemponthoz kell igazodni, amelyet palackpostáink írói, termékeny esztéta-türelmetlenséggel, a sinkói, irodalomnak, költészetnek *mint* költészetnek, illetve a művek puszta *szövegszerűségének* értékelő vizsgálatával jelöltek. Az efemertől megtisztított, különválasztott, sinkói életműrészlet ugyanis *elbírja* a szigorúan-egyszerű alapigazságot, hogy minden írásos mű végül is annyit ér, amennyit szövege, végleges üzenetként, a mindenkori olvasónak közvetít.

5. Ehhez az alapvetően fontos szemponthoz azonban, a minél adekvátabb értékelés érdekében, nézetünk szerint társítani kell egy „irodalomtopográfiait" is. Egy olyan vizsgálati szempontot, amely lehetővé tenné a sokszálú és sokfelé kötődő, az európai irodalmi térségek különböző pontjain megvalósult — és szétszóródott — sinkói életműnek a *konkrét* tér és *konkrét* idő keretei közötti értékelését. Azt az értékelésmódot, amely az idő és hely, az időbeli és térbeli hovatartozás számbavételét nem az esztétikai felmentés, hanem épp a minél árnyaltabb, konkrétabb és reálisabban-viszonyító esztétikai értékelés érdekében alkalmazná. Az immanens analízissel, a mindennemű mellékkörülményt kizáró puszta szövegvizsgálattal ilyen vagy olyan értékké minősülő — eleve megszelektált — sinkói életműrészlet milyen *relatív* értéket képvisel a maga valós „irodalomtopográfiai" honában, honaiban? Mit jelent például Sinkó legértékesebb krisztiánus-lírikusi teljesítménye a XX. századi magyar líra antipozitivista, ezoterikusan vallásos, reflexív áramában? S milyen viszonylagos értéket képvisel 1945 előtti intellektuális kisprózája a magyar irodalmi baloldalon? Hol az érték-helye a fent kiemelt kisregényeinek és nagy-elbeszéléseinek az eszázadi forradalmak és ellenforradalmak esszenciális-emberi problémáit megragadó európai irodalomban? Milyen viszonylagos esztétikai értéket képvisel az *Optimisták* a magyar esszéregény, s milyet — a *Tizennégy nap*pal egyetemben — a Monarchia-irodalom vagy a magyar szocialista regény történetében? Hol az adekvát helye a sinkói életműrészletnek a kortársi naplóirodalom értékskáláján? Az időállóság tekintetében mely jugoszláviai, magyar és nemzetiségi/kisebbségi magyar író életművéhez viszonyítható legadekvátabban a sinkói esszételjesítmény? A szellemi fontosság mellett milyen mértékben bizonyul irodalmilag is időállónak a megfelelő európai irodalomban Sinkó

személyes hitelű antisztalinista publicisztikája és memoárirodalma? — A példakérdéseket tovább lehetne sorolni, de nyilván az eddigiekből is kitetszik: a jobb híján „irodalomtopográfiainak" nevezett értékelési szemponttal nem „alibit" szorgalmazunk Sinkó íróságára, művésziségére, hanem csakis és csupán ennek az íróságnak és művésziségnek történeti — végső soron egyetlen valós — esztétikai értékelését.

6. Banális alapigazság, de ezúttal is megkerülhetetlen: az irodalmi művek irodalmi értékeit elsősorban maguknak a műveknek kell demonstrálni, s csak másodsorban a szakkritikának. Ehhez pedig a sinkói életmű esetében — kiadás, kiadás és megint csak kiadás szükséges! Hisz minek, kinek és miért bizonygatni archívumban konzervált, folyóirat- és újságpéldányok rég megsárgult lapjain porosodó alkotásokról vagy réges-rég elfogyott könyvekről, hogy „értékesek ám", ha a szent tunyaság és nemtörődömség — vagy netán az egyik palackposta-írónk által említett, „feledékenységet" parancsoló eszmék — továbbra is tetszhalott-létre ítélik a kritikailag is értékesnek talált Sinkó-műveket?

*

... De ne legyünk pesszimisták. Hisz az egyik honi palackposta meghozta, ím, az évek óta várt, egyelőre még félszeg, de mégis jelentős helyeslést, az első nyílt, írásos támogatást: „Az igazi (értékelő) munka talán nem is kezdődhet meg odáig, amíg a sinkói műveket nem ismerjük meg jobban — talán éppen összegyűjtött műveinek (...) kiadása révén." (Bálint István: Egy vázlat, amelyből nem lesz portré, i. h.)

S az már mellékes, hogy e helyeslést nem az életmű eszmei és esztétikai értékeinek világos tudata, kellő gondolati és esztétikai fogékonysággal fölismert önértéke diktálta, hanem a szende/szentimentális *kegyelet,* az amatőr-hévvel minorizált mű *írója* iránti, igen-igen megkésett tisztelet: „Sinkó (!) megérdemli, hogy elmélyülten, szeretettel foglalkozzunk vele, boncolgassuk életútját és életművét, elidőzzünk ennek az útnak egy-egy állomásán, kibogozzuk azt a vezérfonalat, amely végighúzódik művein, szóljunk egy-egy alkotásáról, a mögöttük rejlő dilemmákról, gondolatokról, felelevenítsünk egy-egy régi vitát. (...) legalább foglalkozzunk vele, mert tanúsítjuk, nem maradt nyom nélkül, hogy itt élt közöttünk."

A lényeges az, hogy az indítvány úgy-ahogy, de ismét elhangzott — 1970 januárja óta első ízben! —, s talán azok, akik az amatőr kegyeletes kedésnél többet is tehetnek, ezúttal komolyabban tekintenek az *életmű* — s nem az írója — iránti közös adósságunkra, az opusszal kapcsolatos közös feladatainkra.

Erre *késztetnek* egyébként a palackposták üzenetei is.

Hisz szűkebb pátriánkban ki tudna továbbra is közönyösen viszonyulni e szomszédságból jött, mindenekelőtt a szakmaiaknak szóló, immár majd egy évtizede leírt eszmei és erkölcsi posztulátumhoz: „Az irodalomtörténet igazságos is tud lenni. Az igazság napján majd megtudjuk: volt a magyar irodalomnak még egy elfeledett nagy írója. Egy elfeledett kortársunk. Ez a rehabilitálás kérlelhetetlenül felveti majd a kérdést, milyen eszmék kényszerültek róla elfelejtkezni, és milyen eszmék váltották ki — vagy tették »szükségszerűvé« — a feledékenységet."

(1975 decemberében)

az írás mint novellahős

(Mándy Iván: Templom, délután)

BÁNYAI JÁNOS

Mándy Iván prózájában szinte semmi sem maradt meg a hagyományos epikai műfajok — novella, elbeszélés, regény — ismérveiből. Az ő „irodalmi életútja" irányító útjelzőknél tért el a mai magyar novella- és regényirodalom kísérletezéstől gyakran idegenkedő, legtöbbször faktografikus ihletekre hallgató törekvéseitől. Prózájának rendhagyó jellege azt a látszatot kelti, mintha Mándy szinte semmit sem tudna a prózaírás mérhetetlen mennyiségű tudnivalóiból. Mándy nem tud „elbeszélni", a mesélő író típusa áll tőle a legtávolabb. Nem tud előrejelzésekkel tarkított irodalmi történetet előadni. Nem tud lassan, fokról fokra haladva meglepetést, csattanót előkészíteni. Leírásai alig vannak. Prózájának színtere, akárhány pontos megnevezést is tartalmaz, mindig a képzelet eredménye, mindig fikció. Mándy folyamatok helyett mindig képeket ír fel. A belső mozgatóerőket, a hősök fejlődéstörvényeit a pillanat látványa mögé rejti. Kétségtelenül, a prózaírás korlátjai ezek a „hiányok". Mert történet, cselekményvezetés, jellemábrázolás nélkül regényt, novellát elképzelni is alig lehet. Megírni semmiképpen. Csakhogy ezek a korlátok előnyöket és lehetőségeket tartalmaznak. Elsősorban egy jó értelemben vett modern epikai világkép kiépítésének lehetőségeit. S ezeket a lehetőségeket használja ki Mándy Iván. Eddigi könyvei bizonyítják, hogy eredményesen.

Mert a látszatok ellenére, Mándy, nemhogy semmit sem tud a prózaírás tudnivalóiból, hanem — éppen ellenkezőleg — túl sokat tud. Mindent megtanult, amit a prózaírás múltjából, élő hagyományából ma író elsajátíthat. De nem a magáévá tett törvények szerint alkot, hanem a *tehetsége törvényei szerint.* Azt jelenti ez, hogy mindent kiiktat prózájából, amit nem tud megcsinálni. Tehát nem a hagyományokra, külső elvárásokra, hanem belső kényszerére hallgat. Kizárta prózájából a cselekményt, kizárta a megfigyelést, a jellemábrázolást. És mi maradt meg? „Maradt a belső világ. Meg ami az élményekből ebbe belefutott. Egy öreg bolt csodája, egy kopott tűzfalé, egy emberi arcé..." — írja egy

helyütt. S valóban, novelláiban nincs is másról szó, csak egy-egy ilyen „belső csodáról". Valaki tesz egy mozdulatot, és közben újraéli egész életét, vagy megtorpan egy látvány előtt, és visszhangozni kezd benne a húsz évvel ezelőtti élmény, vagy — még egyszerűbben — meglát egy ismerős utcasarkot, bútordarabot, és mindehhez hozzáképzeli önmagát. Apró rezdülések, belső mozdulatok, kifürkészhetetlen titkok, élesre metszett képek gyors egymásutánja, gyakran minden látható összefüggés nélkül, ahogyan a lomtárba a kiszolgált bútordarabokat dobálják. Ebből és ennyiből áll Mándynak szinte minden írása.

De ez a belső csoda, ez a belső világ nem a lélektani regény törvényei szerint készül. Túlságosan sok a konkrétum, az objektív, a tárgyszerű Mándy mondataiban, a közvetlen utalás a tényekre, a közismert adatok felsorolása. Nem marad hely ezekben a mondatokban a lélektani regény elemzéseire és spekulációira. Terek, utcarészletek, presszók, lakások, bútordarabok uralják ezt az epikai világot. S ezekhez nőnek, vagy ezekből születnek meg hősei is, akik sohasem testesítenek meg magatartást, filozófiát vagy erkölcsöt, tehát nem mérhetők az értékek rendszerében, hanem egyszerűen léteznek, vannak a dolgok között. S nyilván ez a legnagyobb csoda, amit író ma elmondhat.

Valójában tehát még csak nem is a belső világ maradt meg ebben a prózában, hanem egyszerűen a *fikció*. Mert minden fiktív Mándy írásaiban, még akkor is, ha régi filmújságokra, elfelejtett sztárokra, tényekre és adatokra hivatkozik. Mert a fikció itt önmagával azonos, és önmagát világméretűvé fejleszti ki. A fikció helyettesíti mindazt, amit Mándy „kihagyott" prózaírásából. Ezért a fikció itt tiszta formában jelenik meg. Konkretizálni is lehet. Egy nehezen megközelíthető *közöttes világ* formájában jelenik meg, bérházak napsütött gangjai és álmok, régi újsághírek adatai és a megmásító emlékezet, labdarúgópályák realitásai és bomlasztó illúziók érintkezési pontjaiban. Sohasem lehet kiszámítani, hogy ezek hol érintkeznek. De ha érintkeztek, akkor elindulhat az elbeszélés, akkor épülhet a fiktív torony. Jelenségek és jelképek között alakul ki tehát ez a közöttes világ, a fikció epikai alapja. Így Mándy prózája nem ismer megtörtént eseményt, sem lélektanilag igazolható cselekvést, tehát nem mérhető a *kint* kritériumaival, de nem vezethető vissza a *bent* mindent igazoló káoszába sem. Semmivel sem azonosítható világ ez.

Ez a külsővel és belsővel sem azonos, de azokkal mindig kapcsolatot fenntartó és érintkező közöttes világ természete szerint nem alakulhat hagyományos eseménysorrá, még pontosan előadható, rekonstruálható tartalommá sem, mert nem a megfigyelésnek és az élettapasztalatnak a függvénye, hanem az írásé, azoké az írástörvényeké, melyek szerint Mándy Iván alkot. Ilyenformán az ő prózájának a hőse az *írás*. A cselekmény bonyolítását, a hősök jellemvonásait, a leírásokat mind sorra az *írás* előtérbe állítása, az *írás viselkedése* helyettesíti.

A *Templom, délután* világa a közöttes világ, képei, adatai és tényei mind sorra a fikció körébe tartoznak, és hőse is az írás. Egy mozzanata mégis rendhagyó Mándy egész novellaírásához viszonyítva. Ennek a novellának van története. Sőt, ez a történet bonyolódik is. Nyári vasárnap, amikor nem lehet lemenni a tóra, mert a városiak lerohanták a telepet:

> Kocsival jönnek, motorral, vonattal, hogy aztán ellepjék a partot, és legázoljanak mindent.

Ehhez a jelen időhöz, s ez megint némileg rendhagyó Mándy prózaírásában, írói kommentár formájában kapcsolódik a múlt:

Valaha régen még János is megjelent ilyenkor a parton.

De a kommentár csak eddig tart, a következő mondat már tényközlés, megállapítás, s ez a beszédforma áll Mándy novellaírásának középpontjában:

Kissé riadtan körülnézett. Egy fa alá húzódott, ledobta a fürdőköpenyét, elindult a víz felé. — Fürdött? — kérdezte később a házinéni. — Ma is fürdött? — Csöndesen a férjére nevetett.

De ennek az egymondatos írói kommentárnak sajátos szövegstrukturáló szerepe van: az *írást* hozza a novella előterébe. A „valaha régen" meseindító, hangsúlyozott múlt ideje *zárt idősíkot* alkot a novella jelen idejéhez viszonyítva. Az erősítésre összpontosító megfogalmazás a két idősíkot párhuzamos viszonyba helyezi. Közöttük nincs átcsapás. Teljesen zártak egymással szemben, a múlt nem értelmezi a jelent, a jelen nem tárja fel a múlt rejtett mozgatóit. Minek következtében a két idősíkon belül alakulnak ki az *epikai rétegek.*

A „valaha régen" egyelőre csak arra az időre utal, amikor János még egyedül járt erre a telepre nyaralni. S erre az időre utal a novellának az a sűrített közlése is, mely Mándy írásának sajátos vágástechnikáját mutatja fel:

János beügetett a kamrába. Ahogy kivette az üveget a hűtőszekrényből, úgy maradt guggolva. Évekig egyedül jártam ide. Egyedül meg egy családdal. A Paczkóék . . .

Itt is élesen különválik egymástól a jelen és a múlt. A tényközléseket, melyek a jelenre vonatkoznak, éles *grammatikai* metszet választja el az emlékezés idősíkjától. A harmadik személyű tényközléshez az első személyű emlékezés tapad, s mindez már a „valaha régen" jegyében játszódik le. S hangsúlyozni kell, hogy ezek az átváltások *lejátszódnak.* A metszéstechnika nem állóképeket kapcsol a belső megtörténés logikája szerint egymáshoz, hanem az *írást* — az átváltásokat, a metszéseket realizáló gyakorlatot — aktivizálja, mégpedig olyan nagymértékben, hogy végső soron a novella történetsíkját helyettesíti az *írás játéka.* Vagyis az írás a megtörténés rétegébe lép át. Előremozdító fordulópontok az ilyen metszetek és átváltások. S ehhez a Mándy novellaírására oly jellemző, sajátos történetalakításhoz kapcsolódik a *Templom, délután* esetében, némileg szokatlanul, egy valóságos eseménysor is. Mégpedig a novella jeleni idősíkjában. János már nincs egyedül a telepen, a feleségével van itt. Vasárnap már nem is megy le a tóra. Inkább elsétálnak a „régi templomhoz". De ez a séta egy egészen különös világba vezet, különös emberek közé, ahol a „valaha régen" állapota: „Kissé riadtan körülnézett", és a megtorpanás az emlék hatására új minőséget kap: a mozdulatlan riadtság, a mozdulatlan jelenlét képeit sorolja Mándy Iván egy abszurd „előadás" jeleneteibe. Ezen a ponton érintkezik mégis a múlt és a jelen idősíkja, de olyan pont ez, mely könnyen eltolódik, átalakul, teljesen kiszámíthatatlan tehát. Viszont különösen fontos funkciója van. Innen indul valójában az elbeszélés, minden előzmény puszta közlés volt eddig. Itt alakul ki a novella *közöttes világa,* s innen — visszafelé is olvasva a novellát — minden eddigi közlés fikcióként jelenik meg, s ezáltal jelképes minőséget kap. A leírást helyettesítő felsorolás:

A töltésen túl, a hegyoldalon. Meglehetősen romos templom. Mellette a temető. Legalább olyan öreg, mint a templom, legalább ötven éve nem temetnek már oda senkit.

A közöttes világ megközelítési pontjáról szimbólumértéket hordoz. A romos templom a temetővel nem egyszerűen helyszíne a novellának, hanem egyúttal jelképes minősége is. Itt is az írás funkciója figyelhető meg. Mert ez is átcsapás, ambivalencia, amelynek az a szerepe, hogy az írást, a megírást hozza előtérbe. Mándy novellájában minden közlésnek van még egy másik vonatkozása is, s ez a két vonatkozás attól a pillanattól kezdve, amikor a fiktív közöttes világ már realizálódott az írás megtörténéseiben, a szöveg sajátos feszültségterét alakítja ki. Az olvasói figyelem állandóan vibrál e két vonatkozás között, egyetlen pillanatra sem nyugodhat meg a valóságos elbeszélés tiszta leíró- vagy előadó-felületein. Innen érthető meg a novella mondataira jellemző kivételes sűrűség is. S mindez az írás síkján történik meg. Vagyis, Mándy novellájában *nem elbeszélésről, hanem megírásról* van szó. Mert az elbeszélés mindig az író hangvételét, jellegzetes beszédformáját követi, Mándy Iván novellájában azonban a hangvétel és a beszédforma visszaszorul a sajátosan kialakított írásgyakorlat erős hatására.

Figyeljük meg ezt a feszültségteret a novella egy részletén:

Aljas, göcsörtös gyökerek. Egy retikül. Kifakult retikül, mellette törött fésű.

— Miért kell mindent felszedni? — Zsuzsi hátranézett. Nem volt szigorúság a tekintetében. Inkább egy türelmes nevelőnő.

János egy megfeketedett, lapos kőre tette a retikült. Oly gondosan, mintha az a nő még visszajönne érte.

A fák egyszerre eltűntek, mintha hirtelen szétfutottak volna.

Ott álltak a templom előtt. Elsárgult falak, üveg nélküli ablakok. A föld is olyan elsárgult a kis térségen.

Egy sor helyzetközlés, mintha valaki fényképeket rakosgatna egymás mellé. De nem állóképek ezek, hiszen itt minden mozgásban van. És ismét a múlt és a jelen találkozása. Csak úgy mellékesen. Mintha valami sokkal fontosabb történne a látható mögött. S ez a fontosabb valóban megtörténik. Mert a rövid, ideges mondatok, a közlésre közlés sűrűsége az írás gyakorlatát teszi hangsúlyossá. Ahogyan a mondatok egymásba ékelik a képeket, úgy válik fontossá a mondatok kialakulása is. Mert a mondatok között szabad felületek vannak, üresen hagyott elbeszélés-részek. Az ilyen szövegtereket a hagyományos novella mind kitölti. Mándy mintha valaminek a vázát adná. De ha közel hajolunk ezekhez a mondatokhoz, akkor kiderül, hogy közöttük nincsenek is szabad felületek, amit annak tekinthetnénk, az valójában fölösleges szószaporítás lenne. A hagyományos novella azt a történetmodellt követi, hogy valaki vagy valakik „elindulnak — mennek — megérkeznek", és ennek elmondása közben egy sor részletet emel ki. Mándy ugyanezt teszi, anélkül azonban, hogy a történetmodellt megőrizné. Csak a részleteket emeli ki, de ezek a részletek, a szövegfelület mögött, tartalmazzák, nemegyszer a hagyományos eljárásokhoz képest hangsúlyozottabb formában is, a történet irányát. Ennek következtében a közlések, a képek önmagukban lesznek teljesek, nemcsak az előzményekhez és a következményekhez viszonyítva. Minden mondat egy-egy ilyen önmagában zárt és teljes jelkép. Ennek kialakításához egyrészt az írással egyenértékű írói gyakorlat, a törlés és

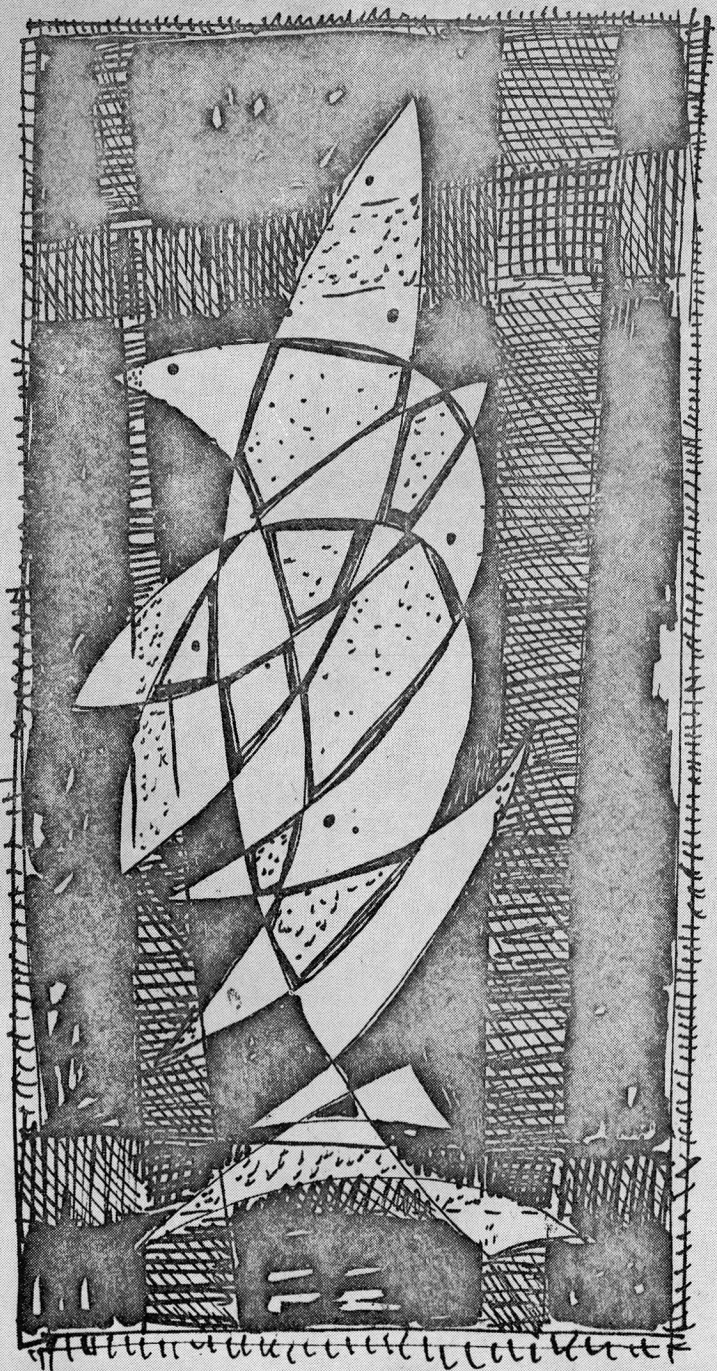

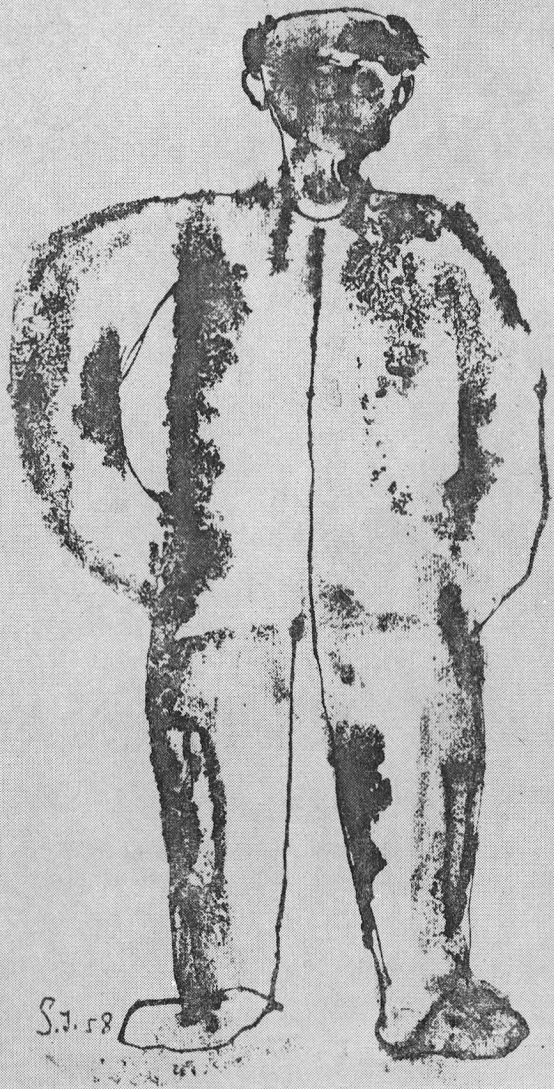

kihagyás, járul hozzá, másrészt viszont a nyelvi átlag teljes megkerülése. A hagyományos novella legkiválóbb képviselőiben a nyelvi átlagot őrizte és fejlesztette, megőrizte a *próza* igazi jellegzetességeit, Mándy Iván viszont teljes egészében lemond a nyelvi átlagról. A köznyelvben előforduló és rendszert alkotó mondatmodellek mind hiányoznak Mándy szövegéből. A mondatok itt az írás törvényeit követik. S ezekben a sajátos mondatszerkezetekben ugyanaz a képlet figyelhető meg, mint a teljes szövegfelületein: a kihagyások. Egész tagmondatok vagy mondatrészek maradnak ki Mándy mondataiból, de mielőtt az olvasó a mondatrészekben felismerné a hiányzó tagokat, mert mindig felismerhetők, figyelme a mondat másik vonatkozására, jelképes értékére és minőségére irányul. A figyelem játéka ily módon a szövegfelületek kivételes sűrűsödési pontjait teszi hangsúlyossá. Mándynak minden mondatában, szövegeinek minden részletében adva van ez a lehetőség, ezért aktivizálja oly nagymértékben az olvasót, az olvasói figyelmet.

A *Templom, délután* tehát — bizonyos rendhagyó mozzanatokkal — Mándy írói gyakorlatának sajátos vonásait fejleszti tovább, különösképpen a már emlegetett zárt idősíkok belső elrendezésével, az *epikai rétegek* kialakításával.

> Körüljárják a templomot. Vasrács az ablakon. Mögötte a semmi. A halott, üres levegő.
>
> — Ide húzódott be a prédikátor.
>
> — Most meg prédikátor! — Zsuzsi felnevetett. — Miféle prédikátor?
>
> Kopaszos fűcsomók a templom körül. Megbarnult újságpapír. Üvegszilánkok. Végig üvegszilánkok borították a ritkás füvet.
>
> János fölnézett a megvakult ablakra.
>
> — Lehet, hogy nem is olyan régen törték be?
>
> — Mi van a prédikátoroddal?
>
> János oldalt lépett, mintha meg akarná kerülni a templomot. — Az biztos, hogy ide húzódott be a híveivel. Azzal a maroknyi kis csapattal. Az egyház kitagadta. Téves tanokat hirdetett.
>
> — Téves tanokat!
>
> — Mindenhonnan elüldözték, ez volt a végső menedéke. Ebben a templomban tartotta az utolsó beszédét. A hívei köréje gyűltek. Nem lehet mondani, hogy valami sokan voltak. Mindenesetre kitartottak mellette. Senki sem hagyta el a templomot, amikor rájuk törtek.
>
> — És aztán?

De erre a kérdésre már nincs válasz. A választ majd a novellahős képzelődésével párhuzamos idősík, a jeleni megtörténés, a templomban *most* tartandó előadás adja meg. A novellahős játszadozása a prédikátorral és annak szerepével a múlt idősíkjába tartozik, annak egyik rétegét képezi. Ugyanazon a szinten, amelyen a fekete retikül jelent meg. Az is a meghatározatlan múlt epikai rétegén jelent meg, mint a képzelet prédikátora, szemben a határozott múlt epikai rétegével, azzal az idővel, amikor a novellahős még egyedül járt a telepre nyaralni.

A múlt ilyen idősíkjával párhuzamosan alakul ki a *Templom, délután* jeleni idősíkja, mégpedig egy heppening-szerű előadás formájában. Már távozóban vannak, János és Zsuzsi, amikor:

> Egy fiú futott feléjük a sírdombok közül. Vállig érő, szőke haj. Szakáll.

A fiú meghívására templomba mennek, a templomtér már nem üres, sokan verődtek össze. Senki sem tudja, milyen műsor készül. De valahogy kiválasztódnak azok, akik a műsort készítik, a szakállasok. A közönség lassan bemegy a templomba:

> Két lány a templom kapujában, akárcsak két jegyszedőnő. Testszínű blúz, csuparojt nadrág. Különben kissé zavartan mosolyogtak. Zavartan és szégyenlősen. Kezükben kis üveg meg fapálcika. Így várták a társaságot.
>
> Ők pedig egyenként eléjük léptek. János a szürke bajuszos férfi után. A pemzlit végighúzták a csuklóján, akárcsak valami kerítésen.

Odabent a közönség magára maradt a csupasz falak között, a szakállasok eltűntek, azután mégis megkezdődik a műsor. Néhány számból áll. A karzatról egy üveget dobnak le a szabadesést mutatva be, szétválasztják a nők és a férfiak csoportját, azután a második szám:

> Felemelte a hengert, megmutatta az egyik végét...
>
> — Üres...
>
> ... a másik végét.
>
> — Üres.
>
> Bemutatta a másik hengert. Üres... üres... Várt egy kicsit, majd felemelte az elsőt. Nem volt alatta semmi. A másik alatt se volt semmi. Így rakosgatta a semmit.

Ennyi a második szám, majd következik a harmadik:

> Seprűt hajítottak le a karzatról. A fiú röptében elkapta. Seperni kezdett, széles mozdulatokkal. Lámpa alattomosan lobbant egyet. A seprű lángot kapott.
>
> — Odatartotta — suttogta valaki. — Készakarva odatartotta. Lángoló seprű sepert végig a templomon, ahogy a fiú körbevágtatott. Megfeketedett, üszkös rúd repült a sarokba. Ijesztően kiégett cirokcsonk.

Ezután még egy-két szám, az utolsó sikertelen, a szakállasok vezetője magába roskad. S a műsornak vége. Ennyit válaszol a jelen idősíkja a múlt idősíkján válasz nélkül hagyott kérdésre. Ha ezt egyáltalán válasznak lehet tekinteni. A templomban megtartott műsor a jelen idősíkjának legfontosabb epikai rétege, melyben a hős valóban az írás. Nem a szakállasok, nem a tájékozatlan és igencsak szenvtelen közönség, hanem az a mód, eljárás, ahogyan ezek a rétegek kialakulnak, ahogyan átcsapásokkal, metszésekkel a képek egymásra, egymás mellé épülnek. Nagy történetfelületek maradnak üresen, részletek domborodnak ki, a figyelem állandóan vibrál a múlt és a jelen között, hiszen a templomi műsornak van valami szertartásos jellege, sőt vallásos mítoszokra is emlékeztet az ostya kiosztása, a lángoló söprű, a fiú összeroskadása. Divatos művészeti törekvésekre emlékeztet még a műsor, ugyanakkor azonban társadalmi jelenség is, a hagyományos értékek lerombolása. A novella műsor-részletében tehát fokozódik az olvasói figyelem ide-oda csapongása, sőt ma-

ximálisra növekszik, de ekkor már nem a novella cselekménye, hanem az írás áll esztétikai hatásának középpontjában. Már azt figyeljük csupán, hogyan épül mondatra mondat, hogyan követ jelkép jelképet, hogyan csap át az objektívnek tűnő közlés a jelképesség szintjére. Egy új epikai világkép alakul ki ily módon, a hagyományostól eltérően, de teljes összhangban a korszerű prózai törekvésekkel.

nagy életregények fejezetei

DÉR ZOLTÁN

Tűnődvén az elmúlt hónapok olvasmányai fölött, arra a furcsa következtetésre jutottam, hogy a legmélyebben három közlemény véződött emlékezetembe, s ezek egyike sem regény, nem is verseskötet, hanem dokumentumgyűjtemény: három nagy költő életéhez kapcsolódó levelek, naplók és emlékiratok foglalata. Akinek mestersége a filológia, könnyen lázba jöhet, túlbecsülheti egy-egy lelet jelentőségét, ezért éber szigorral gondoltam át többször is: túl a szakmán vajon kelthetnek-e ekkora érdeklődést a szóban forgó írások? S mert magamban újra és újra megbizonyosodtam kivételes érdekességükről, jónak látom az olvasót is bevonni a róluk való tűnődés, töprengés eseményeibe. Legszívesebben Kosztolányi Dezső utolsó szerelmének történetéről nemrég közzétett levelek és emlékezések bogozásával kezdeném (*Szeptemberi áhítat.* Kritika, 1975. 8. szám, 11—19.), de időben megelőzte ezt Vágó Márta *József Attila* című könyve (Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1975) és a Szabó Lőrinc *Napló, levelek, cikkek* című gyűjtemény (Szépirodalmi Könyvkiadó, 1974). Azonkívül az utóbbiak anyaguk gazdagsága és jelentősége szempontjából is fölülmúlják a hozzánk különben annyira közel álló Kosztolányi-dokumentumokat. Kezdem tehát Vágó Márta könyvével. Azzal a reménnyel, hogy a végén e három, egymástól igencsak elütő költőről most föltárult titkok — túl a szenzáció izgalmán — valami közös törvényszerűséget is fölfedhetnek.

VÁGÓ MÁRTA JÓZSEF ATTILÁRÓL

„Egy jómódú leányt szerettem,
osztálya elragadta tőlem."

(VÉGÜL)

Ha hatáskeltő címet kellene kitalálnom, *A vádlott megszólal* ezúttal nagyon találó lenne. Vágó Márta valóban negatív alakként él a József Attila-irodalomban. A mottóul idézett versrészlet maga is részes ebben,

bár abban még nem a lány, hanem csak osztálya a vádlott. A kritikai kiadás vonatkozó jegyzete azonban sokkal kategorikusabb: „... a 9—10. sor Vágó Mártára vonatkozik, aki 1928 őszén hagyta cserben." (*József Attila összes művei.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1955. I. 446.)

Ezt az olvasónaplót nem azért írom, hogy eldöntsem, jogos-e a vád. Vágó Márta könyvét sem a védekezés kényszere hívta életre, hanem minden, József Attilához fűződő emlék fölidézésének szándéka. S mert őszintesége kivételes, emlékezőtehetsége bámulatos, intelligenciája magas fokú, íráskészsége jobb a közepesnél, annyi értékes, meglepő és érdekes információval szolgál, hogy az olvasóban nem a bíráskodás ingerét váltja ki.

Különben is nagyon nagy költők és szerelmeik pörében ki merne az utóbbiak pártjára állni? Nemcsak ilyen pörökben. Az utókor, ha csak lehet, minden pörben a zseniknek ad igazat, méghozzá nem is sznobságból vagy szervilizmusból, hanem mert valamiként csakugyan nekik volt igazuk. Jelen esetben is így van, de a cserbenhagyás vádjával mégis érdemes szembenézni, e dokumentumok ismeretében különösen, mert önmagán túlmutató, a költő sorsára kiható titkok, törvényszerűségek közelébe juthatunk.

Vágó Márta könyvének legnagyobb meglepetése, hogy — szemben az ismeretes és szinte rögzített verzióval — 195. lapon, ahol a költő hozzáírt leveleit lezárja, kijelenti: barátaitól, nevezetesen Kecskeméti Páltól értesült arról, hogy miközben ő, azaz Vágó Márta Londonban azért töri magát, hogy minél hamarabb álláshoz jusson és a költőt eltarthassa, azalatt József Attila — három nap után — otthagyja a hivatalát, s ami ennél is kiábrándítóbb: „... vidáman ült a kávéházban egy más nővel, egy Judit nevű nővel, és kisebb gondja is nagyobb annál, hogy hű legyen hozzám. Ez olyan kétségbeejtő volt számomra, hogy ezt e kor cinikus ifjúsága talán el sem tudja képzelni."

A *Végül* című vers azóta híressé vált sorait pedig így interpretálja Vágó Márta: „»Egy jómódú leányt szerettem, osztálya elragadta tőlem«, írta ő aztán. A hűség polgári előítélet volt szemében talán, vagy nem egészen tisztázta magában az ilyesmit talán. Félig öntudatlanul, homályos, gomolygó érzéseit ezen a téren áttolta a mindig világos értelmes osztályharc-területére tudatának és ezzel még egyszer megmenekült egy rosszabb idegállapotból. Abban az időben azért elég jól tartotta magát, nem omlott össze idegileg. Megtalálta a kielégítő magyarázatot, hogy osztályom ragadott el tőle, és teljesen elfojtotta, félretolta a Judit-ügyet, az igazi okot, mintha csak engem szeretett volna, holott világos, hogy akkor már őt szerette, és mellette elég hosszú ideig ki is tartott. A távolból hónapokon át hűnek lenni, kivárni a házasság anyagi alapjának, keretének kialakulását, dolgozni ezért, ami számomra kötelezőnek, szükségesnek látszott, számára nem volt lehetőség, de erről nem írt nekem így, úgy, hogy megérthettem volna — hanem *egyszerűen megcsalt.*" (195—196. Az én kiemelésem. D. Z.)

Aki ezt a magyarázatot írta, s amikor írta, túl az élet javán, nagy veszteségek után, a második világháború szörnyű pusztításai közepette, biztos, hogy nem az önszépítés szándékával értelmezte így a maga emlékeit. Őszintesége és szellemi méltósága olyan mérvű, hogy érezhető: önmaga vétkességéről is ugyanilyen konzekvensen mert volna beszélni. S nem kétséges az sem, hogy nagyon szerette a költőt. Ez a szeretet még

azokat a leveleket is áthatja, amelyek már az eltávolodást, a szakítást készítik elő.

A tények azonban ellene vallanak. Ismétlem: ez nem önmagában, nem a bíráskodás miatt fontos, de a fontosra is csak ezek ismeretében kerít-hetünk sort. Ha csak József Jolán könyvéből tudnánk, hogy mi történt, inkább Vágó Mártának hinnénk, mert az utóbbit sokkal hitelesebb és pontosabb tanúnak véljük. József Jolán így emlékszik az esetre: „Aztán egyszer csak Márta levelei rövidebbek lettek, ritkábban érkeztek. Attila kétségbeesetten leste a postát és amikor a levelek végleg elmaradtak, nem bírta elviselni a rászakadt valóságot. Búskomor lett, szótlan, kerülte az embereket. Aztán, amikor minden reményét fel kellett adnia, hogy Márta valaha is visszatér hozzá, belebetegedett elviselhetetlennek érzett csalódásába." *(József Attila élete.* Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1955, 219.) Egybehangzik ezzel a költő nevezetes önéletrajzának *(Curiculum vitae)* idevágó passzusa is. Értelmezni azonban ezt is lehetne ugyanúgy, ahogyan Vágó Márta a *Végül* című vers idézett sorait értelmezte.

Lehetne, ha nem lennének vitathatatlan dokumentumok. A szóban forgó könyv egyik szenzációja éppen az, hogy ezeket is közli: a leveleket, melyeket a szakítás előtti hetekben Vágó Márta írt a költőnek, de emlékiratában nem számolt velük. Hogy miért nem, erről a különben remekül szerkesztett kötet szerkesztője és jegyzeteinek írója, Fehér Erzsébet sem tájékoztat. Lehet, hogy ezek is az emlékirat megírása után kerültek elő? Mindegy. A lényeg úgyis az, hogy ezek a levelek, a költő által írottakkal együtt, minden homályt eloszlatnak.

Kiderül belőlük, hogy a szakítást Szántó Juditnál sokkal, de sokkal hatalmasabb erők idézték elő. A történet e kötet adalékaiból így rajzolódik ki:

Márta 1928 nyarán szüleivel Nyugat-Európába utazik: Ausztriába, Svájcba, végül egymagában — a népjóléti intézmények, illetve munka tanulmányozása céljából — Londonba. Útjuk London előtti része voltaképpen üdülés, vidám társasélet, nagy találkozások a forradalmak után emigrációba kényszerült, ott akklimatizálódott régi barátokkal: Mannheim Károllyal, a neves szociológussal és filozófussal, Lederer Emil közgazdásszal, aki egyetemi tanár volt Heidelbergben, majd Berlinben, Hock Jánossal, Fényes Lászlóval, akik szintén Bécsben éltek akkor. Különös fintora a sorsnak, hogy noha ezek az emberek valamennyien a szocializmussal rokonszenvező polgári radikalizmus szellemében gondolkoztak és ítélték meg Magyarország ellenforradalmi viszonyait, tehát szemléletük szerint közel álltak József Attilához, anyagi helyzetük, életvitelük, társadalmi helyük még az emigrációban is merőben más volt, mint a költőé otthon vagy a tengődő, nélkülöző emigránsoké az osztrák fővárosban. Vágó Márta apja maga szinte megtestesítette ezt a képletet: jólét, társadalmi rang közéleti szerep és haladó gondolkozás kettősségét. Képzett közgazdász volt, érzékeny a szociális kérdések iránt, híve a radikális társadalmi és kulturális törekvéseknek s ugyanakkor a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara ügyvezető titkára, majd a Mezőgazdasági Kutatóintézet ügyvezető igazgatója, közben lapszerkesztő, s ezek folytán, vagy hivatalain túleső forrásai révén, valóban igen jómódú.

Mannheim ugyan nem pénzügyi ember, számára a tudománya biztosított elitszerepet, tekintélyt és ennek kijáró helyzetet, szerteágazó, erős

kapcsolatokat. S mikor Márta ebbe a rangos társaságba megérkezik, Mannheim éppen az érdeklődés előterében áll, nagy sikereket arat. A lány el van vele ragadtatva: „Károlynak óriási sikere volt — írja 1928. szeptember 18-án. — Egyhangúan olyan produkciónak tartják, amilyen egy évszázadban csak egy szokott előfordulni, nemcsak tudományos téren, de általánosságban is, a teteje annak, amit az emberi szellem produkálni tud. Most folyik a vita a megismerés szociológiai bedingtsége (előre meghatározottsága) felől két napja, este bankett, tánc, és egész nap feszült figyelés, izgalom, fáradtak vagyunk, mint a kutyák. Írj!" (364.)

A beszámoló utolsó mondatai éppolyan fontosak, mint az előzőek. Az előkelő tudományos atmoszféra mellett Mártára e kiváló emberek és családjaik kedvessége is nagy hatással van. Élvezi a társasélet örömeit, a feléje irányuló figyelmet, az udvarlást is, bár ezzel nagy tapintattal hivalkodik, s nem is a dicsekvés, hanem az öröm megosztásának szándékával. Lederer Emilről, aki ekkor már egyetemi tanár volt Heidelbergben, írja: „Szegény oly szerelmes belém, úgy sajnálom, mindenki észreveszi rajta, pirul, mint egy kamasz, és reszket a hangja, ha kezd beszélni hozzám, a felesége majd megőrült az idegességtől, míg táncoltunk, többször odaszólt neki, hogy haza kellene már mennünk, az ifjabb generáció még ment neki panaszkodni, hogy kedves férje, a professzor úr folyton lekéri a táncosnőnket, ez nem járja stb. És mások is akartak udvarolni, de én oly blőd vagyok, alig feleltem, nem is értem, miért nem hagynak faképnél." (359—360.)

A költő korántsem élvezte ezeket a beszámolókat. Gyűlt benne a rossz érzés, de a bizalma, szerelme még sokáig ép marad, s keserűségét tréfás feddésekbe, évődésekbe és rezignációba oltva közli: „Igazán elkeserítő, hogy míg én itt úgy élek, mint a keletlen kenyér a kemencében, addig te két kurta mondattal szerencséltetsz. Hogy Mannheimnek oly nagy sikere volt? Hát Istenem, az Atya Úristennek még nagyobb volt, mikor összehozott engem veled, és úgy hozzád ragasztott, mint a tapétát a falhoz. Persze ez aztán a nagy szerelem, az igazi, semmit sem tudni mondani, de hát eb ura fakó, szegény fiú egy levlapot mégiscsak megérdemel, hiszen olyan hűen tudott nézni és majd megszakadt a szíve az ártatlannak. Mert futott volna a vonat után — ha futhatott volna — na, de kapott állást, majd megvigasztalódik, hiszen már nem koplal: aztán így levelezőlaponkint lassan elfelejt. Na." (135—136.)

Hogy az igazság olykor mennyire a felszín mögött rejlik, s a látszat és a lényeg milyen kuszán keveredve vezetheti félre az embert, annak ez a panaszba rejtett szemrehányás mintapéldája lehetne. A többi levél ismeretében ugyanis könnyű volna merő igazságtalanságnak minősíteni. Mert nem igaz, hogy Márta csak levelezőlapokkal szúrta ki a költő szemét, s nem igaz, hogy az „elfelejtést" kitervezte. Az idézett lap előtt és után gondos és részletes levelekben számol be mindenről, ami vele történik. Ezek a levelek tele vannak őszinte szeretettel, becézéssel, aggodalommal. A megszólításaiból idézek: „Kölyköm, drágám, édesem, . . ."; „Te, kis szörnyű utcakölyökangyal . . ."; „Te édes drága kincsem, mondd, igazán szeretsz engem?"; „Attilkám, kölyköm, hogy vagy?"; „Attila, te zöld rügy!"

Mártának gondja van rá, hogy az előkelő társaságból Attila se maradjon ki. Kapcsolatuk és a költő tehetsége állandó téma: „Rengeteget beszéltek azóta velem külön-külön az ügyről, mind csodálatosan angyali

emberek, annyi szeretet és okosság és emberség vesz itt körül, és bennem velem együtt Téged is; folyton csak azon töröm a fejem, hogy juttathatnék belőle Hozzád legalább valamit." (361.)

És juttat. Nemcsak a szeretetből, hanem a maga költőpénzéből is, s még azt is lelkére köti a költőnek, hogy fájós lábára hol vegyen cipőt s milyen zoknikat. Attila elhelyezkedésének ügyét különösen lelkén viseli. Szükségét érzi az egzisztenciális biztonságnak, már csak szülei miatt is, hogy lássák: a költőre rá lehet bízni a lányukat.

Ennek a megbízhatóságnak, a felelős jövőépítésnek a szellemi oldala még az anyaginál is jobban foglalkoztatja Mártát. Hogy Attilának tanulnia kell, be kell fejeznie az egyetemet, le kell doktorálnia, ez az igény erőtlenebb tartalma, mert annál a lány sokkal okosabb és műveltebb, hogy csupán ezeken a követelményeken lovagoljon: az önépítés emberi és szellemi képességét szeretné költőnkben mozgósítani. Meggyőzni arról, hogy alaposan, szorgalmasan, szívósan kell dolgoznia: hogy koncentrálnia kell. Hatvany Lajos Adyn ugyanezt kérte számon annak idején, persze tapintatosabban, hiszen Ady már nagy költő volt, mikor emlékezetes levelét Hatvany megírta: „No, de most már kimondom. Belőled is hiányzik a koncentráció, a nagyszerű tehetség megmunkálása. Ami Babitsban hiba, Aranyban erény és Flaubert-ben csoda, áhítat, szentség, művészet, élet. Versed szakadozott, szeszélyes." (1913. április) Ismeretes: Ady a *Hunn, új legendá*val felelt.

Márta sokkal elégedetlenebb, de elképesztő, mennyire hasonlóak a követelményei. Szigora és nyugtalansága persze sokban jogosultabb is, hiszen Attila részben gyámja, Makai Ödön kegyéből és a módos tehetségpártolók szeszélyes segélyeiből tengődik, egzisztenciája teljesen „megalapozatlan". S bár a megalapozást lázasan tervezgeti, gyakran adja jelét annak is, hogy ehhez se kedve, se ereje. A lány aggodalma elsősorban ebből ered, s leveleiben folyton hadban áll ezzel a lazának, szeszélyesnek, felelőtlennek vélt magatartással: „. . . én azt akarom mindenekelőtt, hogy rendbe jöjjön az életed. Ha Te mégis inkább a csavargást választod, jobban megfelel a természetednek, kevesebb energiába kerül, mint kiverekedni valami rendszert és formát az életednek — ha nem akarod ezt, inkább beleszórod energiádat a szélbe, akkor még, drágám, talán túl fiatal is vagy még arra, hogy koncentrálni akard magad . . ." — írja 1928. július 18-án, s hozzáteszi, hogy ő azonban nem bízza az életét a véletlenre, s míg munkája és minimális keresete nincs, addig nem vállalkozik „semmiféle bátor lépésre, mert az csak hazug hősködés volna, amibe csak belebukhatnék". (331.)

Meg kell jegyezni, hogy ez a levél még jóval London előtt kelt, a szerelem még töretlen ekkor, a Márta még abban is bízik, hogy — más források mellett az ő költőpénzéből küldött segítség révén — Attila is tanulni fog. A szorgalmas készülés, a koncentráció igénye tehát szemlélete mélyéből ered, s szóhoz is juttatja lépten-nyomon. Nagyapjára hivatkozik, aki az ismeretlenségből küzdötte föl magát és lett Pest tiszti főorvosa; Ledererre, aki szintén küzdelmes munka révén lett egyetemi tanár, hivatkozik azokra a szegény, az egyetemről kinézett zsidó fiúkra, akik tanítványokat tudnak maguknak szerezni, „mért ne tudnál Te is, ha igazán utánajárnál és akarnál". (341.) Kész segíteni szerelmét az önfeláldozásig, de úgy érzi, hogy ha erre kellene a jövőjüket alapozni, az csúful elromlana.

Eleinte kérlelve, korholva, de nagy és őszinte szeretettel érvel, követeli az elmélyültebb tanulást, a kitartóbb munkát: „oly éretlenül és alapozatlanul gondolkodol, és annyira hagyod magad verbális fantáziádtól ide-oda sodorni, hogy az ember nem hinné, hogy ezek egy mégiscsak intelligens 23 éves agy szüleményei." „Tanulj, büdös!" — oldja föl végül kedves gorombasággal a korholást. (342—343.) Következő levelében azonban ismét a felületességet veti szemére: „Te meg nagy intelligenciád ellenére csak egészen gojos felületességgel tanulgatsz és foglalkozol dolgokkal, sohse olvassz eredeti komoly forrásmunkákat stb. egyáltalán semmit sem ismersz a világból alaposan." (344.) Például Bergsont. Szemére veti a költőnek, hogy e nevezetes filozófust sem olvasta, s nem is értelmezi jól. „Ronda pesti kávéházi kis tempók ezek..." (349.) A munka és a tisztesség Márta gondolkodásában összeforrt fogalmak, s folyton ez jár az eszében: „Drágám, édes, egyetlen aranyos kiskölyköm, ne búsulj, mert akkor én is bőgök, és egyikünk sem tud rendesen dolgozni, és hiábavaló lesz ez az egész hosszú próbaév!" (357.) Eszménye láthatóan az az „intenzív, lüktető, szellemi élet", a nem szakbarbár, de célratörő kibontakozás, melyet Mannheimék köreiben tapasztal.

A költő sok kedvességgel és játékos engedékenységgel reagál ezekre a pedagógiai erőfeszítésekre, időnként berzenkedik is, de hogy tanulnia kell, azt ő is tudja, ígéri és reméli.

A saját természetéből azonban Márta kedvéért sem vetkőzik ki. Ennek magva és értelme a sok színben vibráló tehetség és ennek kibontakozása. A lány ezt is másként képzeli el. „És ne gondolj folyton tehetségedre és fejlődésedre, sok sokkal érdekesebb dolog is van a világon, hidd el, és csak árt, ha folyton erre gondolsz." (342.) A hozzáküldött verseknek szívből örül, megmutatja neves barátainak, de ami elbűvöli, a tündéri szeszély, egyszersmind aggasztja. Akár Hatvany Adytól, ő is a „megcsinálás"-t kéri számon, abban bízik igazán: a megtanult, megbízható mesterségben: „Általában a jó íróktól, kiknek önfeláldozási képességét oly kevésre becsülöd, még lehet tanulni egyet-mást, pl. azt is, amit úgy hívnak, hogy »sich durchbeissen«. Önérzettel átharapni magát az embernek az összes bajokon, és nem hosszasan és éretlenül hochmecolni a heroizmusról és hasonlókról, hanem — *meg-csi-nál-ni* valamit, akármit is, de végigcsinálni." (339.) A *Nincsen apám se anyám* időszak sok verse mesterségbeli szempontból is remekmű, de az biztos, nem a „megcsináltság"-gal ejtik meg az olvasót. Érthető hát, ha Márta noha szereti és becsüli a hozzáküldött verseket, mégis kíváncsibb arra, hogy mit művel a költő, s kéri, hogy erről számoljon be részletesen. Aggódik tehát, hogy szerelme elherdálja az idejét.

Attila nem sértődik meg, bár a Mannheimről szóló gyakori lelkendezések — láttuk — ingerlik, s folyamatosan szenved a távolságtól, nehezen tudja kivárni a próbaév végét. A lány folyton vigasztalja, kitartásra buzdítja.

Egy idő után azonban benne is gyöngül a hit. A hit abban, hogy Attila képes lesz támaszává férfiasodni. Az „éretlenség" vádja elveszti a kedvesség felhangjait, a kételkedés szürke és bántó minősítésekké komorodik. Ez már a londoni, Márta számára is nehezebb hetek fejleménye: „A legfurcsább nekem az, hogy hiányzik valahogy lelkednek, tehetségednek, emberségednek *kontinuitása*..., a stabilitásra való képesség, a realitásokkal való felelős szembesülés." (1928. október 4. — 373.) Hiúsággal,

szimpla és csúnya önzéssel vádolja a költőt, mert az szeptember 30-án kelt levelében kifakad a Nyugat, illetve Osvát ellen. Pedig Attila most is okkal haragos, s szerelmének igen hitelesen és nagyon tanulságosan meg is magyarázza, miért is „önhitt" ő: „Te pedig azt hiszed, hogy túlságosan önhitt vagyok és nem bátorítasz, (...) Pedig igazán régen eltemettek volna már, ha nem neveltem volna ki magamban azt a bizonyos és sokat fölhányt öncsodálatot. Ami kívül hiányzik a világból, azt az ember belül, önmagában kell megteremtse, mert különben elpusztul." (140—141.) Itt ismét Ady érveire kell gondolnunk.

Márta azonban attól tart — és okkal —, hogy éppen ezért: a belső és a külső világ közötti szakadék miatt megy tönkre. (Ami voltaképpen be is következett, csakhogy a mű akkorra elkészült.) Ezért szorgalmazza a külső és belső lehetőségek alaposabb, felelősségteljesebb megismerését. Hogy a külső rosszal szemben a harcot bírni lehessen. Érvelése őszinteségéhez és jóhiszeműségéhez kétség nem férhet, hiszen még ezután is hosszú levelekben számol be londoni gondjairól, s október 8-án így örvendezik a frissen érkezett levélnek: „Édes, okos, egyetlen kis mindenem! Megkaptam 5-i leveled. Te angyal! Amint látod, egészséges ösztöneim már úgyis igyekeznek győzedelmeskedni, Te kedves emberkölyök meleg drága jó és újra kell mondanom: ember, mert ez a legnagyobb különbség közted és a vén nők közt, hogy Te az vagy. Köszönöm, köszönöm édes Istenem az Attilkát!" (387.)

Ez a hálás öröm azonban nem tart sokáig. De pontosabb azt mondanunk: a kapcsolatnak csak egyik rétegét alkotta. Azt a réteget, mely összekötötte őket: Márta szinte kezdettől ezt a kedves emberkölyköt szerette: a szeszélyesen patakzó tehetség és a meleg emberség, a villámló intelligencia és a kölyökkutya-hűség, játékosság páratlan egységét. Abban a közegben, amelyben Márta élt, egy hűvösebb, szikárabb racionalizmus volt a magatartásszabályozó tényező. Ott még az is visszatetszett, hogy a költő nem szégyellte saját verseit szűk körben is mondani, mondogatni. Ebben a közegben a „zöld rügy" becézés nemcsak az éretlenségnek kijáró minősítést foglalta magába, hanem az ámulatot is: az üde természeti tünemény iránti ámulatot. Különösen a lány vonzódott ehhez az animális belső bőséghez, mivel maga is mert és tudott őszintén, oldottan szeretni és ámulni a világ szépségein, meghatódni az emberek jóságától. De hogy a környezetében milyen kivételnek számított, arról igen árulkodóan beszél egyik levelében, amelyikben arról szeretné a költőt meggyőzni, hogy Ignotus Pál, az egyetlen, aki csakugyan szereti, mármint Attilát, csak azért nem tudja éreztetni vele jóságát, mert „érzelmi frigiditás"-ban szenved. (1928. szeptember 15. — 358.)

Márta tehát a környezetében egyre sorvadó vagy mélyebbre húzódó elemi természetességet szerette a költőben. Ebből a természetességből azonban ekkor még hiányzott, pontosabban szólva nem volt benne szembeötlő az a magasrendű férfiasság, mely nem az élet praktikus dolgaiban de a szellemi tisztaságban és az alkotásban érvényesíti, emészti föl erejét. Ezért Márta csak a gyermeki esendőséget észlelte. Szerette ezt is, de egy kapcsolat, melyben a nő anyáskodó jósága a kötés fő biztosítéka, ritkán bizonyul tartósnak. Csak a költő szeretetre utaltságának ismeretében és a lány átszellemített szerelmének láttán érthetjük meg, hogy József Attilában nem támadt aggodalom az ilyen vallomások olvasásakor: „Attilkám, úgy szeretnélek elhozni abból a rengeteg bajból, rendetlenség-

ből, összevisszaságból és ideges fülledtségből, és betenni egy rendes gyerekszobába — járóiskolába, nem, bölcsőbe, nem, megint csak oda lyukadok ki: ölbe venni és megszoptatni, elringatni és megsimogatni." (368.)

Ha csak elvétve írna ilyet, egy rendkívüli szerelem természetes megnyilatkozásának vehetnénk. Nem erről van szó. A London felé vezető nagy nyári utazásnak már a legelején történhetett valami baj, amely miatt Márta a szakítás gondolatát fölveti. A baj akkor elmúlhatott, de a lány levelében már akkor megjelent a két sorsdöntőnek mondható motívum. Az egyik, hogy a kívánt áldozatot nem tudja meghozni a költőért. Szó van itt arról, hogy József Attila el akarta őt „csábítani", amit — ha jól olvasom — úgy lehet értelmezni, hogy teljes odaadást kívánt, s Márta ezt türelmetlenségnek, a próba elvesztésének, a lelki „előkelőség" hiányának minősítette. (Lásd: 335—337.) A költő megsértődhetett. Márta elutazása előtt amúgy is rátört a félelem: elveszti szerelmét. Tény, hogy az említett levelekben Márta, szembenézvén a szakítás esélyével, azt részben a maga gyöngeségével (nem tudja vállalni a csavargólét bizonytalanságát), részben Attila „csavargómentalitásával" magyarázza. Ez a két ok forr egyetlen, újra és újra előtoluló motívummá, s juttatja a lányt ahhoz az előbb múlékony, aztán szilárdabb következtetéshez, hogy nem egymáshoz valók. A másik motívum szintén már ezekben a nyári levelekben föltűnik, s lényege ez: ha nem szeretsz úgy, mint állítottad, nem baj, tudomásul veszem, „ez csöppet sem bántana, ha különben rendben lenne életed..." (337.) Nem az tehát a fő baj, hogy elveszthetik egymást, hanem „hogy fel akarod adni a tanulást..." (335.) Ezt érzi Márta „rémes"-nek. A felelősség, a gyöngédség, a részvét, tehát a szeretet anyás vagy testvéries tartalmai kezdettől erősebbek, mint a férfi erkölcsi-szellemi erejének hatalma vagy a férfi iránti szerelmi szenvedély.

József Attila egyéniségének gyermeki kedvességéről, varázsáról igen sokan írtak, s biztos, hogy enélkül nem lehetett volna olyan bensőséges és meglepetésekkel teljes a költészete, mint amilyen lett. De hogy magánemberi kudarcaiban és oly korai elpusztulásában ezek a gyermeki tulajdonságok esendőségként estek latba, azt ennek a kötetnek a dokumentumai egyértelműen tanúsítják. Saját tehetségének kibontakoztatása, verseinek ügye, amely önmagán túlmutató ügyeket is magában foglalt, annyira lekötötte, annyira fölemésztette a költő minden energiáját, hogy e nagy ügyek biztonságosabb megvalósításának egzisztenciális föltételeire nem jutott ideje és ereje. Ezért nem is hihették a nők, a legmegértőbbek sem, hogy támaszuk lehet. Eltartani egy férfit — ezt az asszonyi ösztönök sohasem tartották természetesnek, s tudjuk, rombolta ez költőnk Judithoz fűződő kapcsolatát is. Hogy támasz lehet, nem föltételezték róla, így nem találhatott olyan asszonyt, aki a kölcsönösség törvényei szerint tartós szövetségese, támasza is lehetett volna.

A szenvedély, amely elementáris erővel tartja hatalmában a szerelmeseket, devalválhatja az említett problémát, de az anyáskodó, gyámolító szeretet és felelősség ehhez hosszabb távon nem elég. Ezért juthatott Márta mérlegén olyan döntő szerephez a költő stabilitása és koncentrációra való képessége iránti kétség. Hosszabb távon az „aranyos kiskölyök"-ből egyre inkább az éretlenség nyomult előtérbe Márta tudatában.

A kedvesség varázsát a távolság is mérsékelte, a család és a barátok „jóindulatú" agitációja pedig devalválta és fonákjára fordította. Mert az agitáció folyt. „Attilából sohasem lesz támasz, gyönge kis ember..." —

érvelt Márta apja. S ezt ismételték sokféle változatban Mannheimtől a Kecskeméti fiúkig a család közeli és távoli barátai. A költő tehetségének tisztelői is. Tehát hallgatni kellett rájuk, mert voltaképpen csak annyit mondtak: tehetséges, de férjnek nem való. Vágó Márta emlékezete szerint még Thomas Mann is ezt tanácsolta: „Vigyázni kell rá, de nem szabad hozzámennie!"; „Azt hiszem, mániás vagy még rosszabb." (284.) Igaz, hogy ez már a vég közelében, 1937 elején történt, amikor már szembetűnőek lehettek a betegség tünetei, de valami furcsa, hol kedves, hol nyugtalanító abnormitást már ekkor észleltek költőnk viselkedésében a „megbízható férj" igényével kémlelő tekintetek.

Hogy a költő „kialakult karakter és rendszeres fő-e", amit két ember kapcsolatában eleinte „rémes" szempontnak ítélt Márta (1928. szeptember 12.), a londoni kurzus vége felé így válhatott — a szerelem anyás jellege folytán — mégis elhatározó jelentőségűvé.

Ez a keserves kifejlés 1928. november végétől 1929. március elejéig tart. Elég hosszú idő kellett tehát, hogy a „józan" megfontolás a szerelmet teljesen legyőzze. De hogy mennyire az előbbiek során kinagyított két motívum működött, élesedett sorsdöntővé, azt e záróperiódusból kiemelt levélidézetek érdekesen, a kifejlés drámaiságát is éreztetve szemléltethetik.

„És tényleg úgy van, hogy a szerelem mindennél fontosabb ahhoz, hogy élni tudjak, de rettenetes az én kételkedő és *minden* álláspontot és szempontot megértő zsidó lelkem vagy agyvelőm, amelyik nem tudja biztosan Te vagy-e tényleg, aki megmentesz engem, avagy a szerelem?" Megérti szülei aggodalmát is, amelyről — írja részletezőbben — sűrűn írnak neki. S így folytatja: „Mindenki a világon azt hiszi, kincsecském, hogy ha megkaptál, meg fogsz csalni, és soha-soha nem leszel támaszom nekem! Pedig, mondják, nekem erős vezető kézre volna szükségem, életszomjúságom és nagy kíváncsiságom, agyvelőm számára, melynek nem szabad elrohadni..." (402.)

Mikor ugyanebben a levélben arról is beszámol, hogy egy fiatal kínai történész beleszeretett, s Ledererékkel egy éjszakai klubban táncoltak, s bár — mint mondja — kedvenc táncát, a valcert senki sem tudta, s így nem érezte jól magát, okunk van azt hinni, hogy túl az őszinteség belső parancsán, itt már — talán önkéntelenül —, a szakítást latolgató szándék szolgáltat okot a költőnek, hogy az eltávolodás kölcsönös lehessen.

A november elsejei levél immár nem is a korholás akcentusával, hanem a meggyőzés jóhiszemű szenvtelenségével magyarázza, hogy az ő gyermeteg természetének — hogy „rendszeres, racionális, pozitív" munkát végezhessen — erős és nívós vezetésre volna szüksége. A költő viszont még maga is vezetésre szorul, hiszen most éli a kötetlen, kísérletező szabadság idejét.

Közben érkeznek a lebeszélő levelek: Ferenczi Izsótól, aki kereskedelmi államtitkár s igazában nem is ismeri a költőt, Lederertől, aki féltékeny rá. Egy Káldor Miklós nevű eminens jogász, akit Márta „minden hájjal megkent élelmes kis pesti zsidófiú"-nak nevez, s aki egyszer Vámbéryéknél látta József Attilát, szintén akként nyilatkozik, hogy „sehogy sem tudja azok után elhinni", hogy költőnk tehetséges. (414.)

Mindezek közlését Márta azért érzi fontosnak, hogy Attila lássa: mi minden gátolja őt abban, hogy rá merjen gondolni.

A következő és igen rövid levél már ismét szemrehányásokat szed pontokba, biztosítja a költőt, hogy szereti, tónusát azonban a „de" határozza meg, a szemrehányás ultimátumszerűvé élesedik: „Tessék összeszedni magadat és dolgozni! Figyelmeztetlek, hogy »Istenke csavargójá«-nak lenni nagyon szép, de akkor *csak ezt* szabad és százpercentig vállalni!" (416.)

S ekkor, november végén közli a lány azt a tervét is, hogy a szociális munka Londonban megtanult elméletét németországi gyakorlat révén tudná igazán hasznos tudássá érlelni, mert ott ezt a munkát sokkal korszerűbben végzik. „De akkor ott kéne töltenem még egy évet, és akkor mi lesz velünk? Igazán nem tudom, hogy alakítsam ügyeimet! Csak már legalább a Te állásod életbe lépne, és apa látván, hogy jól megállod helyedet, hogy úgy mondjam, megszégyenülne! Nekem tetszenek a verseid, drágám, de olyan sötétség van körülöttünk, ki hisz Benned még? És már egy hete nincs levelem Tőled." (420.)

Az állás tehát még nincs meg, amikor már ilyen válságban van a kapcsolat. S a válság mélyül. Márta következő levele kétfelől is mossa a szerelem zsugorodó szigetét. Hivatkozik arra, hogy apjának immár ő az utolsó reménye, s a költővel kötendő házasság ezt is fölégeti: „... egyszerűen úgy érzi, bele kell pusztulnia abba, hogy látja tisztán és határozottan, hogy szerencsétlen leszek, ha hozzád megyek, de ha megakadályozza házasságunkat, akkor is boldogtalanná tesz engem, és és és így tovább." (422—423.)

Mit tehet ilyen helyzetben egy apját szerető, felelős lány? Ítélje meg a költő! Ezt ugyan nem írja Márta, de helyzetjelentésének ez a célja: belátásra bírni szerelmét.

A másik oldalról hidegebb hullámok jönnek. A Mannheimék intervenciója miatt háborgó költővel szemben Márta az előbbiek pártjára kel Őszinte megindultsággal magyarázza, hogy milyen értékes, milyen nehéz és mennyire felelősségteljes progresszív munka az, melyet Mannheim végez, s milyen értetlen és gyűlölködő a költő, amikor ezt leszólja, s az ő, Márta leveleiben is környezete rossz befolyását véli fölismerni.

Meg kell ismételnünk: a magyarázkodás és a szemrehányás még itt is a kapcsolat iránti felelősség és a válság miatti őszinte fájdalom és keserűség jegyében fogant. De a különtörvények áthidalhatatlansága már nyilvánvaló. A szakításra kényszerítő okok átütnek a szereteten. „Én csak azt nem értem, hogy vádolhatsz azzal, hogy én nem Teveled törődöm, hanem magammal és nem érzem a felelősséget érted, mikor eleitől fogva az alatt roskadok. Első perctől kezdve az volt az érzésem Veled szemben, hogy szívemhez kell szorítsalak, dédelgesselek és vigasztaljalak, és egy más, jobb világot adjak Neked ahelyett, amelyik rosszul bánt veled, (...) de én is csak egy része vagyok ennek a reális világnak, hatalomtalan, gyönge és ingatag kis része." „Te is menekültél volna — írja ugyanitt, s fogalmazza immár a bevégzettség jegyében a kegyetlen fölismerést —, ha tudtál volna. Tudtuk mi első perctől fogva, hogy halálra van ítélve a mi szerelmünk, hogy gyöngék vagyunk az egész világgal szemben, ami nem ezt akarja." (424—425.)

S idéznünk kell még e levél utolsó sorait, mert megkapó líraisággal fejezik ki a kényszer és a szeretet közötti küzdelem balra fordulásának drámaiságát, s ebben a kifejlésben a nagyobb erők hatalmát: „... én nem vagyok elég erős, nem tudok senkinek fölébe helyezkedni, minden véle-

mény, minden indoklás elég ahhoz, hogy gondolkozásra, kételkedésre, újra és újra való öntépésre indítson, és oly messze, oly absztrakt vagy, és ez a leveled oly gyűlölködő, lehet, nagyon hibáztam, és most elér méltó büntetésem, itt maradok egyedül és szegényen, kincset találtam, de nem tudtam eladni érte mindenemet, hogy hasonlóvá váljon a mennyeknek országához, gyönge vagyok, és te már nem szeretsz engem, már nem lehet ezen segíteni, gyűlölj, Attilkám, ha ez könnyít rajtad, de hidd el, hogy nagyon-nagyon, végtelenül *szerettelek*, és nem tudom, hogy jutottak ide a dolgok. Bocsáss meg nekem, ha tudsz." (425—426.)

A „szerettelek" igét a múlt ideje miatt húztam alá. Ebből értette meg a költő is, hogy ez a kapcsolat végét jelenti. A következő levelek már szűkszavúbban és határozottabban ismétlik ugyanezt: kijózanodtam, „úgy látom, nem mehetek Hozzád". Nincs már ezekben gyanúsítást, vád. Hogy Judit és a költő találkozásairól kapott hír okozta volna ezt a fordulatot, annak itt semmi nyoma. Korábban még föl-fölbukkan a gyanú, hogy Attila állhatatlan, de ekkor már inkább magát vádolja Márta. Ha előkerül is a régi kifogás, hogy a költőt nem képes „szellemi autoritásnak", vezetőjének, támaszának elképzelni, erre már nem veszteget sok időt. Már csak az a gondja, hogy az érzékeny „gyermek" számára elviselhető legyen a szakítás. Elismeri: neveltetése, konstrukciója is részes abban, hogy nem meri a házasságot vállalni, az osztály determináló hatását is, sőt azt is, hogy ő nagy jelentőséget tulajdonít a pénznek, a házasság anyagi föltételeinek. Elismer tehát mindent, ami a költőt meggyőzheti arról, hogy kettőjük együttélése lehetetlen.

Ezekből az utolsó levelekből még idéznünk kell, mert közvetett módon ugyan, vagyis a felelősség vállalásával, de az érzés eredendően anyás gyöngédségéről vallanak: „Attilám, utoljára minden baj leküzdhetetlen forrását a pénzben láttam. Ma nem tudom, tényleg ide vezethető-e visszza minden baj egyedül. Félek, végeredményben az én rosszaságom, gyarlóságom, igen, ezen múlt minden." (432.)

Itt ismét emlékeztetnünk kell az emlékiratnak azokra a soraira, melyek a Judittal való kapcsolattal magyarázzák az elhidegülést: „egyszerűen megcsalt." A *Végül* című vers vonatkozó sorait pedig a tudat önfeláldozó műveletével.

A történet áttekintése után nyilvánvaló, hogy a vers fejezi ki pontosan a történteket. S nemcsak Márta ellenére, hanem javára is pontos, mikor nem azt állítja, hogy kedvese „cserbenhagyta", hanem azt, hogy „osztálya elragadta tőlem". Ebben benne van mindaz, ami 1928 nyarától 1929 tavaszáig Bécsben, Münchenben, Londonban és Budapesten Vágó Márta körül és József Attilával szemben lejátszódott, s benne vannak a neveltetés, az ízlés, a szemléletből eredő elkülönítő hajlamok is.

Két sorban egy dráma. Persze a sűrítés ezúttal egyszerűsít is, képletre redukálása mindannak, amit ez a dráma tartalmaz. Már csak ezért is érdemes volt áttekinteni ezt a történetet: a képletet, az absztrakciót gyökerei, a konkrét élmények felől is szemlélhetjük, s így tartalmassága teljesebben tárul föl előttünk.

Ez a sűrítő értelmezés nem a mozgalomba került költő friss harciasságának a műve, hanem az eseményekkel párhuzamos fejlemény. Mártának írt leveleiben már jelen van minden eleme, méghozzá a kapcsolat alakulásának izgalmas folyamatába szőtten. Legfontosabb mozzanatait idéznünk kell, mert nemcsak e szerelem természetéről, a kudarcban részes

erőkről lesz így teljesebb a kép, felőlük a költőzseni sorsának törvényei is mélyebbről mutatkozhatnak meg.

Hosszú volna pontosan végigkövetni a keserűség kifakadásáig vezető folyamatot. Eleinte nincs éle a fájdalomnak, a panasznak Márta távolléte az egyetlen konkrét oka. Ez rejlik a dekoncentráltságról beszámoló ilyen önelemzések mögött is: „Nem vagyok tisztában semmivel, sok oktalan dolgot cselekszem. Most, hogy pénzhez jutottam, virágokat vettem, aztán elkeseredvén innen a harmadik emeletről kidobtam az utcára." (126.) S minden levelében ilyen őszintén, az árnyalatokat is fölidézve ad számot arról, amit tesz, amit érez és gondol. Gyakran szerelméről is a szürrealizmus spontán szeszélyével improvizál, s úgy tűnődik, hogy aki ebből ítéli meg, állhatatosságát bizony labilisnak, gondolkodását szertelennek hiheti. De Márta és a levelek mai olvasói előtt is világos lehetett, hogy a szeszélyben a kapcsolat iránti bizalom, a testvéri fesztelenség öröme, és a határtalan és mohó közlésvágy nyilatkozik meg. Ez a határtalan és folyton ajzott szellemi hancúrozókedv, amennyire megejtette az embereket, a barátokat, a feleségjelölt Mártát — láttuk —, már kezdettől nyugtalanította is. Az őszinteségnek ezt a mámoros természetességét szinte lelke egészségének föltételeként tornáztatta a fiatal József Attila. Valószínűleg eszébe se jutott, hogy fesztelen mozdulatai, esendőségeinek kibeszélése a hűség, a szívósság, a megbízhatóság ügyében válnak adalékokká. Márta különben is sokkal műveltebb, fogékonyabb és nagyvonalúbb volt, mintsem hogy szándékosan gyűjtötte volna a gyarlóságra való tapasztalatokat. Mindössze az történt, ami a csontig föltáruló emberek esetében általában történni szokott: egy idő után terhessé vált ez a folytonos exhibíció. A kedvteli szellemi hancúrozás hiú szereplési szenvedély benyomását keltette. A józanság mindennapi eszménye ezen a ponton is összeütközött a nem mindennapi tehetség természetével.

Eleinte ezt nem érzékelte a maga súlya szerint a költő, s ha panaszkodott, védekezett, az írás és a vallomás sodra, mámora mindig fölszikráztatta benne a kapcsolat adta öröm csillagait: „Szívem, édösöm, tündértavam és benne a piócám, mindennapi újabb és újabb én szép fölbátorodásom, nagyon szeretlek." (143.) És küldi az újabb verseket rendületlenül, s nem szűnő kíváncsisággal sürgeti a véleményt.

Márta ezzel nem is marad adós, de sokkalta nagyobb teret és erőt szentel a költő magatartásának bírálatára. Mint láttuk, Attila ezt sokáig nem vette a szívére, a szerelmes kamasz derűs játékosságával írja leveleit még a vita kiéleződésekor is. De mikor alkata és tehetsége lényegét, jelleme nemességét veszi célba a bírálat, s a tőle idegen mérték, az eléje állított sok példa ingerelni kezdi, meglepő komolyra vált az ő hangja is, s ha nem is olyan királyi gőggel, mint Ady Hatvanynak, de ő is nem alkuvó határozottsággal felel meg Mártának, s védi meg a maga szuverenitását.

Mindenekelőtt a lány által vállalt szociális misszióról derül ki, hogy a költő, bár rokonszenvesnek találja, a bajok igazi orvoslására nagyon elégtelennek tartja. Az osztályszemlélet és Márta hazajövetelének emésztő vágya forr össze ebben a különvéleményben.

Aztán válaszol az önhittség vádjára is, s milyen megejtő és meggyőző kedvességgel, az álszemérem és a divatpszichológia fölé emelkedő okossággal! „Nyugodj meg, önhitt a fentiek értelmében egy cseppet sem va-

gyok, (...) Ha valamely munkámat jónak tartom, azt nem azért teszem, mert én írtam, hanem mert értelmességem szerint tényleg annak látom, és másét legalább annyira, és úgy dicsérem, mint a magamét, ha olyan jó, és jobban, ha jobb. Ami ezen túlmegy, az tréfa, játék. Édesem, ha szeretsz, akkor már megismertél volt — ne akarj most pszichológiával megismerni, mert azzal csak a mechanikus, fizikai életű embert lehet, azt is bajosan: mintha zúzott cserepekkel akarnál befödni egy mennyei, napfénynek nyitott tornyot." (162.)

Az „osztálya elragadta tőlem" előérzete először és még csak sejtelemszerű és fájdalmas szelídséggel 1928. október 22-i levelében merül föl: „Szörnyűség, hogy ily messze kerültél tőlem. (...) Hogyan élsz? Nagyon szereted a világot, és a világ is szeret téged és elvon tőlem. Pedig csak így tudhat elvonni a fényévvel, mert a fény fény marad akkor is, ha nincsen mögötte az én arcom. És az emberséged pedig kell hogy kutasson mögötte, és mi lesz, ha majd nem az enyémre találsz újra?" (173.)

S itt néz szembe először a lánynak azzal az aggodalmával is, hogy nem tudható, amit iránta érez, meddig aggódás és meddig szerelem. Ezt a levelet már mély szomorúság jellemzi, s a „Miért is hagytál el?" panasza mellett csak ezt kéri: ne áltassa Márta se őt, se önmagát még kíméletből sem.

A lány egyre ismétlődő aggályára, miszerint neki atyai támaszra, erős vezetésre és dédelgetésre volna szüksége, s erre ő nem látszik képesnek, ilyen tréfásan kezdi a választ: „Kicsim, virágom, metaforám, önző dög vagy? Hogy én nem tudok apáskodni? Várj csak, majd megmutatom én neked? Remélem tudod, hogy van nadrágszíjam? Csak attól félek nagyon, hogy anyáskodni fogok, és oda lesz a ki sem vívott apás tekintély." (176.) A tréfás kedv azonban hamar fájdalmas, esdeklő vallomássá válik. Rátér ugyan Márta levelének más problémáira is, mert az elvi és a terminológiai vitát még dideregve is mindig végigvitte — gyakran a partner kimerüléséig —, de az intonálás derűje már nem tér vissza, sőt egyre sűrűbb lesz a bánat, ahogy levele a befejezéshez közeledik.

Ami ezután következik, az megrendítő vergődés a szerelmi kiszolgáltatottság és az önmagához való hűség kényszere között. Néha már az öngyilkosság közeléből jön az üzenet: el kell pusztulnia Márta nélkül, de a fejleményekben valami kegyetlen hamisság is van, s ennek fölfedésében olyan éles és következetes, mintha nem is ugyanaz a vergődő ember írná a levelet. Tudja már, hogy ha szívére veszi a sértést, az oktatást, vagy ha szó nélkül megy el mellettük, ügye úgyis elveszett, de keményen utasítja vissza a Vágó család barátainak véleményéből szerveződött „népszavazást": a barátnők, a felesége szeme előtt udvarló Lederer, Mannheim és mások illetékességét. „...hiszen Ferenczi Izsóval együtt nevelkedtem — írja fullánkos keserűséggel —, együtt jártunk iskolába, tehát ő csak igazán ismer." (190.) Említettük, hogy Ferenczi Izsó akkor kereskedelmi államtitkár volt.

Szemére veti Mártának, hogy „szociális munka" örve alatt cinizmusra tanítják Londonban. Tagadja, hogy valaha is menekülni akart, s elvárja, hogy a lány, ha szabadulni akar, ezt ismerje be, mert úgy jár el tisztességesen. A „jellemtelenség" vádjára gyerekkori emlékét idézi: önfeláldozó embersége természetében rejlő bizonyságát, hogy a hűtlenségéről terjesztett rágalmak képtelensége fogadkozás nélkül is kitessen.

Következő, 1928. november 16-i levelében még megkísérli tréfát, pajtási közvetlenséget és hivatalosságot elegyítő válaszokban hárítani el kedvese szemrehányásait, s ami miatt meg kellene sértődnie, úgy cáfolja, hogy kitűnjön: hallgat az okos szóra, tehát Márta intelmeit is megfogadta: „Te mindig »zavarosságaimat« vetetted szememre. Miért suhogtatsz most nádat fölöttem, amikor kezemben papír és ceruza: jegyzetekkel olvasok és tanulok talán először komolyan?" (184.)

Nem színlelt engedékenység ez, hanem őszinte belátás eredménye: „szellemiekben mindeddig majdnem könnyelmű voltam: saját elmém intenzitása megtévesztett." (184—185.) De ez a belátás nem mérsékli a távolságot. Hamarosan kiderül, hogy másféle tudás az, amit a költő megszerzésre érdemesnek tart. Közben a család is tudomására adja, hogy a támogatás, melyben részesítik, „nem jelent családi kapcsolatokat". (187.) A méreg tehát gyűl, s Márta újabb szemrehányására válaszolva ki is robban és felszínre veti a *Végül* című vers meggyőződését: amit benne zavarosnak hisznek, társadalmi előítélet. „Te a svádát összetéveszted a szellemi tisztasággal, a svádátlanságot pedig a zavarossággal, noha a szellemi tisztaság nem is jelentkezhet ignotusi svádában, mert éppen mivel rendszeresség az egzisztenciában, az egész egzisztencia minden fogához és fokához kapcsolódik, tehát nem könnyed és nem káprázatos: nem eklektikus, (...) az eklektikus a zavaros." (188.) Ady talán úgy mondta volna ezt: amit ő művel, „sorsszerű", személyisége egészével vesz részt benne.

Tudja, hogy tanulnia kell, de nem hiszi, hogy a műveltség mindent pótolhat. Az a „társadalmi felekezet", mely Mártát vonzásában tartja, azt veszi szívesen, „ha az ember tanult dolgokat ád elő. A műveltség pedig nem érdeklődést jelent, hanem könnyen kezelhető már megszerzett adathalmazt, amelyet lehet hogy érdeklődés előzött meg." (191.)

Költőnk innen van még a dialektikus materializmusra megérlelő éveken, de érveiben már az élettel szerves kapcsolatban álló teremtő műveltség eszménye nyilvánul meg. Bizonyítván ezzel, hogy a *Döntsd a tőkét* című kötet vonalas harciassága lehetett átmeneti jellegű, de a lényege mélyről ered, s ez a mag később sem oldódott föl soha. Természetének népi, proletári vonásaival mindig kirítt legfogékonyabb polgári barátai közül is. Műveltségük emberi tartalma és funkciója is más volt.

S végül ugyanez a szemléleti különbség ütközik ki a kényszerek és a szerelem konfliktusáról adott magyarázatban is. A költő ebben is szabadabb, szuverénebb, következetesebb. Nem igaz — írja —, hogy gyöngék vagyunk, csak Te vagy gyönge, hiszen „Nagyon jól tudod, hogy nem az ellenző világon, hanem rajtad fordult meg minden, annál is inkább, mert ez az ellenző világ nem parancsolt rád, hanem csupán folyamodott hozzád, és a döntést mégiscsak rád bízta. (...) Ne feledd el, Márti, hogy rajtad fordul meg, és ma is tőled függ minden. (...) Én a szerelmet vettem realitásnak, a házasságot csupán az együttélés törvényes formájának, te pedig a házasságot veszed realitásnak, a szerelmet meg valamilyen irrealitásnak, amivel számolni nem kell." (192.)

De ha Márta nem erős, tudja jól, ő sem lehet az, s mikor tudomásul veszi a szerelem végét, hiába érzi bántónak, amit vele tettek, hiába fejti föl pengeélességgel a szétesés okait a tanulmányúttól a barátok agitációján át Márta erőtlenségéig, most sem tud büszkén elköszönni. Utolsó

szavaiban is a kiszolgáltatott gyermek esdekel, a beletörődésben kérlelés: „Tudom, hogy most már nem szeretsz, írod is, hogy nagyon-nagyon, végtelenül szerettél — így mondod múlt időben. Én nagyon szeretlek most is, minden ingadozásod és mindenek ellenére. Félre sem vonulok, nem is lépek elő, vagyok és leszek, ahol, ahogyan hagysz. Csókot sem fogok kérni én most már soha, de ha szólsz, megölellek. Történni fogok csupán, úgy és ahogyan akarod. Ölel Attila." (193.)

„Ő meg vidáman ült a kávéházban egy más nővel — írták Mártának Budapestről —, egy Judit nevű nővel, és kisebb gondja is nagyobb annál, hogy hű legyen hozzám." S Márta elhitte ezt, mert az utolsó mondatot már a maga nevében rögzíti: „... egyszerűen megcsalt."

Lehet, hogy a költőt valóban látni lehetett más nőkkel is, de hogy a Márta iránti szerelmét ez érintette volna, ezek a dokumentumok határozottan cáfolják. Filológiai adat, fényképfölvétel sem lehetne hitelesebb tanú, mint kapcsolatuknak ezekben a levelekben föltáruló tartalma. S egybehangzik ezzel a filológia tanúskodása is. Mert az igaz, hogy Judittal már 1927-ben megismerkedtek, de Márta ekkor még nem volt a költő menyasszonya. Szántó Judit emlékezete szerint (*Szántó Judit József Attiláról.* Kritika, 1972. 7. szám, 2—19.) azonban ez az 1927-es találkozás amúgy is csak egyetlen párbeszédig tartott, s a szoros és huzamos kapcsolat 1930-ban, a *Nincsen apám, se anyám* című kötet megjelenése után (1929) kezdődött.

Végére jutván a bizonyításnak, joggal merül föl a kérdés: hát érdemes volt? Ha úgyis a *Végül* című vers régóta ismert summázata igazolódott be? Remélhetőleg nemcsak beigazolódott, hanem e két sor egész élménygyökérzete is föltárult, s ily módon a költői sűrítés titkát is sikerült meglesnünk. És az alkotás erkölcsét, hiszen láttuk, József Attila nem hárítja át a felelősséget Mártára, s az osztályra is úgy, hogy ebben a maga kiszolgáltatottsága is kifejeződik. Az ominózus két sor az árvaság és a szegénység sorssá összeálló képsorába illeszkedve alkotja egy nagyobb egész részét, s úgy illeszkedik ennek a nagyobb egésznek a folyamatába, hogy a maga külön mivoltában is hiteles, hű ahhoz, ami történt. Igen: József Attila így volt „az adott világ varázsainak mérnöke", úgy teremtett, hogy anyaga logikáját is tisztelte. Tisztelte? Ez volt a záloga: a részletek igazságából állt össze az egész hitele. Ezért lehetett a *Külvárosi éjt*, a *Téli éjszakát*, az *Elégiát* „városkép"-ként is értelmezni, holott létezésélményt és élethelyzetet fejeznek ki.

Vágó Márta könyvének más adalékai is megerősítik ezt a módszertani tanulságot. Mert ez a könyv nemcsak a költő sorsában oly nagy szerepet játszó szerelem története, hanem szellemi életrajzához is sok érdekes adatot kínál. Különösen értékesek azok az emlékek, amelyek a fenomenológiáról folytatott korai vitákat idézik. Külön tanulmányt érdemelnének az *Eszmélet*, a *Thomas Mann üdvözlése* és a *Hazám* keletkezéséről írt lapok. Amit például az utóbbiról mond, meglepetés az avatottak számára is. De hogy miért, csak részletes verselemzéssel lehetne megmutatni.

Semmi kétség: Vágó Márta így is, e kudarcot jelentő szerelem ellenére is kivételes szerepet töltött be József Attila életében. Nemcsak a hozzá írt versek folytán, nemcsak az utolsó években ismét fölújuló kapcsolat révén, de a levelekben folyton ismétlődő vád és követelmény miatt is. Nem hisszük, hogy a költőt ő nevelte rá a koncentrációra, a mesteri mun-

ka igényére, de azt igen, hogy műveinek tündöklő rendjéért talán éppen ezekre a korai korholásokra is gondolva küzdött, amíg csak írni tudott. Persze ez is csak úgy lehet igaz, mint más hatások elismerése: a szertelen játékosság és a tudat mélyéről fölszakadó anarchikus erők egyensúlyát, szép rendjét önmagától is létszükségletnek érző költőt még szívósabb küzdelemre sarkallták a koncentrációt hiányoló levelek. Némi túlzással azt mondhatnók: életműve egésze a legtündöklőbb válasz, életműve egésze válasz Vágó Mártának. A teljesebb igazság persze nem ez, de ezt is magában foglalja: életműve tündöklő válasz a világnak és a kornak, mely az emberi gazdagság megnyomorítása, elszegényítése árán akart rendet teremteni. Hogy a József Attila-i rend a teljes ember rendje, annak különleges jelentőségét ez a könyv új oldalról támasztja alá.

a magyar „fin de siècle" írója – jókai mór (II.)

BORI IMRE

7.

A Jókai-regények szerelemképe mind a hősnők természete, mind pedig sorsuk alapján ítélve már kuszált vonásokat mutat, miként megzavarodott az emberek egymás közötti viszonya is. A nemesen szeretni akaró férfiak, akik azonban ritkán találkoznak a jellemükhöz méltó partnernővel; méltatlan férfiakhoz kötött asszony-lelkek, „eladott" lányok, csak a nászszoba küszöbéig jutott menyasszonyok, a „mást szeretés" fájdalmát kesergő férfiak és nők — ezek alkotják tulajdonképen Jókai regényvilágának embertenyészetét. Akik „igazán szeretnek" azok Jókai szerint kivonultak a világból a maguk Robinson-szigetére, illetve majd Delejország imaginárius világában jelennek meg („És végre az éjsark alatt *igazán szeretnek*. Ha két szív deleje ott egymást feltalálta, soha el nem szakad az többé egymástól, nem választja el őket más, csak a halál; s még akkor is, aki előbb meghal, nem költözik el újjászületni társa nélkül a más csillagzatba; ott marad körülötte, él tovább szíve emlékében s a föld delejsugarában, s rávár, míg az meghal, s együtt mehetnek a közös új hazába. Ez az éjsarki emberek szerelme. Nincs ott hűtlenség s a *hűtlenség konstitúciója:* nincsen »*divat*«. Senki sem kíván másnak szép lenni, mint annak, akit szeret..."). Központi kategóriája az „igazán szeretés" tehát Jókai eszmerendszerének — ez adja ellenpontját mindannak, amit a regények életszövete negatívumként, ennek tagadásaként és hiányaként felmutat. Ment a szerelemről általában nem a hétköznapok világa tud, hanem Jókai kivételes egyéniségei — a „lélekidomárok". Ők tudják megoldani azt a talányt, amely az író szerint „minden ember szívében... férfiében, nőében egyaránt" ott van. De „száz közül egy" az olyan, aki „a megoldott talányban a saját titkára talál rá", következésképpen csak ezek az emberek azok, „akiknek a nap feljöttétől a nap lementéig, s holdköltétől holdszálltáig minden perce azé, akié minden gondolatja" is. Úgy szeretni, ahogy Jókai „igaz"

hősei akarnak és tudnak, nincsen „idő" — a társadalmi élet konvenciói elrabolják a nap 23 óráját, s „marad az asszony számára nettó 60 perc", miként azt *A lélekidomár* számadása kimutatja, a többi a hivatalé, a klubé, a dohányzásé, a színházé, az újságolvasásé, borotválkozásé és az alvásé. S mert ez a rendes állapota az életnek, legtöbben megszokják, természetessé válik számukra, mi tulajdonképpen természetellenes. S még az a bizonyos hatvan perc is problematikus, ha arra gondolunk, hogy ezt meg a „mérgezett csókok" órájának kell tartanunk. De ha nem mérgezett is az ilyen óra, az érzés ellentmondásokkal terhes. Az „én szeretlek, szeress te is engem" elve közelről sem egyszerű életképletként realizálódik a XIX. század második felében. Ahogy a *Szabadság a hó alatt* Bethsábája elmélkedik róla: „mi lehet hát az a »szerelem«, amiért az egyik embernek jólesik valakit megölni, s a másiknak jólesik meghalni?... Ami egyszerre jó is, szabad is, kötelesség is, mégis rossz, és fáj és bűn". És változékony is — a delejországival ellentétben.

Jókainál felkísért már a szerelem-fogalomban a szeretetnek és a nemiségnek elszakadása egymástól. A csók most már „csodaszörny", „elszabadult chimera", miként a *Rákóczy fia* című regényében jellemzi: „Az indulat örjöngéssé magasul, a lélek egészen testté lesz: gondolat nincs többé, csak érzés. Emlékezet, büszkeség, félelem, minden elenyészik, oltárlépcső, vérpad zsámolya, megölt vetélytárs ravatala mind elég jó az elszabadult chimerának..." Nem véletlen, hogy *A három márványfej*ben nagy vitát ír meg a szerelem hatalmáról, a *Bálványosvár* című regényében ugyanakkor a „csodát" kiküszöbölendő a nemiség erejét — és modern kultuszát — festi. Ebben a regényben ott van még „Bábolna isten" szobra, amelyet a kunok hoztak a magyarok közé:

„A bejárat előtt aztán megállt a sátor. A garaboncok elől széthúzták a kárpitokat, a dalosok, hegedűsök oldalt álltak, s arra a felnyílt sátorból előtámadt a Bábolna isten. Aranyos szekéren ült, amit tizenkét ifjú szép leány húzott, bíborhámba fogva. Mind mezítelenek: ahogy az Isten megalkotta őket; s amilyenek a papnéi, olyan a bálvány maga is: egy leplezetlen női szobor, aranyozott rézből, a fején napforma küllős koronával; talán Astarte vagy Mylitta, vagy ki tudja, hogy hívták annál a népnél, aki legelőször megalkotta?..."

S ebben hangzik fel Mike Sára jóslata annak a világnak a pusztulásáról, amelyben ez a bálvány uralkodik az emberek felett:

„Íme, ez az a bálvány, aki titeket hazátlanokká tesz; ez az aki arra kényszerít, hogy országról országra bujdokoljatok, hogy minden ellenségnek üldözöttei legyetek: mert kilopja ez a férfiak szívéből a lelket, karjaikból az erőt, az asszonyoktól elveszi a hűséget, a gyermekektől a tiszteletet. Vész, pusztulás ez a bálvány annak a népnek, amely ezt magával hordja; vész, pusztulás annak az országnak, ahol letelepszik vele!..."

Mintha regényírásának egy egész köre ezt a jóslatot ábrázolná beteljesülve. Történelmi regényeire vonatkozik elsősorban megállapításunk: ezekben a hősök rendre a kéjnek és élvezeteknek a börtönébe kerülnek, s nem akarnak abból szabadulni, a vágy szenvedéllyé változva pusztít bennük *A három márványfej* soros Kozmájától Ocskay László vérpadra lépő alakjáig. A két véglet között pedig ott a *Görögtűz* Izménéje, a második Medea, akinek Riumin iránti szerelme már „embertelen", s össze van kapcsolva a világ a katasztrófát kiváltó elemen-

tumokkal („Te kívántad, hogy kárhozzam el érted. Vessem oda a lelkemet a pokolnak. Megtettem. Isten nevét kicsúfoltam; esküt szegtem; apámat, anyámat megvetettem; loptam, két kezem tele van rokonaim vérével. Mi van még hátra? Az is vétek lesz, ha megcsókollak, hogy semmi se maradjon föl a Tízparancsolatból...!". Evilági, hétköznapi síkon példázzák ugyanezt az ún. társadalmi regények szerelemképei is — már a hatvanas évektől kezdődően, amikor megírja az oly beszédes *Felfordult világ* című regényét és 1869-ben a *Szerelem bolondjai* című alkotását. Az utóbbi már egyértelműen a szerelem pusztító „erejét" akarja szemléltetni. Az ebben felsorakoztatott szerelem-példák végigkísérik majd pályáján az írót.

A minne-törvények kétértelműsége a történelmi regényekben (gyakran bukkan az ezekre való utalásra az olvasó), amelyek azonban mégis a test és a lélek, a szív és a szellem, az érzelem és a nemiség egyensúlyát biztosították, és a „modern" szerelmi etikett hétköznapi gyakorlata, amely egyensúlyvesztésen alapul Jókai „társadalmi" regényeiben, jelzi az írónak a kor szellemét megérteni és értelmezni akaró erőfeszítéseit is.

Borzongtató vonzást gyakorol ez a világ az íróra ugyanakkor. S ezt nemcsak a most már tipikusnak mondható nőalakjai sugallják, hanem a regények erotikus „zománca" is hirdeti. E kérdés kapcsán kétségtelenül kényes határvonalhoz értünk: nehéz megállapítani, hol végződik a kort kifejező írói szándék, s hol van a magakifejezésének a kezdete — az a pont, amikor az írói személyiség is kortünet hordozóvá válik a maga rejtett vagy rejtegetett meghibbanásaival. Nem szabad ugyanis figyelmen kívül hagynunk *A tengerszemű hölgy*ben tett vallomását sem arról, hogy „erotikus láng, szatír véna és luxuriózus fantázia benne is volt annyi", mint a „realista írókban", de „nem használta — azért, mert magyar közönségnek írt". S valóban: a luxuriesnek a legkülönbözőbb megnyilatkozási formái szinte átsütnek a regények szövegén — a rejtettebbek is. Az „erotikus láng", a „szatír véna" és a kéjvágy fantáziája utat keresett magának, s utat talált is a Jókai-regények mikrorészleteiben, s üzent állandó helyei egy részében.

Az *Enyim, tied, övé* egy tavasz-képébe például a hermafroditizmus problémája csempészi be magát, amely a *De kár megvénülni!* Canagatta című epizódjában is felmerül: „Tavasz van. A fákon még nincs levél, csak virág. Azok aranyban, rózsaszínben játszó, hímporterhes barkák, mik a lombot megelőzik; tündéri zománcot adnak az erdőnek; a mező is sárga a fűvel együtt ébredő virágtól. A berekben már itthon van a fülemüle. Természetébredés van. A vadméh előjön faodujából megy virágot bújni, ezeret egy nap: a nővirágból mézet szí, a hímvirágból hímport szed; a kéjenc! pedig ő se nem férfi, se nem nő..." S nem a szatír-véna mozdul-e benne, amikor a *Fekete gyémántok* Evelináját „kurtizánnak és immaculátának" festi, akkor, amikor tudjuk, Bécsben volt harminchárom szerepe, amelyben a fényképész előtt pózolt. Ezek között pedig ott volt a Kleopatráé, a bacchánsnőé, a bajadéré, a Turandoté, Putifárnéé és Szalomeé is — úgy, ahogy a francai Dictionnaire de l'amour festette őket — egészen „modern" genre-képekként. S míg készülnek, ott van szüntelenül a kéjenc Waldemár herceg a maga hatvannyolc esztendejével. Vagy nászszobákat fest, meg nem valósult nászéjszakákkal, mint *A lélekidomár*ban vagy a *Szép Mikhál*ban. *A lélek-*

*idomár*ban is kéjenc rendezi be Medea hálószobáját: „Háttérben a lefüggönyözött alkoven, melynek szétnyílt szőnyegén át egy rózsaszín üveggel borított éji mécs kacérkodik. A budoárt egy diszkrét lámpa világítja meg: osztozva a félhomály csinálásban a kandalló tüzével. A falon sötét rámában Correggio Lédája, a szögletben Pradier fürdő Aphroditéje. A Nilus-kék gyöngéd virágos atlaszbútorok között egy alacsony kerevet, óriási jegesmedvebőrrel letakarva. Finom heliotropillat az egész szobában..." S nem ugyanez az indulat találtatja ki a *Fekete gyémántok* grófnőjének sajátos „vétkezését" is a fényképgyűjtemény „nézésével", amely „paradicsomi tájakra" ragadja a képzelgésekbe merülőt, vagy Ocskay László szerelmi lázálmát, melyben Deliancsát ölelte („Az ölelés meg akarta fojtani, a csók meg akarta égetni. Láng jött ki a szeméből, amitől tűzbe borul az egész világ: erdők, hegyek, városok mind égtek, a föld maga is izzó volt, s le lehetett a repedésein a mélyébe látni, s ebben a pokolégésben össze volt keverve az őrjöngő fájdalom az eszeveszett gyönyörrel. Kéj, ami kínoz, ekstázisa a fájdalomnak, mely a semmivélétel kéjérzetében végződik. Azon a harapó csókon keresztül kiszívják a vérét, lelkét..."), illetve az *Egy az Isten* kéjsóvár táncjelenetét, különösképpen hogy ilyennek rajzával már a *Hétköznapok*ban is próbálkozott. S ha ezekhez még hozzátesszük a sejtető jeleneteket is, mint amilyenre a *De kár megvénülni!* című regényében is találunk, teljes lesz a benyomásunk Jókai „erotikus" vénájának természetéről. Az őrnagyné és a regény főhőse zenét játszik ebben a jelenetben:

„A duó együtt egy pár: nő és férfi.

Most azután képzeljük a helyzetet éppen megfordítva, hogy nő játssza a gordonkát, s férfi a hegedűt.

Nem is szólok a pózról. Az olasz úgy nevezi a gordonkát, hogy »viola da gamba«, a játszó térdei közt tartja a hangszert. Az embernek az esze zavarodik, ha rágondol..."

Jókai, az eddig elmondottakból is kitetszik, kora erkölcsi világképének ábrázolója és ösztönszerűen kifejezője is volt, a legszorosabban kapcsolódva társadalomfelfogásához, azokból az ellentmondásokból táplálkozva, amelyek a XIX. század második felének magyar társadalmitörténelmi alakulását jellemezték, az európai ízléstörténet adott szakaszának kontextusában.

8.

A kor „európai" ízlésvilágának a kontextusa hívja fel a figyelmet a Jókai-művekben felbukkanó „rútnak" a kérdéskörére is, melynek sajátosan „jókaias" megoldásai művészete egészének szempontjából is értékelhetők.

Alapjait a kor „tudathasadós" jellegében, a látszatok és a valóság mind élesebb differenciáiban kell keresnünk, melyeknek egyik megjelenési formája a „tótágast álló", a felfordult világ" kiváltotta benyomásként realizálódik. Metamorfózisok évtizedei következnek Jókai szemében a XIX. század második felében. Az emberi értékek „átváltozásáról" van szó, és Jókainak egyik nagy társadalmi-eszmei élménye éppen ezekben az „átváltozásokban" keresendő: a hazafiság fogalmában

kirajzolódik az „árulás" motívumköre, a szépségben pedig felderengni látszik a rút, a „nemes emberek" helyét a világban elfoglalja a kalandor. Ebből a szempontból vizsgálva Jókai regényírását pályája utolsó szakaszában, kétségtelenné lesz, hogy írónk szinte egész regényírását ennek a metamorfózisnak szentelte, a regények egy szűkebb körében pedig központi kérdésként ábrázolta. *A Kráó* című kisregényében valójában a „rút regényét" írta meg (1895), hiszen indító tézisének egyike szerint azt akarja csak példázni, hogy „nincsenek rút állatok a világon", „rút emberek pedig nem is lehetnek", mert nincsen rút a világon, egészen egybehangzóan a századvég európai felfogásával, amely a „szép" körét egészen kitágította és figyelme, érdeklődése, de gyönyörködése körébe is vonta mindazt, amit az előző korok nem tartottak „szépnek": „Az idomtalan víziló — írta *A Kráó* bevezető fejezetében —, a százfogú hajmák, a varangy, a pók, a barlangbúvó szirén, fekete testével, veres kopoltyúival csak a laikus szemében rút: a természetbúvár előtt az mind tökéletes, s a saját fajtája előtt bizonyosan szép..." Már nem a „groteszk csúnyának" a kérdése van napirenden Jókainál sem, hanem az „esztétikai rúté", amelynek magyarázatával a XX. századi esztétikai gondolkodás birkózik — a Baudealaire-ek feladta lecke nyomán. Határvonalat húz Jókai is a nemes lelkű, de csúnya emberek és a rútságban leledzők között. Amazok „belső arcát" megvilágítja a „szívből kiderengő fény, az idomtalan arcon átsugárzik az érzés", amely megnemesíti a kinézést. Nyomban példát is mond: a Nemzeti Színház 1848 előtti balerinájára hivatkozik, aki az utcán megdöbbentette a vele találkozókat, de amikor a színpadon táncolni kezdett, mindenkit elragadott. A „rút ideálját" azonban nem az ilyenek testesítik meg, hanem akiknek rútsága ördögi vad szenvedélyekkel is párosul, melyek „hozzáillenek azokhoz a torz vonásokhoz". Az ilyenek „kapják fel az alkalmat, hogy a *rútból ideált teremtsenek*, hogy azt, ami ocsmány, csábítóvá varázsolják" (A kiemelés az enyém. B. I.). „Ez a megördögítése a rútnak valóságos igézet hatalmával bír..." — állapítja meg írónk, mintegy összegezve regényírói tapasztalatait, hiszen a „rút" kérdése, még ha romantikus módon a szépség kíséretében, állandóan foglalkoztatta. „Új" értelmét azonban csak a múlt század utolsó éveiben találta meg a *Rákóczy fia*, majd *A Kráó* írása idején, a szép metamorfózisa látványának ihletében. *A Kráó*ban két alak is ennek az átváltozásnak a jegyében létezik. Az egyik Marciole, aki egykoron „fekete szemű, fekete hajú, fekete bőrű pikárd lány" volt, majd elfonnyadt: „A Marciole tizenkét év alatt nagyon megvénült. A hegyvidéki parasztnők hamar elhervadnak. Azaz, hogy nem hervadnak el, hanem úgy járnak, mint a tulipán, amelynek a szép hímes szirmai helyén ugyanazon a kocsányon idomul át egy nagy háromszegletű tobozzá: ugyanaz a tulipán az!..." A másik, a valóban jellemző és beszédes alak Fernande, akit férje, a kalandor, becsapott, s amikor leleplezi magát előtte, a hallottak felébresztik benne a „rútat". Jókai egyértelműen társadalmi indokokat emleget, amikor a szépség rúttá válását magyarázza. Ám figyeljük a metamorfózist:

„Ellinor nevetve vonta el a tekintetét a plafon amorettjeiről, hogy Fernande szemébe nézzen.

Akkor aztán elrémülve ugrott fel a helyéből.

Az eddigi Madonna-arc helyett a Medúza állt előtte.

Szinte hihetetlen, hogy egy eszményi szépség a kínzó vad indulatok hatása alatt ily torzképpé alakulhasson. Álmában lát az ember ilyen arcokat. Mikor az ismerős angyalarc átalakul vámpírrá.

A düh, a bosszúállás, a gúny, az útálat, a csömör minden kifejezése volt a rémtekintetben. Emberi művészet nem volna képes ezt utánozni. Ezt csak a féktelen indulatok galvanizmusa képes előidézni..."

A becsapott szépség és a szépség árujellege, ebből következően pedig tragédiája van adva *A Kráó* lapjain, mintegy esszenciájaként Jókai társadalmi tapasztalatainak, hiszen nem egy magyar tárgyú regényében is feldereng éppen ennek a problémája. Női hőseinek egy része nyilvánvalóan éppen azért frusztrált, mert szép, s ennek következtében a társadalmi élet „piacán" kiszolgáltatottabb, mint csúnyább társnői. Nem véletlen, hogy az *Akik kétszer halnak meg* Pálma grófnőjének vagy a „tengerszemű hölgynek" a sorsa oly tragikus kimenetelű. „Jaj annak, aki szép..." — hangzik fel *A Kráó*ban a figyelmeztetés. A rútság ellenben privilégium is lehet, ha engedi lelkét „a külsején átragyogni". Az is viszont Jókai látásmódjának a természetét mutatja, hogy egy nagy lepkehasonlatban világítja meg a „szépnek" és a „rútnak" szinte a világhelyzetét, s érzékelteti, hogyan is működik az élet mechanizmusa ezeknek a koordinátái között.

Egészen általános jellegű, s a kor európai ízlésvilágába tartozó a Medúza-képzet — a rúté, amely *A Kráó*ban Fernande Madonna-arcából néz ránk élete kritikus pillanatában. Mario Praztól tudjuk, hogy a XIX. század második fele a Medúza szépségében is gyönyörködött, autonómmá téve, mi Shelley és Goethe örökségeként szállt az utókorra. Nem látszik tehát szükségesnek e képzet múlt századi történetét sem kifejteni egészen D'Annunzióig, aki Leonardo Mona Lisájának mosolyában is a Medúzát látta felsejleni. Azt a megfigyelést azonban rögzíthetjük, hogy a romantikusoknál a Medúza szépségének összetevői között ott van a fájdalom, a korrupció és a halál fogalomköre is. Amikor Jókai Medúza-képzetéről beszélünk, nem szabad ezekről az európai közízlés hordozta „tartalmakról" sem megfeledkeznünk.

Vizsgált korszakunk regényei közül. *Az aranyember* már megmutatja ezt a képzetet Athalie arcának tükrében. Már itt a rendkívüli szépség („Athalie rendkívüli szépség volt. Igazi Ariadne-nyak és kebel...") és a szadista természet fonódik össze „medúzai" kinézéssé:

„Azután az a jelenet is jött eléje, hogy egy sötét folyosón egy ajtó mögött egy szép maenade-arc, buján göndörített hajfürtökkel, leskelődött elé; olyan nagyvogó szemei voltak, piros ajkai közül tündökölt a gyöngy fogsor, amint az égő viasztekercset feje fölé tartá, s azt kérdezé a tántorgótól: »Hová készül ön, uram?«

S erre ő ezt súgá a bűbájos tündéralak fülébe:

— Megyek, Timeából boldog nőt csinálni...

Erre a tündérarc egyszerre Medúza-fővé torzult el, a göndör hajfürtök, hah! hogy alakultak át kígyókká!..." (A kiemelés az enyém. B. I.)

Medúza-arccá válik *A lélekidomár*ban Medea arca is, „mikor szerelmet kérnek tőle", s ehhez az archoz „démoni gúnynevetés, dermesztő csúfolódás" társul. Ugyancsak ez a képzet szerepel a *Tégy jót* Amandája egyik jellemzésében is, aki ugyancsak nagyon szép, de „építészeti szimmetriával alkotott hajbeli kacsgaringói" — ahogy Jókai egy zárójeles mondatban rögzíti — az egész alakot „egy befelé fordított Medú-

zává" avatják. Nem véletlen tehát, hogy *A Kráó*val regényt szentel a Medúza-kérdésnek. Idézzük ismét Ferdande-ot éppen azért, mert maradéktalanul ennek alakjában sikerült Jókainak kifejeznie rút-élményét:

„— Ön azt hiszi, hogy én szép vagyok? — Ez csak álarc! Ez az én igazi arcom!

S azzal egy varázsmozdulattal egyszerre torzképpé alakítja át az arcát, gunyoros ráncok futnak össze az orra, a szemei körül; cimpái kitágulnak, ajkai elferdülnek, homloka redőkbe vonul, szemöldei kígyókká tekerülnek, s a szemei kancsalítanak.

És a hangja érdessé válik, reszelős lesz, a fogait összeszorítva beszél.

— Én vagyok a Medúza! Az elátkozott Medúza! Aki a rútságával kővé mereszti a rátekintőt. Aki tudok rút lenni, ha akarok.

És akar rút lenni!..."

A „rútnak" a képzete, különböző megfogalmazásban, természetesen más Jókai-művekre is jellemző. Méte a *Rákóczy fia* című regényében a szeráffejek-halálfejek ellentétpár fényében is megjelenik; Miranda *A két Trenk*ben azt mondja, hogy „ölelése a kobra kígyó ölelése", szép szemei pedig „gyilkos vadállat módjára lefelé forgatva" szikráznak. De vannak rút hősei is: Cinka Panna a *Szeretve mind a vérpadig* című regényében, aki „remeke volt az asszonyi rútságnak", vagy a grusinói Daimon a *Szabadság a hó alatt* című műben. S vannak rút férfi-alakjai is: az idősebb Trenk például, vagy a *Névtelen vár* Sátán Lacija, aki „eszményképe a rútnak". Ide sorolhatjuk természetesen szörny-alakjait is — a *Fekete gyémántok*ból vagy a *Névtelen vár*ból, amelyben Hany Istók ilyen. Jellemző lehet, hogy mind a két regényben a szörny a szépséggel együtt jelenik meg — a *Névtelen vár*ban képzőművészeti kompozícióként is: „A hölgy elragadó szép, mint egy tündér, türelmes, mint egy szent; a védence makrancos, mint egy ördög és csúf, mint egy majom..." De leír rút táncot a *Szabadság a hó alatt*ban, patkánycsók csattan *A lélekidomár*ban, ahol arról is olvashatunk, hogy Párizsban „a szép kisleányok kimentek divatból", s helyüket Madame Talleyrand „szörnyetege" foglalta el. De nem véletlen, hogy a *Rákóczy fiá*ban Jókai felvonultatja a rútak légióját — a sántákét, vakokét, nyavalyatörősökét, hiszen ez *A Kráó* mellett a másik olyan Jókai-mű, amelyben a rút metamorfózisai jelentős szerepet játszanak. Éppen ez a regénye szinte teljes gyűjteménye a századvégi „ízlés"-motívumoknak.

Ezen a helyen csupán a regény első felében olvasható lakomaleírással kell foglalkoznunk, melyet „fűszerek és balzsamok", „növényi és állati roha és penészszag" vegyüléke leng be. Ezen az „úri mulatságon" szinte tobzódnak a hősök a „rútban", az „undorgást" hatványozva. Kezdődött az „érccsókkal", amikor is „két ezüst ajk csenedült össze", a folytatódott nyolc hónapja készített ételek fogyasztásával: a tojásnak szederjes kék színe és visszatetsző szaga volt, „a sajt egész telepítvénye volt az ugráló eleven lényeknek, s belül zöld a penésztől". Avas sonka, áporodott pástétom, pézsmaszagú disznófej, dohos sütemény kellett, hogy csiklandozza az ínyt. A résztvevők közben „undorító adomákkal fűszerezték azt, ami anélkül is poshadt volt; s az volt a vitézebb, aki az émelyítő ötletet még undokabbul tudta visszavágni..." Jókai természetesen gondoskodik a párhuzamról is: leír még egy lakomát, amely már „normális": „Az a terített asztal szakasztott mása volt annak, amit a Méte ünnepélyén végigülének. Ugyanolyan vaddisznó fejek, pásté-

tomok, éppen olyan serlegek, poharak, még egy egész pávasült is, teljes tollpompájában. Giorgio még azt az infernális aromát is hozzá képzelte, amit azon a másvilági lakomán érzett, keverve a balzsamok és ámbrák penésszel és rohával. Pedig ez csak idiosyncrasia volt. Egészen friss volt a lakoma. Nem volt ott más szag, mint amit a narancsok és az orgonavirágok illottak."

A *Rákóczy fia* Méte-ünnepélye tehát a rútnak az ünnepélye is, „szituáció", amelyben összegeződik a tótágast álló világ képe. Mindenki álarcban van, az álarcok mögött Bécs arisztokratái, férfiak és nők, akik titkos társaságként engedik érzékeiket szabadon érvényesülni, s mindannak a fordítottját teszik, amit hétköznapi életükben tenni szoktak. Semmi sem szent előttük, mert titkos lényük szavának engedelmeskednek — az pedig az undokban és a rútban akar gyönyörködni az „ízlés" legkülönbözőbb területein, az emberi viszonyokén is. Jókai tehát, kedvelt megoldásaként itt is a rútat mintegy rájátssza a „szentre" a „szépre", hiszen Méte ünnepélye a bibliai jelenetek profanizálásával folytatódik. A *Fekete gyémántok*ban hasonló orgiasztikus ünnepélyen „gúnyvesperae" hangzik fel, oly módon, ahogy misén szól a latin vallásos szöveg. Itt a grófnő nőcselédjei mulattak a szomszédos majorok írnokaival, vadászaival a kastély kriptájában szentségtörők módjára. „Minő ördögi gondolat: a vallás kegyes szertartásaiból förtelmes bacchanált torzítani. Papi ruhát, oltárt, infulát, szentséget megfertőztetni, breviáriumot, litániát, zsoltárt korcsmadalból szerkeszteni..." Bárhova nézzünk tehát ezekben a regényekben, a „szép" valóság mögött a „rút", ám igaz, éppen ezért Medúza-arca mutatja meg magát. Baudelaire „dögképzete", amely bejárta Európát, Magyarországon tulajdonképpen Jókai regényeiben talált otthonára.

9.

A „szentből" a profánt előcsalni nem Jókai találmánya volt, a korízlést követve azonban műveiben lépten-nyomon ilyenekkel találkozunk. A XIX. század második felében ugyanis egyes bibliai jelenetek különös népszerűségre tettek szert elsősorban erotikus vonatkozásaik miatt. A kor a képzelet számára mintegy ezekben találta meg elrugaszkodásának alkalmait. A bibliai jelenetekben azt az erkölcsi kettősséget látjuk, mely a látszat és valóság között fennállott az élet minden területén. A keresztény egyházak megszentelte nevek és szituációk sorakozójában heves erotikus lángolások bujkálhattak, a szemérmesség álarcában a szemérmetlenség végleteiben tombolhatott író és olvasó, festőművész és kép-néző egyaránt. Beardsley kora ez, nem véletlen tehát, hogy Jókai kezében is ott van a „De Sacy bibliája", amelyet a *Rákóczy fia* című regényében ír le:

„Ez a ritka könyv a legpompásabb illusztrációkkal van feldíszítve. Hollandi mesterek remekei, a legművésziesebb kivitelű rézmetszetekben. A legszebb képeken a mester neve nincs kitéve... Nagyon szép képek azok. Éva a bűneset előtt és után. Potifár neje, a tűzvérű Anaitis; József csábítója. Bethsábé, midőn Dávid király lelkét megjelenésével lángra lobbantja. Judit Holofernes sátorában. Delila, Sámson hajfürtjeivel a kezében. Susanna, a két agg lator férfi által meglesve. Eszter és

Ahasvér. Salamon, mindőn a hölgyei ráveszik a bálványimádásra... Csupa remekművek. S nem is veszedelmesek — ránk tapasztalt lelkekre nézve, akik már kereshetjük a kísértetet: ha rátalálunk, az ijed meg tőlünk..."

Nevek, amelyek gyakran bukkannak fel Jókai regényeiben, tehát nem véletlenek. Különösképpen nem a kísértés-motívum, amely e nevekkel összeforrt, hiszen a *kísértés* Jókai állandó témája, és motívuma szinte minden Jókai-regény ihletében ott bujkál, bár nem írta meg, mint Flaubert, a maga Szent Antal megkísértéséről regényét. Az Antal-szituációt azonban gyakran emlegeti. Summája ez a helyzet mindannak, amit bűnnek tartott a kor (és előtte az évszázadok), amiért azonban ugyanakkor áhítozott is a tudata alatt. Jókai is modern, a maga idejében időszerű értelmezését adja a Szent Antal megkísértése helyzetnek. Képi ábrázolása ez az ember tudatalattijából üzenő szenvedélyeknek, a női test, a testiség iránti sóvárgásoknak, az aberrációknak, általában a „szenvedély paradicsomának", amelyről az *Enyim, tied, övé* című regényében beszél: „Amit szent Antalnak ígért a csábító rém, azt Áldorfay Incének mind megadta... Az új asszonyszemek tükréből egészen új világ ragyogott felé: a nélkülözések, a küzdelmek világa helyett a gyönyör, a szenvedély paradicsoma. Minden aluvó indulat eltépte fékeit szívében, s nyargalt vele egy mámorító örvény felé. Egy tengerbe vetette bele magát, csupa élvezetbül: elébb úszni akart a tengerben, majd ki akarta azt inni fenékig..." Hogy kora „madame Belle Ange" lányáról van szó, a XIX. század második felének romantikájából megismert Lilitről, szinte természetes. Nem fantazmagóriákra kell gondolnunk azonban Jókai regényei kapcsán. Az ő Antalait kísértő „tündéralak" „eleven ember": „Könnyű volt Antalnak szentnek maradni — olvashatjuk az *Enyim, tied, övében* —. Hol kísértették? A pusztában. Kik kísértették? Álmok. Fantazmagóriák. Álmodott csábleányok, álmodott aranyhalmazok, álmodott étkek. Könnyű volt el nem csábulni. Csak az ördög volt a kísértő. De jőjjön csak el Antal oda, ahol eleven ember a kísértő, ahol élő asszonyarc nevet a bűnös élvezetvágytól, ahol igazi pénzzel kínál a sunnyogó saint-simonizmus, s ahol nem hazudik a pincerna és refektórium, azután ott maradjon meg aszkétának!..."

Hányszor kell Jókai hőseinek szembenézniök Antal módjára a kísértő asszonyi testtel! Különösen utolsó pályaszaka regényeiben éleződik ki az „Antal-szituáció", még ha nem is emlegeti név szerint az apokrif bibliai esetet. Amikor kedvvel festi jellegzetes nőalakjait engedve „leskelődő" szenvedélyének, ezt a helyzetet reprodukálja. Mint *A két Trenk* című regényében a Miranda-Trenk Frigyes találkozás leírásában:

„Egy hosszú terem nyílt meg előtte, gazdag rokokó bútorzattal, mely mélységében egy alkóvban záródott. Szemközt egyetlen magas ablak vetett világot a szobába, ólomba kötött zöld és sárga talpüvegeken át. A kerevet előtt egy selyemdamaszttal terített sárkánylábú asztal állt, azon pástétom, sütemény, déligyümölcs ezüsttálakon; hosszú nyakú palackok, illatgőzölgő puncsos üst. Inyenc lakoma!

De nem ez a látvány állítá meg helyében a szilaj hadfit, hanem valami más.

A fülke szétnyílt kárpitja közül egy női alak jött elő: éppen úgy, mint Anadyomene a habokból. A függöny tengerszín selyem volt. Mint mikor Cythere tengertajtékból megszületett. Egy tündér alak, kinek

nem volt egyéb takarója, mint a nyers selyemhez színlő hosszú hajzata. Az ablak zöld világítása mellett a csábalak rózsaszínűnek látszott; de ami aranyos volt rajta, az annál aranyosabb lett..."

A *Páter Péter*ben ugyanígy elevenedik meg a Szent Antal-kép a templom oltárán, s lép szerelme, Magdolna, elé páter Péter, a kísértő szerepcserejével. Itt írja le Jókai az olasz mester festette Antal-jelenetet is, amelyen a „csábító nőalak... annyira megbotránkoztató merészséggel volt odafestve, hogy annak láttára minden igazhivő jámbor lélek megfordult az ajtóban és kiszaladt". Jókai ezt a „helyzet"-motívumot tehát szabadon és változatos módon használja fel: a puszta utalástól a regénycselekmény mechanizmusában való alkalmazásáig terjed.

A Salome-téma értelmezésének is vannak Jókainál „modern" vonásai. Korjellemző volt már a Saloméra találása is: alakját ugyanis az erőszak, a kéj, a halál, a vérfertőzés sejtelme lengi be. Jókainál is. „Az a vér, melyet Heródes bűnös gerjedelme kiontott Salome csábító táncának ingeréért... Keresztelő szent Jánosnak vére tégedet fecskend be, szerelem ördöge!..." — kiáltja *A három márványfej*ben a szerelemről vitatkozó Onufriusz jellemző módon. Jókai regényeinek Salome-utalásai nem hagynak kétséget afelől sem, hogy Jókai az aberrált ember helyzetéről beszél, amikor Salomét emlegeti, akiben az incestusnak „bőszült démona" dühöng, és ki „Isten tiltó kezén keresztül tört szenvedélye tárgya után". A *Fekete gyémántok*ban névsort is ad: „Eszébe jutott a Cenci története, átkozott vérrel lemosott átkozottabb csókok. Ninon fia, ki megölte magát, mert anyját szépnek találta; Ödipusz és Myrrha. Salome, szent János fejével egy tánc jutalmául..." Nem anekdotikus módján használja fel a Salome-helyzetet sem regényeiben, még ha közvetlen forrása most is anekdotagyűjtemény, amelyet Hankiss János emleget: „Szituációként" értelmezi, tehát nem az anekdotikus történet maga, hanem jelentése, az erotikus vonatkozásaiban rejlő asszociatív lehetőségek, túl ezeken pedig történelmi verifikáltságuk érdekli írónkat, s nyilván most sem szabad megfeledkezni arról az ikonográfiai örökségről sem, amelynek változatait Jókai ugyancsak kedveli. Ezzel lehet magyarázni, hogy orgiasztikus részletei (a *Rákóczy fia* című regényében például) színpadképekként készültek.

Legeklatánsabb éppen ebből a szempontból a Brahma és a bajadér Jókai regényeiben felbukkanó epizódja. *A lélekidomár*ban Scilla, az „isteni bajadér, akiért valaha Brahma megbocsátott az egész osztálynak", adja elő a „maga históriáját" a „Brahma és bajadér" című operabalettben, *A mi lengyelünk*ben Tihamér nézi ugyanezt az operabalettet. A „Belle époque" világának az ízlése szerint való ez a buja keletiség is, melyben „Brahma égi malasztja megdicsőíti a »bűnös« szerelmet", miként *A lélekidomár*ban írta. Mind a két regényben elmondja a történetet is. *A mi lengyelünk*ben például így: „A férfi szereplő énekelt, a nő szereplők lejtettek. Költőileg szép volt maga a szöveg is. A Bráma leszáll a földre, meg akarja ismerni, hogy mi hát az, amiért olyan nagyon szeretik a halandók ezt a zöld planétát? Bajadérok közé jut, akik táncukkal versenyeznek az isteni férfialak kegyeiért. A Bráma énekli a tánckísérő dalt: »Ganges szép vidékein És buja mezein Vígabban él az ember. S édesben alszik el, Hol minden azt suttogja, Itten szeretni kell«. Végre a szelíd tündér győz plasztikus táncával a szilaj vérű észpontó szökellései felett, s a Bráma Lucile-t viszi magával a sátorába..."

Jókai természetesen megörökíti a bajadér-Scilla külsejét is *A lélekidomár*ban a maga kedvelt módján: a női bájak elrejtve, de mégis jól láthatóan igéznek a ruha alatt:

„Maga a jelmez is valami eszményi szép. A hímzett kebeltartó, s azon alul a test szabadon, fedetlen egész a csípőig; semmi vállfűző, maga az istenalkotta női báj, s aztán az arany csillagokkal átszőtt habkönnyű ruha, mely minden mozdulatnál az idomhoz simul, mintha hullám közül merülne fel az; a bokáig mezítelen lábak, ujjaikon drágaköves gyűrűkkel, karcsú bokáik arany kösöntyűvel átszorítva. Aztán a hosszan leeresztett haj, virágos folyondárral összetartva . . ."

A bajadér alakjával ismét a szent és a kurtizán lép elénk. A „szentprostituált" annak a kornak az eszménye, amelyben az emberi értékek devalválódása, a szerelem prostituálódása játszódott le. S e kettő határterületén járunk, amikor a Jókai-regények Potifárné-motívumát vesszük szemügyre, a kísértésmozzanat továbbélésével egyetemben. Legegyértelműbb jelentését a *Rákóczy fia* orgia-leírásából hámozhatjuk ki: a hölgy, aki Putiférné „szerepében" lép fel, e szerep Janus-arcát mutatja. „Lázadás van az arc minden vonásában — olvassuk itt —, a kígyóhajlású szemöldökökben, a nagy fekete ragyogó szemekben, a lüktető orrcimpákban, a felvetett piros ajkakban, mik közül az összeszorított fogsorok gyémántvillogása jelenti az ölni kész szenvedélyt. Egy percig sincs nyugta; minden íze, minden tagja mintha külön önmagának élne, úgy mozog, s mégis »egy« érzést személyesít meg együtt. Azt az érzést hirdeti az a fuvolahangon utánzott madárdal. *Azt az érzést, mely összekeveri a poklot és a mennyországot, s úgy idvezül egyszerre mind a kettőben . . .*" (A kiemelés az enyém. B. I.) És válik a jelenet végül is a „vad szenvedély s a szűzi iszonyat" közötti küzdelemmé, mint majdnem minden olyan esetben, ahol élet-helyzetként ez a szituáció reprodukálódik a regényekben — a *Szép Mikhál*ban, *A barátfalvi lévitá*ban, a *Szabadság a hó alatt* és *A két Trenk* című*ben*. Kéjvágyó asszonyok törnek mindenütt fiatal férfiak erényére". Vagy életére — az Atalanta-motívumban például.

Nem véletlen, hogy Jókai rátalált Atalantára, akinek mitológiai alakja köré kortársa, Swinburne, szőtte híres verses drámáját, Sade márki istenének is áldozva. Tudjuk, Jókai hősnőiben is éltek szadista indulatok, Atalantával pedig a kor ízlése üzent, dekadenssé alakítva a görög mitológiai témát, melyet Ovidius feldolgozásából örökölt a múlt század. Atalanta a férfias nő, a meggyilkoló, szerelme pusztító és végzetszerű. Őróla álmodik szadista lázában, férgek marásának hatása alatt a „hírhedett kalandor" a börtönben: „A megnevezhetetlen gyönyör, mint magában élő elementum, mint a tűz vagy a víz vagy a levegő; láng, hullám, vihar, csókból alakulva. S a csók lassankint alakot teremt magának. A gyönyör csábképei jelennek meg előttem. Mind oda csoportosulnak körém: Delila, Bethsabé, Salome, Magdolna a megtérés előtt, Lais, Aspasia, Cleopatra, Semiramis, Circe és *az éjszínű szépség*, *Atalanta* . . . Csókjaik, mint a tűz, égetik az arcomat, a nyakamat; fogadásból versenyeznek: a fekete királynő marad a győztes; az ő korall ajkai alatt, az ő gyöngysor fogai közt kiserked a vér a nyakamból, s ő ajkaival szívja azt ereimből . . ." Az *Egy az Isten*ben az „à la Atalanta" divatról van szó, az *Akik kétszer halnak meg* Atalantájában pedig a mutatvánnyá vált szituációról. A mitológiaival szépségében versenyező „mo-

dern" Atalanta a bécsi cirkuszban lép fel férfiakat legyőző mutatványával, hogy a regény végén szélhámosnőként tűnjön el a szemünk elől.

Jelentősebb helyet kapott a fentieken kívül még a Káin-motívum a „szentnek" és a „profánnak" sajátos, a múlt század második felére jellemző körében. A triolizmus példájaként emlegettük *A három márványfej*ben leírt vitából ragadva ki a Káin-történetet. Itt meg kell még jegyeznünk, hogy Jókai, jellemző módon, arra az apokrif Káin-történetre hivatkozik, amelyet a legerotikusabbnak tarthatunk, s melyben a patologikus vonások is adva vannak. Ugyanezt a motívumot emlegeti az *Enyim, tied, övé* című regényében is, csak másképpen árnyalja, leírva Gedő lázas diskurzusát, aki azt mondja, az apokrif Káin-történetre hivatkozva, hogy Káin „Éva asszony balkézi házasságából való, apja nem Ádám, hanem Szammáel, és hogy az első testvérgyilkosság is nők miatt történt: „Eredj fel a könyvtárba, keresd fel nekem a gnosztikusok közül azt, amelyik Káin és Ábel legendáját kommentálja... Majd megmutatom abból neked, hogy az első két testvér is leányokon veszett össze: egy szép leányon, meg egy rút leányon. A szép Alkimát mind a kettő szerette, s a rút Lebuda egyiknek sem kellett. Ezért azután Ábel urat, a te nagyapádat, agyoncsapta az én nagyapám, Káin..." Megismételte ugyanezt a történetet az *Ahol a pénz nem isten*ben is, eljátszva a regény leírta helyzetben lappangó „káini" motívummal: két testvérpár él a szigeten, és „ezeknek a kor megérésével egymásban kell találni párjukat", mint a bibliai történetben, s nem kezdődik-e majd az „új világ" ismét egy testvérgyilkossággal, mert „ha ez egyszer megtörténhetett, mért ne történhetnék meg másodszor is". Jókai felismerése azonban több jelentésű, s ebben a regényben ezek egyszerre fogalmazódnak meg, mintegy jelezve, hogy Jókai a kapitalista világ lényegének az értése közelébe érkezett. Capitano gyermekeinek meg kell ismételniök a „káini" helyzetet, mert maguk mögött hagyták ugyan a civilizált, tehát polgári világot, de a „polgári visszásságokat" magukkal vitték, miként erre Veres Zoltán Jókai-tanulmánya figyelmeztet. A „ki-ki az átellenessel, de nem a mellette valóval" isteni és emberi törvénye kérdőjeleződik meg az írói kombinációban, ismét bizonyítva, mennyire szorosan kapcsolódnak Jókai erotikus motívumai is a korhoz mind „formájuk" mind „tartalmuk tekintetében. Ezt látjuk a Betsabe-motívum esetében is. A lőcsei fehér asszony mondja: „Elküldték az uramat, hogy ott hagyják veszni, mint Uriást! De vigyázzanak magukra, hogy Betsabé helyett Juditra ne találjanak bennem..."

A *Fekete gyémántok*ban a szerelmes Berend Iván Evilában „Nephitim leányát" látja, és elmélkedésében természettudományos szemlélete fonódik össze „archeológiai miszticizmussal" — ismét apokrif bibliai legendában. Az „elesett angyalok" története ez, azoké, „kik elhagyták az eget a földért, s lejöttek édessé tenni a bűnt": „Ha férfi angyal volt, nő nem tudott neki ellenállani, ha nő angyal volt, minden férfi meghódolt neki, s sietett vele elkárhozni. Járed idejében jöttek le az égből, a Haemon hegyéről szállva alá. Kétszázan voltak. A halandók és bukott angyalok ölelkezéséből származtak az Eluidok, Nephitimek és óriások. Az óriások emberevők voltak. Az elpártolt angyalok közt legbűnösebb volt Azáel, a legcsábítóbb Szemiázáz... Kainán fiai voltak a legelsők, kik a lángruhákba öltözött női angyaloktól el hagyták magukat csábítani, s azontúl égett a föld lábuk alatt, bárhová léptek..." A héber

mítoszból, amelyet Berend Iván geológiai tudásával kapcsol össze, Jókai számára ismét csak a „szent" és „profán" kettőssége következik, mely Evila arcán is tükröződik. „Mennyei fény és pokoli árny, mely egyesülni akar a földi létben..." — mondja ki végkövetkeztetését az egy regénynél általánosabb érvénnyel itt, a kettősségek egyetemes „kréta-köréből" ki nem lépve. Mert végeredményben azon a ponton találjuk magunkat, ahol a „rettenetes lélektani talányok" birodalma kezdődik. Ebben pedig „rögtöni az átmenet a szentből az ördögibe", miként Berend Iván határozta meg.

Kézenfekvő tehát Vas István állítása a Jókai romantikája mögött „parázsló bujaságról" — Buday Dezső ellenében is, aki azt bizonygatta Jókai lelke című tanulmányában, hogy „az erotikus Jókai sem az igazi Jókai": „Jókai erotikuma a kifinomult és mélyebb érzésű kultúrember mindennapias erotikumának a határán alig megy túl — írta. Gyengéd, de mindenütt fel-felcsillanó láberotikum és enyhe módon, szemérmes formában jelentkező tudatalatti mazochizmus jellemzik ezt a kifinomultságot... Diszkrét és majdnem tudatalattiság határán levő mazochizmusa is olyan, hogy alig van az erotikum határain..." Vas István Jókai „művészetének egyik rafinériájaként" dicséri erotikáját, mert „a nemesi pózokba és tiszta szerelmekbe mégis bele tudta csempészni, látszólag kifogásolhatatlanul, a férfiak és nők, s a nők és nők kapcsolatának százféle, nem mindennapi fortélyát, leleményes érzékiséggel átfűtött helyzetét".

Ám, hogy Jókai erotikájának értelmezésében tovább is lehet menni, tanulmányunk szeretné dokumentálni, jelezve, hogy az író fontos, korról beszélő megállapításait éppen ebben a szférában kell keresnünk, s hogy szerelemképe tulajdonképpen regényeinek korképe is — a „fin de siècle" szelleme ebben fejti ki hatásait a legmesszebb menő módon.

10.

A lélekidomár hosszabb betétje, Lándory pusztai párbajának története, és a *Sárga rózsa,* amely ebből a történetből nőtt ki, éppen úgy kiélezetten mutatja a Jókai-művek tükrözte ízlésváltozást, mint *A csigák regénye,* amely, látszólag az író csiga- és kagylógyűjtő szenvedélyének a szülötte, valójában azonban a korszak szépségeszményének a megfogalmazása. Egy ízlésrendszer két arcát látjuk ezekben a művekben, még ha szélsőségekben is. „Talajuk" is azonos: a szerelemkérdésé, a Jókai-művekből már megismert aberrációk kontextusában.

Feltűnőbb a Lándory-történet ebből a szempontból, mely „tartalmában" a primitív örömök iránt mutatkozó vonzalmat elégíti ki, miként a történetet hallgató Scilla kérdése megfogalmazza („Óh, én imádom a nádast! Olyan történet lesz ez, ahol nádsuhogás között szeretnek?..."), hatásában pedig szerelemgerjesztő, szadizmust kiváltó jellege folytán, hiszen Scilla Lándorynak a betyárral folytatott párbaja története lépcsein járva jut el az eksztázisig. A párbaj-történet tehát a „lélekidomár" kelléktárából való. „Csak akkor mesélhetném el, ha egy hetérára akadnék, aki már mindent tud — mondja Lándory —, s azt akarnám, hogy szeressen belém, tudja meg még azt is..." Nehéz azonban megállapítani, hogy az előadottak-e a hatáskiváltók, vagy pedig az elmon-

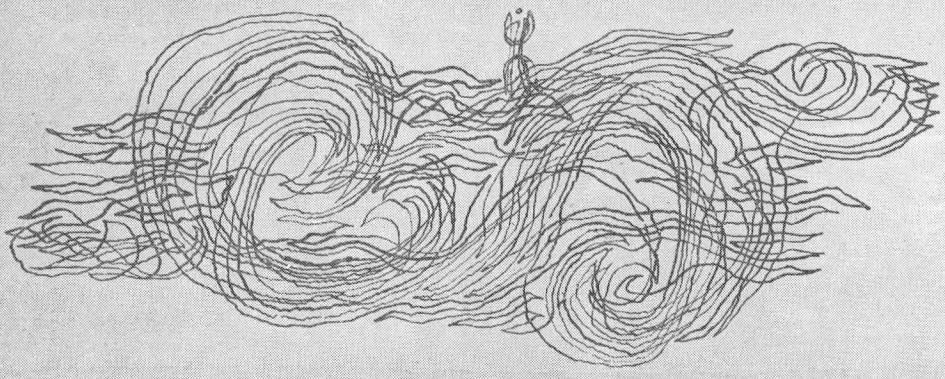

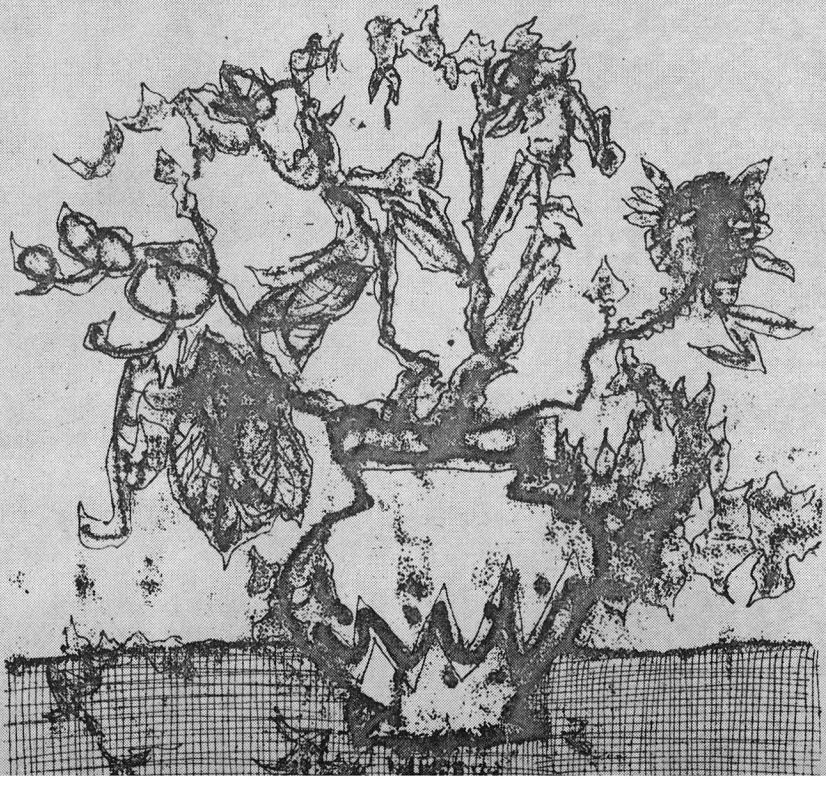

dott esemény külső körülményei, hogy „eltér azoknak a mulatságoknak a tenorától, ahol a hölgyek az asztalra föltett lábaikkal dobolnak, s a pezsgő közé essbouquet-t töltenek", hogy „nádsuhogás" között szeretnek véres párbaj után, amikor a vér pecsételte meg a kocsmáros Evica és Lándory nászát — egy bizonytalansági tényezővel fűszerezetten. „Csak az volt a kérdés, hogy melyikünket hagyja élve a puszták rózsája? Mert hogy egyikünket meg fogja ölni, az már bizonyos volt. Talán épp azt, amelyiket jobban megszeretett? Mert sohasem lehetett tudni azt a lánynál, hogy mikor válik szerelme gyilokká? Most is megkap a láz, mikor visszagondolok rá. Nap nappal, hol éjjel se kelt, se nyugodott: nem volt nekünk idő! Ngy darab ellopott örökkévalóság! Csak egy imádsága volt: »együtt kárhozzunk el« ..."

A hatást Scillán, a „hetérán" mérhetjük, aki a század utolsó évtizedeinek nőtípusát testesíti meg, és húgaival találkozunk, a XX. század első évtizedeiben, Krúdy Gyula regényeiben. Ő Lándory történetét hallgatva előbb nem tudta mit is csinál, mert „odakúszott Bertalan lábához, s az elkapott kezének minden ujját egyenként akarta eltördelni", a történet végén pedig (Lándory győz, Oroszlán Gabinak meg a „homloka közepén volt egy veres kis sebhely; nem nagyobb egy karikagyűrűnél, amit a szerelmes leány az ujjára húz", s mintegy ez a jelképes karikagyűrű „jegyzi el" a kocsmároslányt és Lándoryt!) Scilla „magán-kívül ugrott föl fektéből, arca, szemei ekszátzisban ragyogtak, minden tagja reszketett az emberfölötti kéjtől". A *Sárga rózsa,* amely nem betét, hanem kiteljesedett, autonóm történet, már nem tartalmazhatja a hatásábrázolást, ellenben a Lándory párbajában érintett, de ott ki nem fejtett mozzanatok nagyobb teret kaphatnak, és kapnak, különösen néprajzi-szociológiai szempontból, míg a szerelmi aberráció motívuma elhomályosul. A hősök felemás indulatait azonban Jókai most is jelzi. A csábító gulyásbojtár szemei például „dióbarnák, de első látásra azt hinni, hogy zöldek", a kocsmároslánynak meg kökény a szeme, ám „nem tudta az ember, hogy kék-e vagy fekete". Jókai regényeiből ugyanis már megtanultuk, hogy az ilyen színt váltó szemek viselőiben a „pokol" lakik. S valóban: Decsi Sándor azért menekül el a Hortobágyról, mert nem tud a „félig idvességnek, félig kárhozatnak" abba az örvényébe merülni, ahová szerelme hívja. Klári ugyanis „kívül arany, belül ezüst", s „mikor igazat mond, annak is fele hazugság; mikor hazudik, annak is fele igaz". A Lándory-történet tehát a Jókai kedvelte profán erotikus-bibliai jelenetekkel rokon, a *Sárga rózsa* — amaz ellenében — az ízlésváltást az élet képeinek más részleteiben is tükrözi, példázva, hogy a „nádsuhogás között szeretnek" ábrázolása terén meddig jutott el írónk.

Ezen a helyen a pikturalizmusában lejátszódott változást, valamint a hangsúlyos néprajzi-szociológiai érdekűséget emelhetjük ki. A *Sárga rózsa* „új" pikturalizmusát, nem véletlenül, ismét csak a hatásábrázolás révén közelíthetjük meg, annak a miniatűr betétnek a révén, amely az osztrák festőt állítja elénk. Itt nem pusztán a másképpen látás kérdését veti ugyanis fel, hanem a „valóságban" eleve adott újszerűség problémáját is — az „ötszögletű bajuszos nap" képében:

„A festő rohant a szerszámaival s hozzákuporodott a vázoláshoz; de aztán egészen kétségbe esett.

— Abszurdum ez! Micsoda hangulat! Ez a violaszín köd a látó határon; a föld sötét kék; a köd felett az ég narancssárga; egy hosszúkás felhővonal a barnás köd felett rózsaszínben ragyog. — Milyen bíborfényű glória jelenti a nap jövetelét! Izzó tűzhegy emelkedik ki az élesen elvált látóhatárból. Olyan, mint egy égő piramis! Semmi fénye nincsen: olyan, mint a tüzes vas... Most nézzék uraim! A nap ötszögletűvé lesz. Amint feljebb jön, megint olyanná nyúlik, mint egy fekvő tojás. Most elkezd alul szürkülni, olyan lesz, mint egy római urna! Ez abszurdum! Ezt nem lehet lefesteni. Aha! Most eléje akad az a vékony felhő. Olyan, mint egy bekötött szemű Ámor. No most meg olyan, mint egy bajuszos fürmender. — Nem! ha én ezt az ötszögletű bajuszos napot lefestem, becsuknak a bolondok házába..."

Nem a világ, észlelője és leírója változott, a korízlés mozdult ki addig érvényes koordinátái közül a puszta és a népélet rajzában, s az „ötszögletű nap" akár jelképe is lehet ezeknek a változásoknak. Nem az ötvenes években a *Népvilág* elbeszéléseit író, „népies" Jókai költi tehát *A tengerszemű hölgy, A lélekidomár*, a *Sárga rózsa* ilyen lapjait, hanem a „verista", akit már impresszionizmus és szecesszió is bűvöl. Ne feledjük például, hogy *A lélekidomár* Lándoryjának a házában kalotaszegi szőttes díszíti az asztalt:

„Egy forró délután a parkban uzsonázott a két leány: aludt tejet és szamócát. Volt egy kis filagória a hársak között, befuttatva virágzó bércsével... Az előtt volt felterítve az asztal, kalotaszegi szövöttessel. Nyírfagallyakból összetákolt székeken ültek a leányok..."

A kalotaszegi szőttes új és immár díszítő funkciója, a ruszticizmusnak századvégi formája, nem véletlen a Jókai-regényben: *A lélekidomárral* szinte egyidőben jelenik meg a kalotaszegi szőttesek első albuma is. S ha még így kapott képünket kiegészítjük a Jókai szociológiai „tudására" vonatkozó adalékokkal is, nyilvánvalóvá válik, hogy a *Sárga rózsa* szövegében diadalmaskodó népi élet-látás mennyire a „fin de siècle"-vel forrt össze. Az ötvenes években készült *Népvilág* bevezetőjében még himnuszt írhatott a népéletet „népszínművi" módon költve meg: „Jőjjetek elém ti rétek, mezők, délibábos rónák, csendes fehér házak, pusztai karámok... lássalak benneteket, ti szabad égnek fogadott fiai, jó kedvű pásztornép, gulyások, csikósok szellő paripákon, regényes, magányos csárdákat látogatva..." A század utolsó évtizedeiben már pozitív ismeretei vannak például a magyar földművelő és ősfoglalkozásokat űző nép tagoltságáról. Veres Péter és Illyés Gyula szociográfiai „híradásai" előtt járnak Jókaiéi. *Az élet komédiásai*ban (1875) a parasztvilág megosztottságát jelzi: „Ő nem talált benne mást, csak fontosságot, hogy ezek a parasztok egymás között éppen olyan kínai falat tartanak, mint a nagyságos, méltóságos, kegyelmes és fenséges urak odafönn: holott egyforma sáros csizmájú fickó valamennyi...", a *Sárga rózsá*ban (1893) a pásztorok kasztrendszeréről beszél: a gulyás „nem ül össze még borozni sem a juhásszal meg a kondással", hiszen a pusztán sincs egyenlőség. „Ahogy a nemes urak között vannak bárók, grófok, úgy vannak a pásztorok között is csikósok, gulyások." A gulyás pedig egyenesen a „pusztának az arisztokráciája".

A „kalotaszegi szövöttes" tehát Jókai regényvilága ízléskörének egyik kristályosodási pontja — az impresszionisztikus, amelyet szecessziós ihlet is árnyal. Hadd utaljunk ezzel kapcsolatban az *Egy az Isten* (1876)

Torockó-képének részleteire, amelyeknek festői párját Ady Endre nagy versében, *A Kalota partján*ban, találjuk meg:

„Blanka most látja a torockóiakat először ünnepi öltözeteikben. Hétköznap durva munkásöltöny van rajtuk, a férfiakon a ködmen, az asszonyokon a »muszuly«...

Fekete, bárányborral prémezett dolmányok a férfiaknál ezüstfoglalatú carniok és ametiszt gombsorokkal, miként nyitott eleje közül kiáltszik a finom bőrmellény, arra tarka cikornyák hímezve selyemmel, aranyfonallal; a derekát tenyérnyi széles piros bőröv szorítja át, színes szironnyal gyönyörűen kivarrva...

Amint a férfiak helyet foglaltak, jünnek a házas nők.

Párizs minden divatja nevetséges erőlködés ahhoz a fantáziához, amivel a földműves nép asszonyainak jelmezei dicsekszenek. A menyecskék islógos ingpatyolatja, a csipkék, hímzetek, fodrozatok remek összeállítása, az eszményi vállfűzők, zsinórövek, a prémes palástok, a redőgazdag fersingek, a klasszikus ráncvetésű garáznák, a selyem előkötények kimeríthetetlen változatait mutatják föl az asszonyi szépízlésnek, amit tökélyre emel a fekete csipkefőkötő, festői hajtásokban átkötött fehér fátyolkendővel.

Mikor a nők helyeiken ülnek, akkor jönnek be végre a negyedik, hátulsó ajtón a hajadon leányok..."

A fehér színek ragadják meg a figyelmét:

„Viseletük harmonikus egysége a fehérnek. Fehér irhabőr ujjatlan mente, fehér, kézcsuklóig érő bő patyolat ingujj, fehér sűrű ráncos fersing, s az arcok körülkötve fehér fátyolkendővel. S az arcok ábrándképei a szépségnek, gyöngédek a színekben, nemesek a vonásokban, változatosak a kifejezésben..."

A fenti képet előlegezte a regény ötödik fejezetében — az Ady-verset idéző leírás:

„Mikor vasárnap egyszerre bejön a templomba az egész leánysereg s elfoglal hat sor padot, az olyan, mintha az angol »book of beautys« elevenült volna meg. A szépség minden változatai együtt. Naparanyozta barna Judit-arcok gránátvillogású szemekkel és liliomhamvasságú madonnafők a derült éggel szemeikben; szőkék-e vagy barnák — azt nem tudni meg, mert hajuk gondosan el van rejtve a kihímzett patyolatkendő alá. Minden öltönyük hófehér, maga a finom bárányborból készült ujjatlan ködmönke is; s aztán egy ilyen sor tündéri fehér rózsa között ott pompázik két-három ragyogó virágszál. Ezek már menyasszonyok..."

A Jókai-regények ízlés-glóbuszának másik pólusa a parnasszizmusé, a „hideg szépségek" világáé, amelyet *A csigák regénye* lapjain festett meg a legrészletesebben — nem egy részletében a hiányzó magyar parnasszista lírát is pótló módon. Ne firtassuk most e kis terjedelmű mű keletkezési körülményeit, összefüggéseit Jókai természettudományos érdeklődésével és kagylógyűjtő szenvedélyével, s azt sem, hogy miért tartotta egyszerre „regénynek, természetrajznak vagy szatírának" — az emberi társadalomban felfedezett élethalálharc tengermélyi másának. Jellemző lehet azonban, hogy Jókai e szövegében is van egy pont, amely a Lándory pusztai párbaj-epizódjával, általában az író regényvilága aberciós mozzanatával érintkezik: „A Helixnek még egy sajátságos varázsszere van: »Amor nyilának« nevezik a tudósok. Egy tőr, oly hegyes,

mint a tű. Azzal gyanúsítják, hogy e tőr szúrásával ingerli rokonszenvre találkozó társát..."

Leírásai már-már öncélúak, színekben tobzódók, részletezők. A Jókai-regényekben megmutatkozó ízlésvilágban ezek is „szépek":

„Mikor a tengerfeneket átmelegíti a nap, s a nappal élő csigák kitárják belső alkatrészeiket, az a tündéri ragyogvány! Az élő kagyló és csiga teste bársony, kihímezve drágakövekkel; telerajzolva színes erekkel, a liliomok színpompája, a tulipánok lángolása, a lepkeszárnyaik mozaikja, a drágakövek ragyogványa egyesítve szétterülő köpenyeiken, mozgó csápjaikon, hajlékony ormányaikon, s mikor a szűz Argonautilus hófehér menyasszonyi házával felemelkedik a csendes tengerszínre, s e csipkefinom recés köntöséből kiereszti először hosszú skárlát csápjait, mik bíborpettyekkel vannak végiggombozva, s azután hanyattereszve fehér házát, mint egy csónakot, kifeszíti gyöngéd finom rózsaszínű köpenyét, mint egy vitorlát... akkor tűnik ki, hogy az a csigák divathölgye..."

A tenger lámpásai című fejezetben olyan részletező kedv kezd tombolni, amelyre majd századunk második felének lírája mutat példát:

„És aztán, mikor a napéjegyen éjszakáin előjönnek a kalappuhányok, ezek a csodaalkotású remekei a teremtő tengernek: úszó koronák, menyasszonykoszorúk, főkötők, hólyagos kulacsok, süvegek; csüngő füzérekkel, hosszú szalagokkal, némelyik borzas bozontos bokrétával; és valamennyi oly finomtestű, mint a papír, mint hártya, és puha, mint a kocsonya; mégis félelme minden úszó állatnak..."

S a színek, melyek alighanem itt, ezekben a Jókai-szövegekben szerveződnek „festménnyé"! Ilyen a Tridacna Gygas leírása:

„Először egy sötétlilaszín köpeny duzzad elő, mely amint felbomlik, piros cafrangokat ereszt a lét szélin, mik hátracsapódnak a kagylómedence párkányain, azután a közepén emelkedik ki két sor sárga gomb, egy-egy ragyogó smaragdszín szemmel a közepén, lassankint két rózsaszín csillagot engedve tágulni; legvégre a köpeny hajlásaiból sokágú halványsárga csápok bújnak elő s mozognak alá s fel a vízben, csalogatva oda a csába halakat..."

A víz alatti világ rajzai (Jókai szerint „a földi virágpompa megszégyenül a tengerfenék pazar fénye előtt!) többször is felkísértenek Jókai regényeiben. *A tengerszemű hölgy* bevezetője, az *Egy játékos, aki nyer* epizódjai ugyancsak alkalmak Jókai új pikturalizmusának érvényesítésére:

„Alant világított a tenger. Az az ünnepies, rendkívüli önkisugárzás világítá meg az egész egyetemét, amihez fogható túlvilági kép nincsen... Az állatnövények virág alakú fejei tátognak, a kagylók kitárják csodás kelyheiket, a százkarú salpa, mint egy izzó vasdarab, süvölt egyenesen végig a víz alatt, a pillangó alakú rózsánc, a tenger denevére röpköd szeszélyesen, a quálok százféle fajzata, fejkötőt, kalapot, koronát mímelve libeg, függő lámpás gyanánt a körül megvilágított zöld hullámban; csoda alakú szalagok kanyarognak előre-hátra tekergő fordulatokban, s azok közt a tenger milliónyi úszó szárnyas népe, ezüsttől, bíbortól ragyogó pikkelyeikkel, tüskés hátukkal, lepénnyé szétterült, gömbbé hordósult, kígyóvá elnyúlt idomaikkal, aranyként villogó merev szemeikkel..."

S van parnasszista csendélete is. A *Gazdag szegények* egyik miniatűr képét idézzük: „Az ablak előtti háromlábú álványon volt japán vederkében egy egzotikus virág, melyre rásütött a nap: a nyíló fehér virág kelyhében fürdött egy fényes aranyzöld légy..."

A két, itt jelzett véglet között, szinte középütt ott vannak a „Csontváry-vásznak" — annak bizonyságaként, hogy a világ addig művészileg figyelembe nem vett jelenségeire megnyíló érzékek „üzeneteivel" is telítve vannak Jókai regényei a század utolsó évtizedeiben. Utaltunk már Éden-képeire, hivatkozhatunk kert-képeire, „ősrengeteg-rajzaira", *A barátfalvi lévita* „növényanarchiájára", vagy a *Fekete gyémántok* ősvilágára, tüzetesebb számbavételüket, bármennyire is kívánatos lenne, nem vállalhatjuk. A Csontváry festményeit idéző részleteinél azonban el kell időznünk, hiszen ezek Jókainak a századvég nosztalgiákból szőtt képei. Képzelete megelőzte Csontváry valóságos szicíliai utazását a *Rákóczy fiá*ban. Ebben hőse megáll a taorminai romoknál, ahonnan ugyan már elhordták az istenszobrokat, de „szellemeik most is ott laknak a mohos falak között":

„Éjjelre érkezett meg György Taorminába.

A szicíliai éjjel nem éjjel, az csak egy fényes álom. Az alkonyég fényváltozatai belenyúlnak az éjszakába. A csillagok vezérei már odafenn ragyognak, s a firmamentum még folytatja az átborulását a karmazsinból a lilaszínbe, míg utoljára megáll a hasonlíthatatlan sötét-képben, mely tele van szórva milliárd égi fénytől.

Még fényesebb a föld! A felséges Taormina romjai..."

Mintha Csontváry Szicílián festett képei sorakoznának a Rákóczi György útja rajzában — a színhasználat rokon vonásai alapján elsősorban. Németh Lajos nagy Csontváry-monográfiájában olvashatjuk az első Taormina-képek kapcsán, hogy a festő színei „izzanak... a lazacrózsaszín-piros, a zöldeskék, az ultramarin és a kobalt változatainak csattanó kontrasztja, a kék-feketés égben tűzgömbként villanó telihold narancsvöröse" már a postimpresszionizmust idézi, A taorminai görög színház romjai című kép kapcsán pedig „a narancsvörösből citromsárgába színeződő" égboltról, „a világoskéktől a kobalt, az ultramarin harsány kékjein át a mélylilába átsikló színekről", a „lilásszürke felhők mögött megvillanó világoszöld égboltról" beszél. Nem véletlen analógiákról van szó azonban. Jókai művészetében is számolnunk kell azoknak az új művészi ideológiáknak a hatásaival, amelyek a századvég képzőművészetét befolyásolták, Csontváry festészetében pedig páratlan módon materializálódtak.

A Jókai-művek tükrözte ízlésrendszert azonban még most sem vázoltuk minden jelentős változatában. A „természetiekkel" együtt ugyanis adva vannak az „emberiek" is.

11.

Van-e Jókainak tájeszménye pályája utolsó szakaszában — tehetjük fel a kérdést a fentebb szemügyre vett leírásváltozatok után, amelyek mintegy végleteket képviselnek írónk regény-univerzumában. A felelet látszólag egyszerű: egyrészt az „ősrengeteghez" vonzódik, amelyet két szerelmes szív Édenné változtat, másrészt az ipari tájhoz a *Fekete gyé-*

*mántok*ban, *A mi lengyelünk*ben vagy az *Egy az Isten*ben. Tanulmányunkban azonban *A tengerszemű hölgy* egy rövid részletében igyekszünk tetten érni az írói vonzódást, mely jellemzőbb és árulkodóbb, mint a szokványos leírások. *A tengerszemű hölgy* XII. fejezetében mondja el Jókai tardonai találkozását Erzsikével, s ebben vannak olyan részletek, amelyekben — véleményünk szerint — Jókai egészen tudatosan Petőfi: A Tisza című versének oly közismert csend-képe ellenében készíti el a maga lírai csend-rajzát. Kezdi a „tengert láték..." képpel:

„Mikor a sziklapárkányra kiléptem, az igaz, hogy csodaszép látvány tárult elém; csakhogy ez igazán nem lefesteni való. Tenger alatt az egész ország! — Az őszi köd, mint egy hófelhő takarta a vidéket egész a látóhatárig, amelyből hóbércek, hókupolák emelkedtek elő; másutt megfagyott hullámokhoz hasonlított a ködburok. Itt-amott emelkedett ki belőle nagy sötéten egy gömbölyű sziget: a legmagasabb hegyek ormai. — Hű képe a valónak. — Nincs — semmi sincs már! —..."

Azután egy mondat, amely már párhuzamos a Petőfi-verssel: „Itt fenn a magasban még a rigófütty sem zavarta a csendet..." Majd az író, Erzsike és Bálint beszélgetése során a tájkép új vonása is elénk tárul. S ez az „új" a Petőfi-vers tükrében mutatja magát. Íme a Petőfi-vers kérdéses szakasza:

Semmi zaj. Az ünnepélyes csendbe
Egy madár csak néha füttyentett be.
Nagy távolban a malom zúgása
Csak olyan volt, mint szúnyog dongása.

S a Jókai-részlet:

„Nézd, még mindig a föld emelkedik elénk; csupa hegy, hegy, hegy! Még semmi égbolt. *S ez a méla isteni csend körül! Csak a távoli hámorból hangzik át a pörölygépek kimért zuhogása, mintha a föld szívének dobogását hallanók...*" (A kiemelés az enyém. B. I.)

Nem mellékes azonban éppen e képpel kapcsolatban Jókai interpretációja, különösen, hogy 1890-ben megjelent műről van szó. A regényhelyzet az 1849-es tragikus őszt rögzíti. Az író még a „semmit" látja, „hű képét a valónak", a kalandor-elvet képviselő Bálintnak, már „füle van" a hámorból kihallatszó zajokhoz is, melyek a jövő hangjai. S nyilván nem véletlenül. A kalandor-elv a regényidő és a megírás közötti idő évtizedeiben lesz uralkodó „eszmévé" — előcsalva egy egész világból a „hamis pátoszt", mely Bálványosi Bálint sajátja még. Jókai is odaszegődik majd a hámorok világához, és festi az ipar életátalakító hatását a szükségszerű ellentmondásokkal egyetemben.

Ipari tájai ugyanis nem „szépek" a hagyományos szépségfogalom tükrében. Megbomlik a természet évszázados látványa és harmóniája, eltűnik kiessége. Nem csoda, ha Jókai hősei a Senki-sziget ősparadicsomát sóvárogják a maguk módján vagy kert-eszményt melengetnek szívükben. Közben építkeznek, és a munka tájaivá változtatják, s „emberivé" teszik, mi addig csak „természeti" volt. Ezért „szép" végül is Jókai szemében a *Fekete gyémántok* Bonda-völgyének világa, még ha „egy fekete tájkép, mely korommal van festve" is. „Az utak, melyek hozzávezetnek, feketék a kőszénsalaktól, a házak feketék a lehullott koromtól, erdő, mező fekete a finom kőszénportól, melyet a szél messzire elhord azokból az óriási kőszénhalmokból... s az emberek és asszonyok,

akik ott dolgoznak, azok is mind feketék a koromtól. Talán még ha madarai vannak az erdőnek ott körül, azoknak is mind feketének kell lenni..." S tovább: „A vashámorból egy rozsdavörös patak omlik a hegymeredélyen alá, a szénbányából pedig egy tintafekete. A völgyben egy mederbe összejönnek s tovább futnak. Egy ideig védi magát a rozsdavörös a fekete ellen, utoljára megadja magát, s elvégre a fekete erdőkön, mezőkön keresztül, győztesen száguld végig a fekete patak..." Jókai „fekete országa" tehát ez a világ, amelynek „égi mása" is elkészült Berend Iván Delejországa utópiájában. Ott a „földművelés nem kockajáték... mint nálunk", mert „a magot bizonyosra vetik el", a tudomány és az ipar összefogása pedig a mostoha természetet változtatta meg. „Az éjsarki más világ" tündérország lett.

Az iparosodás teremtő elvének Delejországra jellemző módon való érvényesülése természetesen vágyálom, amely azonban fel-felkísért Jókai műveiben, így az *Öreg ember nem vén ember* lapjain is. E mű „második képzelt regényében" olvashatjuk: „De a természet is megáldotta nagy művemet. A vízvezetéket hegyek áttörésével kellett létrehoznom, majd völgyek áthidalásával, s e gigászi munka közben egy helyütt a legfeketébb kőszéntelepet nyitottam fel, mely a porosz kőszénnel vetekedik, másutt graphit bányára találtam, mely a szibériaihoz hasonló, sőt ráakadtam geognósiai kombinációk által annak a hajdan gazdag aranybányának a folytatására is, melyben a tel-ér a múlt században elugrott..." Közben az „Alföld elégedetlen munkásnépének" is jobb sorsot hoz: a csatornázás révén kiszáradt mocsárvilág helyén termővé vált a föld, tanyák épültek, s a táj „megelégedett munkásnép ezreivel" kapta új arcát. Ugyanilyen módon állítja meg a kivándorlást is: a Tiszát a Dunába vezető nagy csatorna építésével a „szegedi, szentesi kubikosok" kaptak munkát. Az ember tehát győzedelmeskedik az aszályon, rizstermesztésbe kezd, olcsón közlekedik, halakat tenyészt nagy mennyiségben.

A legszemléletesebb példát azonban *A mi lengyelünk* kínálja. Negrotin egy „puszta országot" változtat át virágzóvá hámorai segítségével. Még ő nem jött, nem lakott azon a földön más, „csak egy siflikár, vagy jobban mondva medovnikár, aki méheket tart, mézeskalácsot süt, márcot kotyvaszt... becskéket legeltet, brinzát csinál, kecskefaggyú gyertyát önt, borovicskát főz, tóskotákat, fenyőmadarakat elfog, azokat eladja..." Még kietlenebb a természet képe:

„Az egész hegyoldal kopár, szürke mészkő, melynek hasadékai közt csupán csak a boróka tengődik, a fenyőmadarak kertje. Ami itt-ott piroslik, az nem virág, hanem tarjag. Mély árkok szelik át néhol a hegyoldalt, egyenközű sorokban, amiket a köznép ördögszántásnak nevez...

A sziklavilág változatos. Felváltja a mészkövet a bazalt. Egymásra dőlt koloncok, feketék, mint a vas, prizmaszögletesek, sorakoznak egymás mellé, mint egy orgona.

Elnyomja őket a gránit, egész hegybástya szabályos rétegben, mintha óriások rakták volna szépen téglasorba, rétegeik közül törpefenyők csüggnek alá.

Majd oszlopos koloncok vidéke következik: özönvízi jégáramtól gömbölyűre köszörült bálványok, olyanok, mint a kővé vált gombák, festői képtelenségek...

Egy hepehupás hegy kiválik a sziklatömegből rikító színével, sötétveres az egész. S tőle a völgy éppen olyan veresszínű, ahogy a zápor folyvást alámossa. Lehet, hogy kincsbánya az: talán azzá lesz valamikor. E vörös hegyoldalba van beékelve egy csigahegy. Csupa megkövült kagyló százezer év előtti világból . . ."

Nos, ezt a „kenyértelen" világot alakítja át Negrotin ipari vállalkozása, a „hámor" Jókai szemében oly kedves „varázsvesszeje";

„Egy esztendő múlva már ott állt az első bányásztelep Valkóvár lábánál, mely száz munkásnak adott bőséges kenyeret; odafenn, a zöldre festett tetejű várkastélyban pedig közgyűlést tartottak az úri részvényesek, ahol határoztak a tiszta haszon felosztása felől; megválasztották igazgatónak Negrotint, felhatalmazták, hogy nyittasson a nagy veres hegyen vasbányát, és állítson vaskohót és hámort; a hegyet köttesse össze a valkóvári teleppel egyik hegyről a másikra átrepülő sodronyvasúttal. Megszavaztak neki húszezer forintot, mint igazgatónak és bányatulajdonosnak.

Mit kezdett vele?

Legelőször is megszüntette az egész birtokán a kecskegazdálkodást; hagyta az új gesztet a régi erdő helyén felsarjazni, a kopár, vízmosta hegyvápákat teleültette csemetékkel, a záporok ellen gátat emeltetett, várkertjét új viránnyal díszítette fel. A fölösleges pénzből pedig építtetett a munkások gyermekei számára iskolát . . ."

Nem a táj civilizálódásáról van szó ebben a Jókai-részletben sem. A változásnak, mit a hámor s vele az ipari munka hoz, a meglévő tájban kell realizálódnia, azt kell újjá varázsolnia, ami egykor virágzott, majd parlaggá vált a feudalizmus dekadenciája következtében. Ne feledjük, az „új virány" a Negrotin tulajdonába került várkastély kertjét díszíti, amelyet, mielőtt a vállalkozó szellemű Negrotin birtokba nem vette, „egy árva bodzafa, elvadult rózsabokrok között, egy nagy rozmaringbokor, egy sor zsálya" jelzett csupán. S ez a kép, a maga beszédes voltával, Jókai világlátásának, társadalomismeretének mélységét is dokumentálja: egyik archimedesi pontja az író világképének és művének, hiszen a magyar kapitalizmus és feudalizmus oly jellegzetes szimbiózisának felismeréséről tanúskodik. S vallomástétel is — az ipari tájról.

Az író Pest-képe nélkül azonban nem teljes a művekből kiszűrhető ízlésköre, különösképpen, hogy Jókai város-élménye is Pesthez fűződik, hiszen a regényekből Pestnek és Budának igen változatos képeskönyvét állíthatnánk össze. Közülük bennünket ezen a helyen a századvég fővárosáról készültek érdekelnek elsősorban, melyekben a „modern" városi-polgári élet ellentmondásait festi. Hogy Pest „romboló" életű város, az szinte természetes. S jellemző is, hogy Jókai a városi életet végleteiben ábrázolja: főúri szalonokba és nyomortanyákra ragadja a képzeletet, mintha okok és okozatok összefüggéseit akarná ábrázolni. Mert érdekelte a városi élet, a polgáriasodó Pest külső és belső képe, az a színtér, amelyen a réginek és az újnak a küzdelme folyt életmódok és erkölcsök síkján. Valóságlátásának ezek a Pest-képek is próbakövei. Íme az egyik, az 1870-ben látott, ahogy a *Fekete gyémántok*ban megrajzolta:

„Sajátságos egy tanya! Beutaztam mind az öt földrészt, de sehol a világon ehhez hasonló alakulást nem láttam. Ott minden úgy áll elő,

mintha senkinek a másik emberre nem volna gondja, s minden ember azt hinné, hogy a világ megáll ott, ahol ő elhagyta. A Dunán érkezőt meglepi a nagyszerű partsor tágas előterével, s most e gyönyörű hosszú tért elkezdik beépíteni hatemeletes bérházakkal; természetesen ahány ház, annyiféle stíl... E látványt kiegészíti néhány falusi torony. A lánchíd monumentális alakjával szemben emelkedik egy kőskatulya négy toronnyal; erről azt mondják, hogy »bazilika«; most úgy néz ki, mint egy nagy vesztőhely; hanem annál több óriási gyárkémény mered elő mindenünnen, a város közepéből, örök füstöt terjengetve el fölötte. Gyár, lerakóhely, akadémia-palota, bálház, bérkártyaház, műmalom, egymás hegyén-hátán, az akadémia szöglete elszorítja a rakparti közlekedést, s a rakpart lármája elnyomja a tudósok értekezletét; a műmalom füstje elfojtja mind a kettőt, s a városházának igazi ősmuzulmán mintára alkotott minarettje hirdeti az idegennek, hogy: gyere csak beljebb, itt van Konstantinápoly..."

Jókai a szemünk elé állítja a feltörő polgári-kapitalista világot expanziójának teljében, fényeivel és árnyaival, minden ellentmondásával egyetemben:

„A belváros egy tömkeleg, amelynek az utcáit még akkor alapították, mikor a városháztéren a rác kereskedők sertéspocsolyái voltak, szűkek, rendetlenek; hanem a kirakatokban európai fény és pompa; a szél szemétkupacokat hány szemeink közé; hanem az utcán járó közönség toalettje vetekedik Párizzsal. Sehol annyi gyönyörű nőarcot s annyi rongyos koldust nem találni, mint ott, minden lépten. A szűk utcákon egymást éri az úri fogat s nyúzott bőröket szállító szekér. A külvárosok mesés mohósággal épülnek, kis ház, hagy ház, ki-ki a maga gusztusa szerint, s az építés miatt örök a por a szél minden lendületére. Egy-egy kis zöld oáz, akkora, mint egy nemesi kúria kertje, a többi sivatag kőhalmaz... Ez a város külső képe. Nem tudni, gyárvárosnak indul-e, kereskedelmi empórium akar-e lenni, tudományok, művészetek városává emelkedik-e, országváros lesz-e, vagy pedig csak amerikai telep, ahová a világ minden részéből mindenféle osztályú ember siet pénzt keresni, de ha egyszer meggazdagodott, ott meg nem marad, hanem menekül falura vagy külföldre..."

Az 1870-ben rajzolt kép az erre következő harminc esztendő regénytermésében mintegy igazolódott, s Jókai következetesen végigjárja az utakat, amelyek mind az akkor meglátottak városképből, mind pedig a társadalmi viszonyokból a századforduló felé vezettek. Mert a társadalmi viszonyok összessége „éppen olyan, mint a külső alak", „külön kínai fallal körülzárva minden osztály"; a kereskedelem és a börze német és zsidó, az iparosok és a táblabírák magyarok, kézmunkával pedig a szlovákok foglalkoznak.

Az erkölcsi kép rajzához a századvégen érkezik Jókai. Az *Asszonyt kísér — Istent kísért* (1880), a *Gazdag szegények* (1889) és a *Tégy jót* (1895) című regények jelentősek az erkölcsrajz szempontjából. Ezekben a művekben a világ már erkölcsi és anyagi korrumpálódásának a mélypontján mutatja magát, tehát a társadalmi élet szervezetében elhatalmasodva — azokon a pontokon, amelyek Jókai szerint a legkritikusabbak: a főúri világban, és, a polgári osztály megkerülésével, a társadalom mélyrétegében, a külvárosok házai között, a „Suttogó utcákban" és a „zöld paradicsomokban".

A Suttogó utca leírása az *Asszonyt kísér*...-ben ősképe József Attila: Elégia című verse nem egy részletének. Ez a világ is a „fin de siècle" világa:

„A Suttogó utca csakugyan az elsőrangú nevezetességei közé tartozik a magyar fővárosnak...

Ennek az elzárt zugnak az utcái egy minden mértani szabályokat vakmerően kihívó keresztbe-hosszába szelt vonalak tömkelegét képezik, amikben Thészeusz legyen, aki Ariadne nélkül eligazodik. Kidűlt, bedűlt palánkok, vakolatlan vályogfalú viskók, amiknek a meggörbült tetején vastagra nőtt a zöld moha; salátás kertek, kankalinos kutakkal, s azoknak a közepén tarkára festett kalyibák, vasúti vagonokból degradált kunyhók, amiket ki tudja hogyan sikerült ellopni, pléhfödelű putrik, amiknek az ablaka a földet éri, s az egymás hegyire-hátára épített deszka, léc, vályog, ól, szín, istálló, szárnyék, ami mind egymást támogatja, ha egy kiugranék közülük, a többi mind összeomlana. Amelyik ablak papirossal van beragasztva, az még az arisztokráciához tartozik: a népszerűbb üvegpótlék a szalma...

Kövezetről természetesen szó sincs, azt pótolja a széna, szalmatörmelék, amit a szél minden városnegyedből idehord össze, s ami aztán itt ragad. Mert itt mindig sár van. A csatornáknak nincs hová kifolyni; ott marad minden az utcán..."

A Suttogó utca leírásának egy másik részlete Babits-verset idéz:

„Aztán ide vette ki magát mind az a neme az iparnak, amit a bűzéért a többi finyás orrú városnegyed nem akar megtűrni. Érezni itt égettcsont-bűzt, szappanlúg-szagot, cserillatot, kátrányfüstöt, bőrrohát, keményítőposajt, salétromdohot, a fehérnyegyár vérbűzét, ami azután mind szépen összevegyül az általános fokhagyma atmoszférában, amit a kertek halomra hányt zöld trágyája bűzölög ki magából..."

Jókai leíró művészetének végső pontjához érkeztünk a Suttogó utca rajzának idézésével. Az az „ismeretlen földrész", amelyről Berend Iván beszél Angela grófnőnek, mélyrétegeit egymás után fejtette fel Jókai regényeiben. S hogy éppen 1880 után, természetes — a magyar társadalmi élet, a gazdasági körülmények ekkoriban kezdték produkálni és „láthatóvá" tenni a külvárosok sajátos, Jókai megfigyelte életrendszerét, erkölcsét, magatartásbeli normáit, általában külön világának teljességét. A *Gazdag szegények* „zöld paradicsoma" („Úgy hívják azt a házat. De nem azért hívják úgy, mintha ott lakott volna valaha Ádám és Éva, mikor még ők is zöldek voltak, hanem azért, hogy valamikor vendégfogadó volt, s egy nagy zöld paradicsomalma volt kifestve a címerére...") a maga embertenyészetével Jókai regény-országának a térképén az utolsó fehér foltot is eltüntette. Jókai „tájképei" tehát a magyarországi kapitalizmus nagyságának és embertelenségének a dialektikáját már tükrözik, s bennük a világ képe (építő és romboló törekvéseivel) realitás és vágykép egyszerre. Mondanunk sem kell, Jókai ennek a „fin de siècle"-nek nemcsak első ábrázolója, hanem első „belső" bírálója is.

(Folytatjuk)

a szerkesztőség hírei

BÁNYAI JÁNOS A HÍD ÚJ FŐ- ÉS FELELŐS SZERKESZTŐJE

A Forum Lap- és Könyvkiadó Vállalat Munkástanácsa, az előzőleg megejtett pályázat eredménye alapján, valamint a Könyvkiadó Társult Munka Alapszervezetének és a Híd Szerkesztő Tanácsának javaslatára Bányai Jánost nevezte ki a *Híd* új fő- és felelős szerkesztőjévé. Bányai János a Szerkesztő Tanács december végi ülésén beterjesztette és megindokolta a *Híd* új munkaprogramját, amelyet a Tanács egyhangúan elfogadott. A munkaprogram szövegét az alábbiakban teljes egészében közöljük.

A HID MUNKAPROGRAMJA

A Híd munkaprogramjának a *célja,* hogy — a Szerkesztő Tanács által elfogadott szerkesztési koncepció realizálásaként és a folyóiratnak irodalmunk jelenében betöltött szerepéből következően — kijelölje és konkrétan meghatározza azokat az alapvető *elveket, szerkesztési súlypontokat, szerkesztési módszereket, munkafolyamatokat,* melyek alapján lehetővé válik egy tudatos szerkesztési politika, tehát elkerülhető lesz minden *esetlegesség* és *kompromisszum.*

I. Ezért a munkaprogram első pontjának a *tervezés* alapelveit kell tartalmaznia.

A folyóirat elsődlegesen nem a véletlenül befutott kéziratok közlésére támaszkodik, mert nem válhat „postaládává". „Postaládaként" ugyanis esetlegessé válna, és kényszerűvé tenné a kompromisszumokat. Ez pedig elindítaná az irodalmi érték romlását, vagy egyszerűen lehetővé tenné az értéktelenségek bevonulását a folyóirat oldalaira. Ezért szükségszerű a tervezés.

A tervezés két mozzanatot tart szem előtt:

1. *Az írói terveket.* Az írói terveknek — legalább részleges — isme-

rete nélkül lehetetlen tervezni. Ezért hosszas és alapos beszélgetéseket kell folytatni az írókkal. E beszélgetések alapján kialakulhatnak a közös tervek, melyek megvalósításához a folyóirat messzemenően hozzájárulhat, pl. anyagi támogatással, utazásokat tehet lehetővé, könyveket, forrásokat szerezhet be stb. Ily módon a folyóirat valóban *műhellyé* válhat. Ennek — nemcsak ott, de — különösképpen az elhanyagolt alkotóterületeken lehet fontos szerepe, pl. a művészeti kritika, a szociográfia stb. támogatásakor.

2. *A szerkesztési koncepció irányelveit.* Az írói tervek közül elsősorban azokat támogatja, melyek a koncepció megvalósítását teszik lehetővé. Eközben — természetesen —, mindig szem előtt kell tartani, hogy a Szerkesztő Tanács támogatásával lehetőség van a koncepció kiterjesztésére vagy alakítására.

E két mozzanat harmóniája biztosíthatja a reális tervezés feltételeit.

Az ilyen tervezés feltételeket teremt a *mindenesség* elkerülésére. A folyóirat nem vállalhat minden feladatot, csak azokat, amelyek a koncepcióból következnek.

Ez természetesen nem jelenti, hogy a folyóirat egyoldalúvá válik. Sőt, éppen az ilyen reális alapokon nyugvó tervezés teszi lehetővé a folyóirat *tartalmi gazdagodását.*

II. A *tartalmi gazdagodás* tekinthető a munkaprogram második alapelvének. Ez már a közvetlen *munkafeladatok* körét is megjelöli.

A *Híd* nem marad — mint ahogy eddig sem volt — tisztán szépirodalmi folyóirat. A szépirodalomnak *műhelye* lesz a *Híd.* Ez olyképpen valósítható meg, hogy a benyújtott kéziratok közlése mellett a megrendelt kéziratok kapnak hangsúlyosabb helyet. Ugyanakkor minden kézirat szelektáláson esik át, s eközben nem az írói tekintély, hanem az irodalmi érték lehet csak a választás (közlés) kritériuma. A közlések műhelyjellegét hangsúlyozza az is, hogy szépirodalmi közlemények mellett a folyóirat rendszerint *kritikai kommentárt* közöl. E kommentárnak valóban *kritikainak* kell lennie, ami több cél megvalósítását teszi lehetővé: 1. Az olvasóval való közvetlen(ebb) kapcsolatot; 2. A szerkesztői álláspont hangsúlyos kiemelését; 3. Az írói munka, az alkotás elősegítését. Ily módon a szépirodalmi közlések is szorosan kapcsolódnak a folyóirat súlypontját képező *Kritikai Szemle* rovathoz.

A *Kritikai Szemle* tartalma kiszélesedik.

1. Figyelemmel kíséri és *értékeli* a hazai magyar irodalom termését. Ezt több formában teszi: 1. könyvkritikák; 2. recenziók; 3. kritikai tanulmányok; 4. szövegelemzések stb. formájában.

Itt messzemenő lehetőséget nyújt a *vitára.*

A lehetséges vitákkal kapcsolatban is meg kell jegyezni, hogy a spontánul kialakuló disputák mellett a folyóirat — koncepciójának megfelelően — maga is indítványozhatja, tervezheti a vitát, különösképpen irodalmunk egészét vagy kivételesen fontos kérdéseit illetően.

2. Figyelemmel kíséri és értékeli más magyar irodalmak termését. Itt kettős hangsúlyt alakít ki; egyrészt *ismerteti* az ezekben az irodalmakban kialakult törekvéseket, létrejött értékeket, másrészt *értékeli* azokat. Az értékelésnek itt különösen fontos szerepe van. Mert más magyar irodalmak értékeit hozza a mi irodalmunk érdeklődésének körébe, ugyanakkor azonban ki is jelöli a mi irodalmunk viszonyulását ezekhez az ér-

tékekhez. A más magyar irodalmakból való szépirodalmi közlések ugyanazon elbírálás alá esnek, mint a hazai magyar irodalom termése.

3. Körültekintően és alaposan figyeli Jugoszlávia népeinek és nemzetiségeinek irodalmát. Erre a legmegfelelőbb formák: 1. összefoglaló és értékelő tanulmányok közlése az egyes irodalmakról; 2. ezen irodalmak legfontosabb értékeinek kritikai felmérése; 3. a tervszerű fordítás.

Ezzel irodalmunk nyíltságát bizonyítja, és lehetőséget teremt az irodalmi és kulturális értékek áramlására.

Ezért a *Híd* közvetlen kapcsolatot épít ki más folyóiratokkal, s olyan írókkal, akiknek *rendszeres* közreműködésére számíthat vagy igényt tart. Ez az út teheti lehetővé a *Híd* hozzájárulását irodalmunknak a más nyelvű jugoszláv irodalmakban való népszerűsítésére.

4. A *Kritikai Szemle* törzsanyagához tartoznak majd a művészeti életet bemutató: 1. képzőművészeti, 2. zene-, 3. film- és 4. színházi kritikák. Különösen nagy erőfeszítéseket igényel majd ennek az anyagnak a „beszerzése", egyrészt azért, mert kritikai életünknek valóban elhanyagolt területei ezek, másrészt, mert aránylag kisszámú szakemberrel rendelkezünk.

Az első időszakban a képzőművészeti kritika fejlesztése látszik lehetségesnek. De nemcsak tárlatkritikák közlésére számít a *Híd*, hanem képzőművészeti művek elemzésére, kortárs képzőművészek sokoldalú bemutatására stb.

Ugyanakkor éppen a *Híd* indítaná meg művészeti életünk múltjának feltárását is.

A *Híd* évente többször adna közre képzőművészeti mellékletet, mely nemcsak alkotások reprodukálásából, hanem a közölt művek elemzéséből, az alkotók munkásságának kritikai felméréséből, esetleg alkotói nyilatkozatokból épülhetne fel.

Hasonló módon adna közre a *Híd* — melléklet formájában — új, vagy zenei örökségünkben számottevő zeneműveket.

A színházkritikát a *Híd* rendszeresítené, s eközben a hangsúly — természetesen — a hazai két színházi társulat munkájára esne, de nem kerüli meg a jelentősebb amatőrelőadások vagy vendégszereplések bemutatását. Ugyanez vonatkozik a filmkritikára is.

A *Kritikai Szemle* tehát két irányban gazdagítaná a *Híd* tartalmát: az eltérő kritikai műfajok támogatásával és a művészeti élet más területeinek felmérésével.

III. A *tartalmi gazdagítás* másik jelentős köre a *Híd* társadalomtudományának továbbfejlesztése. Kétségtelen, hogy a *Létünk* folyóirat ezt a területet alapvetően felöleli, ezért a *Híd*nak elsősorban az irodalomhoz (kultúrához) közelálló társadalmi kérdések kutatására kell összpontosítania. Az első időszakban a következő műfajok messzemenő támogatását tűzheti maga elé: 1. szociográfia (falu-, tanya-, iskola-, munkaközösség-, városszociográfia); 2. szociográfiai riport; 3. irodalomszociológia.

Különösen fontosnak tartjuk az *élő szó* bevezetését. Különös emberi alkatok, sorsok, életformák bemutatására lenne itt alkalom a közvetlen beszéd (beszéltetés) közlésével.

IV. Fontos és megkerülhetetlen feladata a *Híd*nak a fordításirodalom támogatása. Szervezett formában a *Híd* alkalmat nyújt a közreműködés-

re mindazoknak, akik Jugoszlávia népeinek és nemzetiségeinek irodalmából fordítanának.

V. A folyóirat *tartalmi felépítése* tehát a következő lehet:

1. *szépirodalom* (versciklusok, több vagy hosszabb elbeszélés, regényrészlet, folytatásos regény stb.)
1.1. *szerkesztői (kritikai) kommentár*
2. *irodalmi tanulmányok* (nagyobb, összefoglaló igényű tanulmányok, írói portrék, jelentős művek elemzése, irodalmi hagyományaink részletes felmérése stb.)
3. *szociográfiai tanulmányok* (szociográfiák, szociográfiai riportok stb.)
3.1. *Az „élő szó" műfajai*
4. *naplóírás* (jegyzetek, gondolatok aktuális kulturális és irodalmi, társadalmi és tudományos kérdésekről, jelenségekről, problémákról)
4.1. irodalmi életünk, kulturális életünk jelenségeinek értékelése
4.2. *hírek* (a kiadóktól, színházaktól, intézményektől, alkotóktól szerzett információk)
5. *kritika* (irodalom, színház, képzőművészet, film, zene)

Időnként *tematikus számok* vagy *részben* tematikus számok kiadása. *Mellékletek* (képzőművészeti és zenei).

VI. A folyóirat *szerkesztésének módja*. A *Híd*at nem szerkesztő bizottság, hanem — a Szerkesztő Tanács messzemenő támogatásával — a fő- és felelős szerkesztő szerkesztené. Ebben a munkában az állandó munkaviszonyban levő *szerkesztő* segítené.

Ezért javasolom, hogy a Szerkesztő Tanács válasszon munkabizottságokat, melyek a legközvetlenebbül vennének részt a szerkesztési koncepció és ennek a munkaprogramnak a megvalósításában.

VII. A *Híd járulékos tevékenységet* is kifejthet.

1. A folyóirat népszerűsítése és az olvasóval való közvetlen találkozás s kapcsolat kiépítése érdekében *Híd-matinék*at szervezhet Vajdaság városaiban és falvaiban egy-egy új szám megjelenése után.

2. Irodalmunk életének fejlesztése érdekében a *Híd* időnként alaposan előkészített irodalmi konferenciákat hívhat össze irodalmi és irodalompolitikai, művészeti és más kérdések megvitatása érdekében. Az ilyen értekezletek teljes anyagát a lap közli.

3. A *Híd* vagy a *Híd* és a Kiadó szervezésében felújulhatna a csak egyszer odaítélt *Kritikusok Díja*.

VIII. A *Híd*nak és a Szerkesztő Tanácsnak alapvető feladata a folyóirat vonzáskörének kiszélesítése. A *Híd* ugyanis az írók és kritikusok nagy számának közreműködésére számít, hogy szerkesztési koncepcióját megvalósíthassa. Ugyanakkor szem előtt tartja az irodalmi erők folyóiratok közötti természetes — irodalmi törekvések, esztétikai szemléletek és nemzedékek szerinti — megoszlását és kötöttségét. Tehát ebben a pillanatban elsősorban azokra az irodalmi erőkre támaszkodik, melyek ebben a pillanatban „szabadok", tehát nem tartoznak sem az *Üzenet*, sem pedig az *Új Symposion* közvetlen vonzáskörébe. Ez természetesen nem zárja ki, sőt megköveteli, természetessé teszi a folyóiratok közötti köz-

vetlen kapcsolatot. E kapcsolat megteremtése és továbbfejlesztése érdekében a Híd Szerkesztő Tanácsa javasolhatja, hogy a hazai irodalmi folyóiratok szerkesztői, tanácsai időnként találkozzanak, hogy megbeszéljék közös feladataikat, hogy egymást informálják terveikről stb.

Kétségtelen, hogy a szerkesztési koncepció és a munkaprogram megvalósításának folyamán kialakul majd a *Híd* ún. törzsgárdája vagy munkatársainak szűkebb köre, de ennek kialakulása semmi mástól nem függhet, csak attól, hogy ki milyen mértékben, milyen alapokon kötődik a folyóirathoz. A Szerkesztő Tanács és a Tanács munkabizottságai ezeket a munkatársakat bevonhatják munkájukba.

IX. A *Híd* a legközvetlenebb kapcsolatot tartja fenn a Forum Könyvkiadóval, melyhez szervezetileg is tartozik.

Nem várható, hogy ez a munkaprogram gyorsan és zökkenésmentesen valósul meg, de kiegészítése és elfogadása után tervszerűen és körültekintően kell hozzálátni realizálásához.

HÍD, IRODALMI, MŰVÉSZETI ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYI FOLYÓIRAT. — 1975. DECEMBER — KIADJA A FÓRUM LAP- ÉS KÖNYVKIADÓ VÁLLALAT. — SZERKESZTŐSÉG ÉS KIADÓHIVATAL: NOVI SAD, VOJVODA MIŠIĆ UTCA 1. — SZERKESZTŐSÉGI FOGADÓÓRÁK: MINDENNAP 10-TŐL 12 ÓRÁIG. — KÉZIRATOKAT NEM ŐRZÜNK MEG ÉS NEM KÜLDÜNK VISSZA. — ELŐFIZETHETŐ A 65700-601-196-OS FOLYÓSZÁMLÁRA; ELŐFIZETÉSKOR KÉRJÜK FELTÜNTETNI A HÍD NEVÉT. — ELŐFIZETÉSI DÍJ BELFÖLDÖN EGY ÉVRE 50.—, FÉL ÉVRE 25.—, EGYES SZÁM ÁRA 5.— DINÁR, KÜLFÖLDRE EGY ÉVRE 100.—, FÉL ÉVRE 50.—, DINÁR; KÜLFÖLDÖN EGY ÉVRE 6.—, DOLLÁR, FÉL ÉVRE 3.—, DOLLÁR. — KÉSZÜLT A FÓRUM NYOMDÁJÁBAN ÚJVIDÉKEN. — 1976. JANUÁR 22.